

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİNAN DEĞER

ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİNAN DEĞER

ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ

Danışman

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Sinan DEĞER'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Dr. Tolga ÖZTÜRK (İmza)

Üye (Danışmanı) :Prof. Dr. Hayati AKTAŞ (İmza)

Üye :Dr. Ramazan İZOL (İmza)

Tez Başlığı: Çin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynaklarının Önemi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :16 Haziran 2023

Mezuniyet Tarihi
:27/07/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Çin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynaklarının Önemi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir, bunu şerefimle doğrularım.

(imza)

Sinan DEĞER

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

06 / 07 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Sinan DEĞER
Öğrenci Numarası	201952038002
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Hayati AKTAŞ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Çin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynaklarının Önemi
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2099104841
Rapor Tarihi	06.07.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %13 Alıntılar dahil: %21
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hayati AKTAŞ İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
GRAFİKLER LİSTESİ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
TEŞEKKÜR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ

1.1. Enerji Nedir.....	3
1.2. Sanayi Devrimi Sonrası Küreselleşen Dünyada Enerji	3
1.3. Enerji Güvenliği.....	4
1.4. Enerji Jeopolitiği.....	8
1.5. Enerji Kaynakları	11
1.5.1. Yenilenemeyen Enerji Kaynakları	13

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA’NIN ÖNEMİ

2.1. Orta Asya	23
2.1.1. Orta Asya’nın Jeopolitik Önemi	24
2.1.2. Orta Asya Enerji Kaynakları	25
2.1.3. Güvenlik Çerçevesi	27
2.2. Orta Asya Devletlerine Genel Bakış.....	28
2.2.1. Kazakistan	28
2.2.2. Türkmenistan.....	31
2.2.3. Özbekistan.....	33
2.2.4. Kırgızistan	35
2.2.5. Tacikistan	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN’E GENEL BAKIŞ

3.1. Çin Tarihi.....	39
----------------------	----

3.2. Çin'in Yükselişinin Yapı Taşları	41
3.2.1. Mao Zedong Dönemi	42
3.2.2. Deng Xiaoping Dönemi	46
3.3. 2000 Sonrası Çin.....	48
3.3.1. Hu Jintao Dönemi.....	49
3.3.2. Xi Jinping Dönemi	51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN ve ENERJİ

4.1. Kömür	58
4.2. Petrol.....	61
4.3. Doğal Gaz	63
4.4. Yenilenebilir ve Nükleer Enerji	64
4.5. Çin'in Enerji Güvenliği Politika ve Stratejileri	65

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇİN-ORTA ASYA İLİŞKİLERİ

5.1. Çin Halk Cumhuriyeti Bölge Politikaları	69
5.2. Çin'in Bölge Ülkeleri ile İlişkileri	74
5.2.1. Çin-Kazakistan İlişkileri	74
5.2.2. Çin-Türkmenistan İlişkileri	77
5.2.3. Çin-Özbekistan İlişkileri	80
5.2.4. Çin'in Kırgızistan ve Tacikistan İlişkileri	81
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	85
ÖZGEÇMİŞ	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması.....	11
--	----

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Orta Asya Fosil Enerji Kaynakları.....	26
Tablo 2.2: Kazakistan Enerji Görünümü.....	30
Tablo 5.1: Çin-Orta Asya Ticaret Hacmi.....	75

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1: Dünya Enerji Tüketiminde Kaynakların Dağılımı 2019.....	12
Grafik 1.2: Küresel Güçlerin Kömür Üretimleri.....	14
Grafik 1.3: Küresel Güçlerin Kömür Tüketimleri.....	15
Grafik 1.4: Dünya Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı.....	18
Grafik 1.5: Başlıca Petrol Zengini Ülkeler.....	18
Grafik 1.6: Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı.....	20
Grafik 1.7: Doğal Gaz Zengini Ülkeler.....	20
Grafik 4.1: Çin'in 1990-2020 Toplam Enerji Arzı.....	59
Grafik 4.2: Çin'in Kömür Üretim-Tüketimi.....	60
Grafik 4.3: Çin'in Petrol Üretim-Tüketimi.....	62
Grafik 4.4: Çin'in Doğal Gaz Üretim-Tüketimi.....	65

KISALTMALAR LİSTESİ

AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu	DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
AB	Avrupa Birliği	GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	İDS	İkinci Dünya Savaşı
AEB	Avrasya Ekonomik Birliği	KGAÖ	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
AGİT	Avrupa Güvelik ve İşbirliği Teşkilatı	km	Kilometre
AIIB	Asya Altyapı Yatırım Bankası - Asia Infrastructure Investment Bank	KMT	Kuomintang
AİGK-CICA	Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı	LNG	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz - Liquefied Natural Gas
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	M.Ö.	Milattan Önce
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu	mt	Million Tonnes
BM	Birleşmiş Milletler	NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-North Atlantic Treaty Organization
bcm	Billion Cubic Meters	OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü - Organisation for Economic Co-operation and Development
BP	British Petroleum	OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı - Organization of the Petroleum Exporting Countries
bt/d	Billion Ton/Day	RF	Rusya Federasyonu
CAC	Central Asia-Center Gas Pipeline System	Sinopec	Çin Petrol ve Kimya Şirketi-China Petroleum and Chemical Corporation
CGNPC	Çin Genel Nükleer Enerji Grubu	SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
CNPC	Çin Ulusal Petrol Şirketi-China National Petroleum Corporation	ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
CNODC	Çin Ulusal Petrol Arama ve Geliştirme Kurumu	TAPI	Türkmenistan-Pakistan-Afganistan-Hindistan
CNOOC	Çin Ulusal Açık Deniz Petrol Şirketi-China National Offshore Oil Corporation	tb/d	Ton Barrels/Day
CO2	Karbondioksit	tcm	Trillion Cubic Meters
CPC	Caspian Pipeline Consortium	tmb	Thousand Million Barrels

ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti	UEA	Uluslararası Enerji Ajansı
ÇKP	Çin Komünist Partisi	vd.	ve diğerleri
Dr.	Doktor	yy.	Yüzyıl

ÖZET

Değişen ve gelişen dünyada enerji ihtiyacı değişmeyen bir olgu olarak hep sabit kalmıştır. Toplumlar zaman içerisinde ihtiyaç duydukları enerjiyi karşılamak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte öncelikli enerji kaynağı kömür olmuştur. Ancak daha sonra kömür yerini petrole bırakmıştır. En fazla kullanılan enerji kaynakları arasında petrol, kömür, doğal gaz, yenilenebilir enerji gibi kaynaklar yer almaktadır.

Günümüzde en fazla enerji tüketimi gerçekleştiren ülke ise Çin'dir. Çin enerji kaynakları açısından zengin bir ülke olsa da ihtiyaç duyduğu enerjinin yarısından fazlasını ithal etmektedir. Bu durum Çin'i dış politikasını oluştururken enerji faktörünü öncelikleri arasına almaya zorlamaktadır. Çin enerji ithalatının önemli bir kısmını Ortadoğu ülkelerinden karşılamaktadır. Ancak buradan yapılan ticaretin Amerikan kontrolünde bulunan deniz yollarından olması Çin'i alternatif güzergâhlar oluşturmaya itmektedir.

Özellikle Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya da zengin enerji kaynakları bulunduran bir coğrafya olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Amerika ve Avrupa merkezli enerji şirketleri ile politika yapımcıları hemen Orta Asya'da aktif olmak istemişlerdir. Çin de zaman kaybetmeksizin bölgeye yönelik dış politika oluşturmaya başlamıştır. Çin için alternatif bir enerji ithalat rotası olan Orta Asya'ya yönelik, çok kısa bir süre içerisinde birçok önemli proje sunulmuş ve hayata geçirilmiştir. Bu çalışmada Çin'in enerji ihtiyacının karşılanmasında Orta Asya'nın nasıl bir role sahip olabileceği araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Çin, Orta Asya.

ABSTRACT
IMPORTANCE OF CENTRAL ASIAN ENERGY RESOURCES IN CHINESE
FOREIGN POLICY

In a changing and developing world, the need for energy has always remained constant as an unchanging phenomenon. Societies have resorted to various ways to meet the energy they need over time. In the process that started with the Industrial Revolution, the primary energy source was coal. However, then coal was replaced by oil. Among the most widely used energy sources are sources such as oil, coal, natural gas, renewable energy.

China is the country that consumes the most energy today. Although China is a rich country in terms of energy resources, it imports more than half of the energy it needs. This situation forces China to take the energy factor among its priorities while forming its foreign policy. China meets a significant portion of its energy imports from Middle Eastern countries. However, the fact that the trade made here is through the sea routes under American control, pushes China to create alternative routes.

Especially after the Cold War, Central Asia has attracted attention as a geography with rich energy resources. American and European-based energy companies and policy makers immediately wanted to be active in Central Asia. China has started to create a foreign policy for the region without wasting time. Many very important projects have been presented and implemented in a very short time for Central Asia, which is an alternative energy import route for China. In this study, it will be investigated how Central Asia can play a role in meeting China's energy needs.

Keywords: Energy, China, Central Asia.

TEŞEKKÜR

Öncelikle eğitim hayatım süresince desteklerini hiç eksik etmeyen anne ve babama en içten dileklerle teşekkür ederim. Ayrıca bölümümü sevmemdeki katkılarından dolayı değerli öğretnelerime teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Tarihten günümüze dünya üzerinde yaşayanların ihtiyaçları hep değişim içinde olmuştur. Ancak çok uzun zamandır türü değişmiş olsa da değişmeyen bir ihtiyaç bulunmaktadır o da enerji ihtiyacıdır. Tarihin ilk dönemlerinde de insanlar ısınmak için enerjiye ihtiyaç duymuştur, günümüzde de insanların enerji ihtiyacı devam etmektedir. Ancak zaman içerisinde enerjinin ihtiyaç duyulduğu alanlar genişlemiş ve enerji kaynaklarının yeni türevleri oluşmuştur. Sanayi Devrimi ile başlayan makineleşme süreci ve makineleri çalıştıracak enerji kaynakları insanoğlunun ihtiyaç duyduğu enerji miktarını katlayarak arttırmıştır. Sanayi Devriminin ilk yıllarında kömür kaynakları temel enerji gereksinimini karşılamaya başlamıştır. Daha sonra birincil kaynak konumuna petrol yükselmiştir. Bu kaynakların yanı sıra doğal gaz, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı da son dönemlerde artmaktadır. Küresel ısınma ile birlikte toplumlar daha düşük karbon salınımı açığa çıkaran enerji kaynaklarına yatırımlarını arttırmaya başlamıştır. Ne yazık ki bu kaynakların toplam enerji tüketimi içerisindeki payı henüz çok düşük seviyelerde kalmaktadır.

Çin 1980'li yıllarda uygulamaya başladığı reformlar ile günümüz dünyasının en fazla enerji tüketen toplumu olmuştur. Dünyanın fabrikası olarak görülen Çin yapacağı üretim ve günlük yaşamda kullanacağı enerjinin büyük bir bölümünü ithal etmektedir. En önemli enerji kaynağı olarak kömür ilk sırada yer alsa da tam kapasite çalışan kömür madenleri ihtiyaç duyulan enerji miktarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Aynı zamanda gelişmiş toplumlardan da kömür kullanımından kaynaklı olarak ortaya çıkan karbon salınımı konusunda da politik baskıya maruz kalınması Çin'i hem daha az karbon salınımı sağlayan doğal gaz ve nükleer enerjiye hem de yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımlar yapmaya itmektedir. Bununla birlikte Çin yine de kömür ve petrol kullanımının arttırılması için yatırımlarına devam etmektedir.

Çin enerji ihtiyacını karşılamak için enerji kaynaklarına sahip ülkelere dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar yatırım yapmaktadır. Çin'in enerji ithalatında Ortadoğu aslan payına sahiptir. Buna ilaveten Çin Afrika, Güney ve Orta Amerika, Rusya ve Orta Asya ülkelerinden de önemli oranlarda enerji ithal etmekte ve buralara yatırımlar yapmaktadır. Bu çalışmada Orta Asya ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynaklarının Çin'in enerji ihtiyacı içerisinde sahip olduğu pay, Çin'in bölge ülkeleri ile ilişkileri ve bölgeye yatırımları araştırılarak, Orta Asya enerji kaynaklarının Çin'in enerji güvenliği ve politikasında nasıl bir öneme sahip olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır. Araştırma kapsamında konunun kapsam alanı çerçevesinde birden fazla teorik yaklaşımdan faydalanılacaktır. Araştırma türü olarak yine

içerik dolayısıyla enerji tüketim, üretim ve rezerv konularının açıklanmasında nicel verilerden yararlanılırken; dış politika, ikili ilişkiler ve liderlerin politikaları incelenirken nitel araştırma yönteminden yararlanılacaktır. Tezin yazımında yayımlanmış kitaplardan, uluslararası ve ulusal yayın organlarına ait makalelerden, yayımlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinden, uluslararası kuruluşların internet sitelerinden ve gazete ve haber kaynaklarından faydalanılacaktır.

Yapılan çalışmada birinci bölümde öncelikle enerjinin önemi, enerji türleri, enerjinin jeopolitiği, enerji güvenliği ve dünya enerji rezervleri incelenmiştir. İkinci bölümde tezin başlığında da yer alan Orta Asya konusu ele alınmıştır. Böylece birden fazla tanımı bulunan Orta Asya coğrafyasının bu çalışma kapsamında nereleri kapsadığının sınırları çizilmiş, ülkelerin kısa siyasi geçmişleri ve enerji kaynakları incelenmiş olup, coğrafyanın jeopolitik önemi analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise günümüz dünyanın en önemli aktörlerinden biri olan Çin'in tarihine kısaca ışık tutulduktan sonra, ülkenin şu anda bulunduğu konumuna gelmesinde önemli etkileri bulunan liderlere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise Çin'in sahip olduğu enerji kaynakları, üretimi, tüketimi, ithalatı ve güvenlik politikaları mercek altına alınmıştır. Beşinci ve son bölümde ise Çin'in Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri incelenmiş, buradaki ülkeler ile yapılan enerji ticareti, yatırımları ve bölgeye yönelik oluşturulan dış politika dinamikleri araştırılarak çalışma sonuca bağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ

1.1. Enerji Nedir

Enerjinin tanımı insanlık tarihi süresince onu kullanan insan ile birlikte birçok farklı anlama bürünmüştür. Kelime anlamına bakıldığında zaman, Yunanca ‘energon’ kelimesinden türetildiği bilinmektedir. Energon kelimesi Yunancada bir sistemde meydana gelen iş anlamı taşımaktadır. Nitekim 20. yüzyıla gelinmesiyle birlikte enerji için yeni tanımlamalar yapılması gereksinimi duyulmuştur. Bunun sebebi ise sanayi devrimi ile gelişmeye başlayan teknoloji sayesinde, o ana kadar bilinenin dışında, enerjinin yeni formlarının kullanıma girmesi olmuştur. 20. yüzyılın sonları itibarıyla enerji, yenilenebilir ve yenilemeyen olarak iki ana dala ayrılmıştır. Bunun yanı sıra birincil (petrol, doğalgaz, kömür...) ve ikincil (elektrik, vd.) enerji kaynakları olacak şekilde sınıflandırılmıştır.¹ Günümüzde ise enerji konusu açıldığı zaman ilk karşımıza gelen terimler, ‘kriz’, ‘savaş’, ‘sorun’, ‘güç mücadelesi’ gibi daha çok bir problemin olduğuna işaret eden kelimeler olmaktadır. Oysaki enerjinin insanlığın devamı için vazgeçilmez bir olgu olduğu ve yine insanların hırsları sebebiyle unutulmuş ya da geri plana itilmiştir.² Bunlara ek olarak günümüzde en çok üzerinde durulan konular arasında ‘enerji jeopolitiği’ ve ‘enerji güvenliği’ kavramları da bulunmaktadır. Özellikle küreselleşen dünyada bu iki kavram hemen hemen gündemden hiç düşmemektedir. Günümüz şartlarında geçerli olacak bir enerji nedir sorusuna daha net bir cevap için Sanayi Devrimi sonrası sürecin değerlendirilmesi ve ortaya çıkan yeni terimlerin incelenmesi gerekmektedir.

1.2. Sanayi Devrimi Sonrası Küreselleşen Dünyada Enerji

Sanayi devrimi ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de dokuma alanında ortaya çıkmıştır. O zamana kadar süre gelen geleneksel el işçiliği yerini makineleşmeye bırakmıştır. Değişim sadece dokuma sektöründe olmamış hızlı bir biçimde diğer sektörlerle de dağılmıştır. Dönüşümün doğal bir sonucu olarak yeni bir sosyal sınıf oluşmuş ve tarihte ilk defa artan nüfusun ekonomik kalkınmaya engel taşımadığı, paralel ilerlediği bir dönem başlamıştır.³

Sanayi devrimi ile başlayan makineleşme enerji ihtiyacını da arttırmıştır. Bundan böyle insanlar sadece bireysel ihtiyaçları dışında makinelerin de kullanacağı enerjiye ihtiyaç duydukları için küresel enerji talebi artmıştır. Bu da enerji kaynaklarına sahip olma yarışını hızlandırmıştır. Yaşanan gelişmeler dünya liderliği için enerji kaynaklarını da yönetme

¹ Bilgin vd., 2013: 57.

² Pamir, 2017: 35.

³ Küçükkalay, 1997: 52.

gereksinimi doğurmuştur. Sanayi devrimi sonrası enerji kaynaklarının kontrolü için Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, Birinci ve İkinci Körfez Savaşı, Arap-İsrail Savaşları gibi birçok bölgesel ve küresel savaş çıkmıştır. Sanayi devriminin ilk dönemlerinde ana enerji kaynağını kömür oluşturmuştur.⁴ Kömür buharla hareket eden gemi ve yük trenlerinin ana yakıtı olmuştur. Avrupalı ve Kuzey Amerikalı devletler için kömür madenlerine sahip olmak hayati bir önem atfetmiştir. Örneğin sanayi devrimi sonrası küresel güç olan Birleşik Krallık, gücünü sahip olduğu kömür ve demir üretiminden almıştır. 1760-1830 yılları arasında Birleşik Krallık sanayi üretiminde dünya üretiminin üçte ikilik bir kesimini oluşturmuş, 1860'larda ise bu oran biraz düşerek dünya üretiminin yarısı seviyelerinde gerçekleşmiştir. Sahip olduğu enerji kontrolü Birleşik Krallık'ı 1870'li yıllarda küresel gücünün zirvesine taşımıştır. Ülkeyi baştan sona demir ağlarla kaplayan Birleşik Krallık'ta ana amaç enerji kaynağına zamanında ve en ucuz yolla ulaşmak olmuştur. Takip eden süreçte petrolün sanayide kullanıma girmesiyle sistem daha karmaşık bir hâl almıştır.⁵ Birleşik Krallık örneğinden de anlaşılacağı üzere, gelişen teknoloji ve makineleşme ile birlikte ekonomileri taşıyan ana lokomotif enerji kaynaklarına erişim ile paralellik oluşturmaktadır. Dolayısıyla sanayi devrimi sonrası ülkelerin ekonomik büyümeleri büyük oranda enerji kaynaklarına erişime bağımlı hale gelmiştir.⁶ Enerjiye bağımlı ekonomilerin artmasıyla, enerji güvenliği ve enerji jeopolitiği kavramları ile enerji kaynaklarına erişimde nelerin gerekli olduğu ve nelere dikkat edilmesi gerektiği gündeme taşınmıştır. Burada enerji güvenliği ve enerji jeopolitiğinin incelenmesi gerekli görülmüştür.

1.3. Enerji Güvenliği

Günümüzde adından sıkça söz ettiren enerji güvenliği kavramı, akademik olarak 1960'larda tartışılmaya başlanmıştır. Ancak 1970'lerdeki petrol krizi sonrası konuya olan ilgi çok daha üst seviyelere ulaşmıştır. Takip eden yıllarda daha dengeli bir seyir izleyen petrol fiyatlarından dolayı ilgi seviyesi normal düzeyde kalmıştır. Ancak 2000'li yıllara geldiği zaman gelişmekte olan Asya ülkelerinin enerji taleplerinde artışlar meydana gelmiş ve o noktadan sonra enerji güvenliğine olan ilgi giderek artmıştır.⁷ Kendinden bu kadar söz ettirmesine rağmen, enerji güvenliği anlam olarak birçokları tarafından tam manasıyla bilinmemektedir. Enerji güvenliğinin tartışılmaya başlandığı ilk yıllarda Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) enerji güvenliğinin tanımını, tüm enerji kaynaklarına güvenilir ve uygun fiyatla

⁴ Sevim, 2012: 4379.

⁵ Gündüç, 2012: 5-6.

⁶ Özdemir, 2012: 61.

⁷ Cherp ve Jewell, 2014: 415.

ulaşılabilirlik olarak yapmıştır.⁸ Ancak günümüzde bu tanımlama klasik yaklaşım olarak algılanmaktadır. Modern dünyada enerji güvenliği daha karmaşık bir yapıya b r nm ştir. Ancak son dönemde enerji güvenliği alanında yapılan çalışmaların buluştukları ve enerji güvenliğini tanımlayan dört ortak nokta bulunmaktadır, enerjiye ulaşılabilirlik, satın alına bilirlik, kullanılabilirlik ve kabul edilebilirlik. Bu yapısıyla bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi için gerekli görülen şartların hemen hemen aynıları, ülkelerin enerjiye güvenli erişimi için gereklilik haline gelmiştir.⁹

1900'l  yıllar itibari ile henüz literatüre girmemiş olan enerji güvenliği dönemin uluslararası ilişkilerinde çok önemli bir role sahip olmuştur. Birinci Dünya Savaşı  ncesinde Avrupa'nın en fazla kömür rezervine sahip  lkeleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'dır. Bunun  zerine Almanya'nın Fransa'nın kuzeyinde bulunan kömür yataklarını ve Belçika'yı ele geçirmesinin temellerinde Avrupa egemenliği düşüncesi yer almıştır.¹⁰ Bu bölgelerin işgal edilerek başlanması temeline ise enerji kaynaklarına sahip olunarak Avrupa'nın kontrol altına alınması ana faktör olmuştur. Bunu gören İngiltere ve Fransa birlik oluşturup Almanya'ya karşı savaşmaya başlamışlardır. Savaş sırasında Almanya enerjiye sahip olmanın avantajıyla önemli ilerleyişler kaydetmiştir. Ancak bir taraftan ele geçirdiği madenlerden ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayamaması üzerine kazandığı avantajı yavaş yavaş kaybetmeye başlamış,¹¹ diğer taraftan ise kömürün ana enerji kaynağı olduğu dönem yerini petrole bırakmaya başlamıştır. Bunun  zerine Almanya ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlamak ve rakiplerinin enerjiye erişimini sınırlandırmak için Romanya ve Azerbaycan petrollerinin kontrolünü sağlamaya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İngiltere arasında gerçekleşen ticareti engellemeye çalışmıştır. Bir süreliğine bu durum Almanya'yı idare etmiş ancak Rusya'da gerçekleşen devrim Azerbaycan'daki Alman kontrolünün İngilizlere geçmesine neden olmuştur. Kendine ait petrolü bulunmayan Almanya, enerji imparatorluğunu kuramamış ve enerji kaynaklarına ulaşımı sağlayan rakipleri tarafından mağlup edilmiştir. Günümüze doğru gelen süreçte ise artık petrol, kömürün yerini almış ve uluslararası ilişkilerin ana enerji kaynağı olmuştur.¹²

Yaşanan dünya savaşları sonrasında enerji kaynakları içerisinde en önemli kaynak petrol olmuştur. Çok büyük yıkıma ve  l me neden olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletler aynı durumun tekrar yaşanmaması için uluslararası örgütler/kuruluşlar oluşturmuşlardır. Oluşturulan kurumlar içerisinde elbette enerji güvenliğini sağlamak

⁸ <https://www.iea.org/topics/energy-security> (erişim tarihi: 16.08.2021).

⁹ Cherp ve Jewell, 2014: 415-416.

¹⁰ Jensen, 1968: 539.

¹¹ Jensen, 1968: 541.

¹² Gündüç, 2012: 8.

amacıyla oluşturulan kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu güvenliğin sürdürülebilir olması için İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bir yanda Avrupa’da daha sonraları Avrupa Birliği (AB)’ye dönüşecek olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kurulmuştur.¹³ Bir başka kurum ise, 1960 yılında çoğunluğunu Ortadoğu bölgesinde bulunan devletlerin (İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Venezüella) oluşturduğu Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (Organization of the Petroleum Exporting Countries- OPEC) kurulmuştur.¹⁴

Diğer bir açıdan enerji güvenliği, enerji ithalatçısı ve enerji ihracatçısı ülkeler için farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Enerji ithal eden ülkeler için enerji güvenliği, ithal ettikleri enerjide arz çeşitliliği oluşturmak bu sayede yaşanabilecek sorunlardan en az zararı görmek ve satın alınan enerjinin güvenilir kaynaklardan makul fiyatlarla alınması olarak ifade edilmektedir. Öte yandan enerji ihraç eden ülkeler içinse, satılacak olan kaynaklar için olabildiğince talep çeşitliliği oluşturmak bu sayede yaşanacak sorunlardan en az zararı görmek ve alıcıları güvenilir ülkelerden oluşturmak enerji güvenliğinin temellerinde yer almaktadır.¹⁵

Enerji güvenliği anlayışında ithalatçı ve ihracatçı ülkeler karşılıklı denge oluşturarak bu güvenliği sürekli hale getirmek istemektedir. Ancak iki taraf için de güvenliğin bozulması 1900’lü yıllarda yaşanan savaşlar dolayısıyla çok hassas bir noktada bulunmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında enerji güvenliğini tehdit eden olayların en başında 1973 Petrol Krizi sayılabilir. Krizin ortaya çıkışını 1948 yılında Ortadoğu’da İsrail’in kurulmasıyla başlayan Arap-İsrail savaşlarında yaşananlar tetiklemiştir. 1973 yılında Suriye ve Mısır’ın birlikte hareket ederek İsrail’e saldırması krizin ana etkenini oluşturmuştur. Savaş sırasında ABD’nin İsrail’i desteklediği ve yardım ettiği düşüncesi Arap cephesinde yaygın bir olgu olmuştur. Buna karşılık olarak petrol ihracatçısı Arap ülkeleri Kuveyt’te bir araya gelerek, Filistin vatandaşlarının haklarının yasal olarak güvenceye alınacağı ve İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekileceği güne kadar petrol üretiminin her ay yüzde beş oranında düşürüleceğini bildirmişlerdir.¹⁶ Daha önce yaşanan Arap-İsrail savaşlarında da Arap ülkeleri petrolü koz olarak kullanmayı denemişler ancak önceki denemeler ihracatı engellemek temelli olduğu için İsrail ve Batılı ülkeler petrole erişimin yolunu bulduğu için istedikleri etkiyi yaratamamışlardır. 1973’te yapılan açıklama sonrası üretimin düşürülmesi deneyimler sonucu ortaya çıkmış ve daha önce izlenen yollardan çok daha başarılı olmuştur.¹⁷

¹³ Altunyuva: 2021: 17.

¹⁴ Pamir, 2017: 47.

¹⁵ Sevim, 2012: 4386.

¹⁶ Öztürk ve Saygın, 2017: 2.

¹⁷ Yılmaz ve Kalkan, 2017: 183.

Üretimin düşürülmesi ve özellikle Avrupa ülkelerinin petrol merkezli enerji ihtiyacının geçmişe oranla önemli ölçüde artmış olması Arap ülkeleri için artı olmuştur. Geçmişe göre daha birlik içerisinde hareket eden Arap ülkeleri bildiride belirttikleri gibi üretimi düşürmeye başlamışlardır. Üretimi düşürmenin yanında OPEC ülkeleri ortak kararlar petrolün varil fiyatına zam yapmaya başlamışlardır. 1974 yılına gelindiğinde petrolün varil fiyatı 11 dolar seviyesini geçmiştir. Geri adım atmak istemeyen ABD’de İsrail’e verilmek üzere 2,2 milyar dolarlık yardım çalışmalarına başlanması, Arap tarafını daha çok kızdırmış ve ABD başta olmak üzere buna destek veren ülkelere tam kapsamlı petrol ambargosu uygulanacağı söylenmiştir.¹⁸ Tam manasıyla bir ambargo gerçekleşmemiş olsa da petrol fiyatlarındaki ciddi artışlar devam etmiştir. Artan petrol fiyatları yanında arzın talep oranlarını karşılamaması, enerji ithalatçısı ülkeler genelinde enflasyon ve işsizlik oranlarının artmasına sebep olmuştur.¹⁹

Yaşanan krizin sonlanabilmesi ve dengeli ticaretin sürdürülebileceği bir dönem için Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) üyelerinin önemli bir çoğunluğu toplanmış ve 1974 yılında UEA kurulmuştur. Ajans üye ülkelere önceki yıl aldıkları petrolün doksan günlük kadarını depolama zorunluluğu getirmiştir. Bu sayede olası bir krizde birlikte hareket edilerek yaşanabilecek sıkıntıların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. İthalatçı ülkeler ajans faaliyetleriyle kendi aralarındaki iş birliğini arttırmışlar ve izledikleri politikalar ile ilerleyen dönemlerde krizin büyümesini engellemişlerdir. Sonuç olarak Arap ülkelerinin arz düşürmesi ile başlayan krizin etkinliği kırılmıştır. Ancak ajans çalışmalarını sadece petrol ile sınırlandırmamış, enerji güvenliğinin çerçevesini doğal gaz ve elektrik güvenliğini de sağlayacak şekilde genişletmiştir.²⁰

Gelişen iş birliği kapsamında 1980’li yıllara gelindiğinde 73 Krizinin etkisi önemli ölçüde geçmiştir. Bundan dolayıdır ki 1980’li yıllarda enerji güvenliği bir süreliğine tartışma alanının merkezinden uzaklaşmış ülkeler enerjinin farklı boyutlarına odaklanmıştır. Ancak 1990’lı yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği’nin dağılması uluslararası ilişkilere bambaşka bir boyut kazandırmıştır. Dağılma sonrasında birçok yeni devlet ortaya çıkmış ve bunlardan bazıları önemli enerji kaynağı barından ülkeler olmuştur. Yeni bağımsızlık kazanan ülkeler enerji kaynağına sahip olmasına rağmen kaynaklarını işletebilmek için yeterli gereçleri bulundurmadıklarından üretimde düşüşler olmuştur. Diğer bir tarafta ise Asya ülkelerinde boy gösteren ekonomik krizler ülkeleri zor duruma sokmuştur. 1990’ların ikinci yarısında arz

¹⁸ Öztürk ve Saygın, 2017: 3.

¹⁹ Yılmaz ve Kalkan, 2017: 185.

²⁰ Pamir, 2017: 48-49.

oranlarında düşüşlerin gerçekleşmesi ve Rusya'nın Avrupa'nın en önemli enerji sağlayıcısı olması enerji güvenliğinin tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır.²¹ Ancak aradan geçen yıllar sonrasında enerji güvenliği kavramı da tıpkı değişen dünya düzeni gibi değişime uğramıştır. Yeni dönem enerji güvenliği tartışmalarında artık sadece enerjiye güvenli olarak ulaşmak değil, ekonomik büyüme, siyasi gücün korunması, enerjinin üretimi ve taşınması gibi konular da yer almaktadır. 2000'li yıllara girildiği zaman uluslararası ilişkilerde küreselleşme hız kazanmıştır. Soğuk Savaş döneminin izlerinin silinmeye başladığı yeni yüzyılda küresel ölçekte enerjiye olan talep artışı ve enerjiye erişimin ülkeler için milli güvenlik meselesi haline gelmesi enerji güvenliği kavramının tartışılma alanını oldukça genişletmiştir. Enerji güvenliği kavramı ilk kez 2006 yılında St. Petersburg'da gerçekleştirilen G-8 zirvesinde uluslararası bir toplantının gündemi olmuştur. Gündem maddesini küresel enerji güvenliğinin oluşturduğu toplantıda kavrama daha geniş bir tanım yapılmaya çalışılmıştır. Toplantı sonrasında enerji güvenliğine en büyük tehdidi terörün oluşturduğu kararlaştırılmış ve bu konuda küresel iş birliğinin uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Böylece toplantı tanımı yeniden şekillenecek olan enerji güvenliği için yeni bir milat olma özelliği bulundurmaktadır.²²

Görüldüğü üzere ilk kullanımından bugüne enerji güvenliği kavramının kapsama alanı bir hayli genişletilmiştir. Başlarda sadece enerjiye güvenli ulaşımın tanımı olan kavram günümüzde sadece ulaşımı değil enerjinin keşfi, üretimi, taşınması ve alıcılara ulaştırılmasına kadar her alanını kapsar duruma gelmiştir.

1.4. Enerji Jeopolitiği

Jeopolitik kavramı adından da anlaşılacağı üzere coğrafya ve siyasetin birleşiminden oluşmaktadır. Buradan hareketle jeopolitiğin devletlerin coğrafi özelliklerinin siyasetlerine etkisi olarak tanımlanmıştır. Kavramı ortaya atan isim ise İsveçli Rudolf Kjellen (1864-1922) olmuştur. Jeopolitik sadece devletlerin coğrafi olarak siyasetlerini belirlemekle kalmamakta aynı zamanda devletlerin dış politikalarını dönemin gereklilikleri çerçevesinde de etkilemektedir. Değişen dünya düzeninde ihtiyaçlar ve gereklilikler de değişmektedir. Bu minvalde bölgelerin jeopolitik özellikleri de değişmektedir. Ülkelerin bu değişimleri göz önüne alarak belirledikleri politikalar onların jeopolitikalarını oluşturmaktadır.²³

Değişen dünya ile birlikte jeopolitik kavramının da alanı askeriyeden, dünya siyasetine kadar genişlik kazanmıştır. Enerjide daha dengeli bir dağılım gösteren kömürün baş aktör

²¹ Çelikkpala, 2014: 81-82.

²² Kocaman, 2018: 155.

²³ Üçgül ve Elibüyük, 2017: 30.

olduğu dönemler dünya savaşları ile birlikte yerini daha az dengeli bir dağılım gösteren petrole bırakmıştır. Bununla birlikte enerji ihtiyacı da artmaya devam etmiştir. Dolayısıyla enerjiye erişim tüm taraflar için önemli bir politika unsuru haline gelmiş ve jeopolitik kavramı enerji politikaları oluşturulmak için de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak enerji jeopolitiği yalnız kaynakların yer aldığı alanlarla sınırlı kalmamakta ayrıca arz-talep bağlantısının bulunduğu tüm coğrafya ile de ilgilenmektedir.²⁴

Sanayi Devrimi sonrasında dünya eskiye nazaran daha karmaşık bir hal almıştır. Enerjiye ve enerji kaynaklarına olan gereksinim günden güne artmaktadır. Enerji kaynaklarını elinde bulunduran ve güvenilir fiyatlarla taşınmasını sağlayan devletler küresel gücü ellerinde barındırmışlardır. Gelişen teknoloji ile birlikte enerjiye olan ihtiyaç da katlanarak artmıştır. Hızlı bir şekilde gelişmekte olan Çin ve Hindistan gibi kalabalık nüfusa sahip ülkelerin enerjiye duydukları ihtiyaç ve onların gelişimini kendisine tehdit olarak algılayan ABD'nin izlemiş oldukları politikalar enerji jeopolitiğinin de yönünü belirlemektedir.²⁵ Bundan dolayıdır ki kaynakları elinde bulunduran güçler ve kaynağa ihtiyaç duyan güçler politikalarını bu çerçevede şekillendirmektedirler. Küresel güç mücadelesi peşinde koşan devletler de kaynakların ya da taşınmanın kontrollerinde bulunmasını istemektedirler. Yazılan küresel hâkimiyet teorilerine jeopolitik açıdan kısa bir bakış atıldığı zaman, hemen hemen hepsi açık olmasa da hâkimiyet koşulu olarak enerjinin kontrolünü gerekli görmektedir. Alfred Mahan'ın da Zbigniew Brzezinski'nin de teorilerinde hayati önem olarak işaret ettikleri noktalar ya enerji kaynaklarını barındırmaktadır ya da nakil yollarını göstermektedir.²⁶ Yazılan teorilerin bu özellikleri de enerji jeopolitiğine daha fazla dikkat çekmiştir.

Günümüz dünyasında enerjinin geldiği nokta itibarıyla küresel güçler enerji kaynaklarının kontrolünün ellerinde bulunmasını bir güç gösterisi olarak görmektedirler. Aynı zamanda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte enerji jeopolitiği dinamiklik kazanmış ve değişimler eskiye nazaran çok daha hızlanmıştır.²⁷ 21. yüzyılda da geçen yüzyılda olduğu gibi Ortadoğu kaynakları hayati önem taşımaktadır. Soğuk Savaş sonrası zayıflayan Rusya'nın kendini toparlamaya başlaması ve Asya'da yükselen Çin'in giderek küreselleşmesi enerji kaynakları üzerinde büyük söz sahibi olan küresel güç ABD'yi tedirgin etmiştir. Enerji coğrafyasında kurmuş olduğu etkinlik ABD'nin küresel güç olarak kalmasının garantisi olduğu için bu coğrafyada başka güçlü devlet istememektedir. Bundan dolayıdır ki

²⁴ Sevim, 2020: 58.

²⁵ Pascual ve Zambetakis, 2010: 9.

²⁶ Acar, 2013: 37.

²⁷ Oral, 2020: 382

Ortadoğu’da Rusya ve Çin etkisi hissedilmeye başlandığı anda ABD Ortadoğu coğrafyasını kontrol altında tutmak için bölgeye askeri müdahalelerde bulunmuştur.²⁸

Soğuk Savaş sonrası gelişmelerde enerji jeopolitiğinde dikkat çeken başka bir bölge ise Orta Asya olmuştur. Rusya kontrolünde olan bölge kaynakları da Rusya egemenliğinde olduğu için küresel güçlerin ilgisinden uzak kalmıştır. Ancak Soğuk Savaştan sonra bağımsızlığını kazanan bölgede güç boşlukları oluşmuş ve artan enerji taleplerine Ortadoğu dışında alternatif bir bölge konumuna gelmiştir. Bölgedeki güç boşluğunu gören küresel güçler de burada baskın kuvvet olma çabalarına başlamışlardır. Ünlü jeopolitikçi Brzezinski de 1998 yılında yazdığı Büyük Satranç Tahtası kitabında bölgenin kontrolünün önemine değinmiştir. Bölgeyi bu kadar önemli kılan Rusya, Çin ve Ortadoğu’ya komşu olmasının yanında elbette ki sahip olduğu enerji potansiyeli olmuştur.²⁹

Enerji jeopolitiğine etki edebilecek olan bir diğer faktör ise yenilenebilir enerjinin kullanımının artması olacaktır. Küresel ısınma ile paralel olarak ilerleyen iklim değişiklikleri ülkeleri tedbir almaya zorlamıştır. Bunun neticesinde ülkeler yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Yeşil enerji olarak adlandırılan bu kaynaklar belirli bir ömrü olmaması bakımından enerji ihracatçısı ülkeler için önemli bir alternatif oluşturmaktadır.³⁰ Yenilenebilir kaynaklara en çok yatırım yapan ülkelerin başında Çin gelmektedir. Enerjiye olan talebinin giderek artması Çin hükümetinin alternatif kaynaklara olan ihtiyacını da arttırmaktadır. Gelişmiş teknoloji yardımıyla yenilenebilir kaynaklardan elde ettiği enerjiyi bir alternatif yapmak istemektedirler. Böylece uluslararası sistemde bu alanda öncü olarak diğer ülkelerde de etkinlik oluşturabilecek bir alan yaratabileceklerdir.³¹ Bu durum doğal olarak enerji jeopolitiğine dolaylı bir etkide bulunabilecektir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilginin artması gelecek dönemlerde enerji jeopolitiğinde bir kaymaya neden olabilir. Ancak günümüzde ve yakın gelecekte fosil kaynakların temel enerji aracı olmaya devam edecek olması enerji jeopolitiğinin öneminin bu kaynaklar nazarında giderek artmasını sağlamaktadır. Sınırlı kaynaklara olan talep yoğunluğunun giderek artması ve kaynakların dağılımının görece dengesiz olması ülkelerin enerji jeopolitiğine verdikleri önemin artmasına neden olmaktadır.³²

²⁸ Bayram, 2016: 90.

²⁹ Şakı, 2018: 52-53.

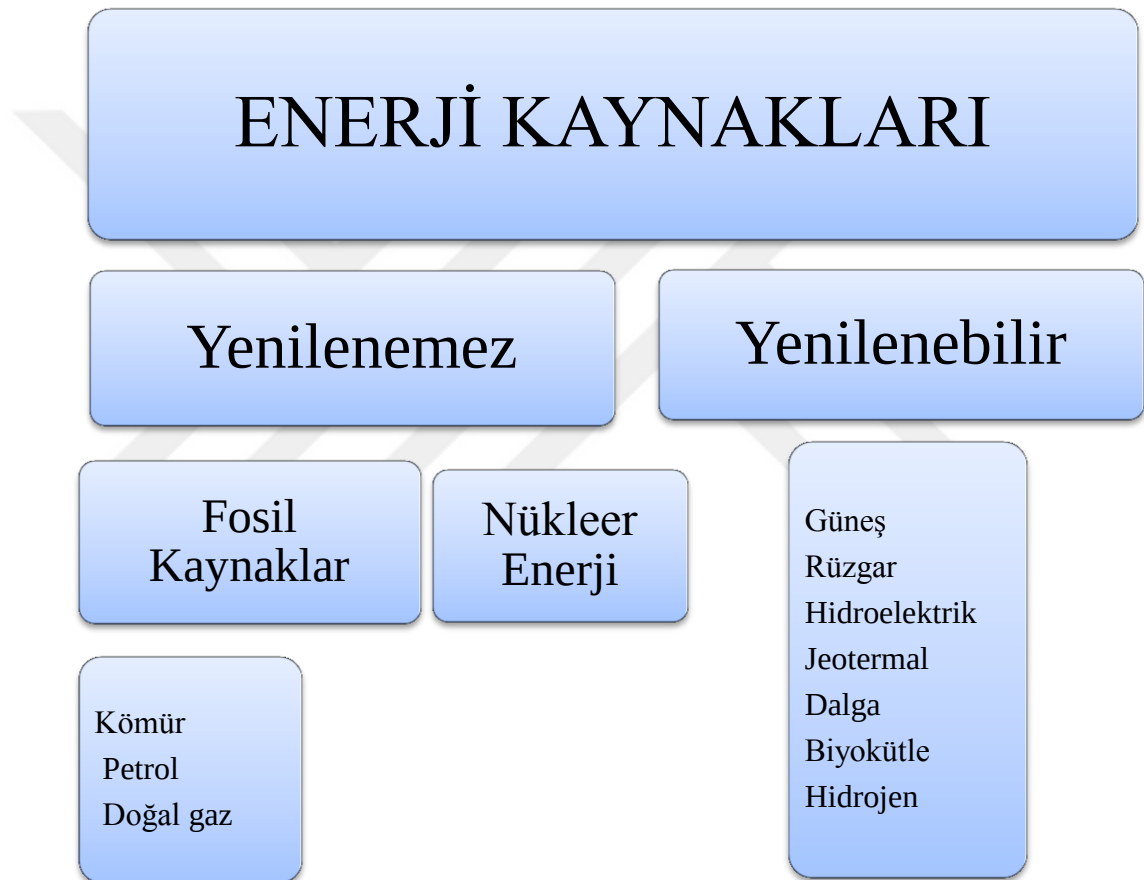
³⁰ Üçgül ve Elibüyük, 2017: 28.

³¹ Eisen, 2011: 9-11.

³² Sevim, 2012: 4389.

1.5. Enerji Kaynakları

Uzun yıllar boyunca insanlık enerji kaynağı olarak odun, rüzgâr gibi doğal kaynakları ısıtmak ve temel ihtiyaçlarını gidermek için kullanmıştır. Ancak 18. yüzyılda kömürün yaygın enerji kaynağı olarak kullanıma başlanması ve devamında gerçekleşen sanayi devrimi ile birlikte enerji kaynaklarının kullanımı farklı bir boyut kazanmıştır. 19. yüzyıl ile birlikte enerji makinelerin yakıtı olarak kullanıma girmiş ve günümüze kadar kullanılan kaynaklar çeşitlilik kazanarak insanlık için önemli bir konuma gelmiştir.³³ Enerji kaynakları yapısal olarak çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Aşağıdaki Şekil 1.1³⁴'de sınıflandırılma genel olarak gösterilmiştir.

Şekil 1.1 Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması.

Enerji kaynaklarının sınıflandırılmasında dikkate alınan ana özellik kaynağın yapısı olmuştur. Yenilenemez olarak adlandırılan kaynaklar içerisinde bulunan fosil kaynaklar, dünyanın belli bölgelerinde fosillerin binlerce yıllın ardından dönüşüme uğraması sonucunda oluşmuştur. Bu kaynaklar sınırlı miktarda bulunduğu için yenilenemez olarak adlandırılmış ve günümüz dünyasının en önemli araçları haline gelmiştir. Diğer tarafta yenilenebilir kaynaklar

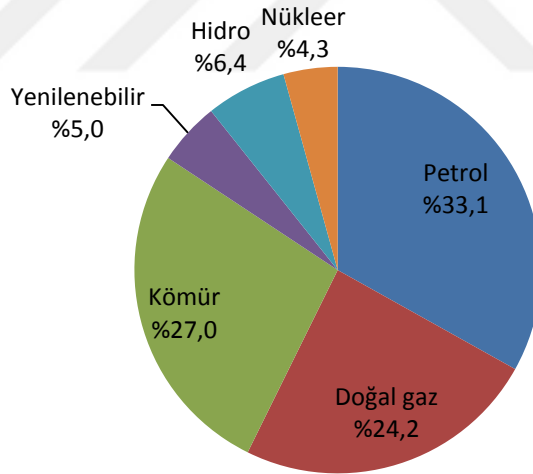
³³ Akbulut, 2008: 119.

³⁴ Bulut, 2018b: 70.

olarak belirtilenler ise doğanın varlığından oluşmuş kaynaklardır. Bu nedenle bu kaynaklar doğa var olduğu müddetçe bulunabileceği için yenilenebilir olarak sınıflandırılmıştır. Giderek artan enerji ihtiyacı ve yenilenemez kaynakların sınırlılığı ülkeleri yenilenebilir enerji kaynaklarına daha çok yatırım yapmaya itmektedir. Ancak artan yatırımlara rağmen halen enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunu yenilenemez enerji kaynakları oluşturmaktadır.³⁵

Enerji kaynaklarının kullanımında aşağıda yer alan Grafik 1.1³⁶ de de görüleceği üzere fosil kaynaklarının önemli bir üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak son yıllarda enerji kaynaklarının kullanımında yavaş da olsa bazı değişimler oluşmaya başlamıştır. Enerji kullanımında kömürün payı azalırken onun yerini doğal gaz ve yenilenebilir enerji kaynakları almaya başlamıştır. Ancak genel olarak bakıldığı zaman yüzdesel değişimlerde fazla hareketlilik görünmese de talep artışları nedeniyle kullanılan kaynak miktarlarında artışlar devam etmektedir. 2019 yılı verilerine bakıldığı zaman günlük petrol tüketimi %0,9, doğal gaz tüketimi %2 ve nükleer enerji kullanımı da %3,2 artış göstermiştir. Ancak 2019 tüketimindeki artışlar beklenilenden az gerçekleşmiştir.³⁷

Dünya Enerji Tüketiminde Kaynakların Dağılımı 2019

Grafik 1.1 Dünya Enerji Tüketiminde Kaynakların Dağılımı 2019.

³⁵ Koç vd., 2018: 88.

³⁶ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (erişim tarihi: 24.08.2021).

³⁷ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (erişim tarihi: 24.08.2021).

1.5.1. Yenilenemeyen Enerji Kaynakları

1.5.1.1. Kömür

Kömürün enerji kaynağı olarak bilinmesine rağmen, işlenmesi ve kullanılabilir hale dönüştürülmesinin zor ve maliyetli olması kaynak olarak kullanımını yıllarca geciktirmiştir. Ancak 19. yüzyılın sonlarında sanayi devriminin de etkisiyle bir taraftan enerji ihtiyacı artmış diğer taraftan gelişmiş makinelerin ortaya çıkmaya başlaması maliyeti düşürmüştür. Böylelikle 1800'lü yıllarda kömür odunun yerini almış ve ana enerji kaynağı konumuna gelmiştir. Bu dönemde kömür hem buharlı makinelerin yakıtı olarak kullanılmış hem de ısınma ve üretim aracı olarak kullanılmıştır.³⁸

Kömür diğer enerji kaynaklarına göre daha dengeli bir dağılım göstermektedir. Dünya Enerji Konseyi'nin araştırmalarına göre hemen hemen 80 ülkede kömür rezervinin bulunduğu bilinmektedir. En çok rezerve sahip ülke 250 milyar ton ile ABD iken, bir diğer önemli rezerv sahibi ülke ise 160 milyar ton ile Rusya'dır. Bu iki ülkeden sonra en çok rezerv sahibi ülkeler Avustralya, Çin, Hindistan ve Almanya'dır.³⁹ Toplam ispatlanmış kömür rezervinin 1,1 trilyon ton olduğu düşünülmektedir. Güncel dünya kömür talebi dikkate alındığında ispatlanmış rezervlerin 150 yıl daha yeterli olacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan ortalama 50 yıllık ömür biçilen doğal gaz ya da petrole daha uzun ömürlü olması kömürü özel bir konuma taşımaktadır.⁴⁰ BP Statistical Review of World Energy 2021 raporuna göre de dünyada ispatlanmış ve kullanılabilir toplam kömür rezervi 1074 milyar tondur. Ancak rezervin tamamı birinci kalite kömür değildir. Bahsi geçen rezervin 753,6 milyar tonu antrasit ve bitümlü kömür iken, 320,4 milyar tonu alt bitümlü ve linyit kömürden oluşmaktadır. Ancak birçok ülkede bulunmasına rağmen kömür de ağırlık merkezi bulunan bir enerji kaynağı olarak görülebilir. Zira rezervlerin %23'ü ABD, %15'i Rusya, %14'ü Avustralya ve %13'ü de Çin'de bulunmaktadır. Bu dört ülkenin rezervlerini topladığımızda karşılaşılan rakam dünya rezervlerinin %64'ünü oluştururken aslında birinci kalite olarak nitelendirilebilecek antrasit ve bitümlü kömürün %70'ini oluşturmaktadır.⁴¹

Kömür ana enerji kaynaklarından bir tanesi olma sürecine devam ediyor olsa da son zamanlarda dünya genelinde kömüre olan talepte düşüşler görülmektedir. 2014 yılında kömür talebi tarihi zirvesini gördükten sonra yine o seviyelere yakın bir kullanım seyretmiştir. Ancak 2020 yılında kömür talebi 2009 yılından beri görülmemiş %7'lik sert bir düşüş yaşamıştır. Kömür kullanımına olan ilginin düşüşünde en önemli etkenin karbondioksit (CO₂)

³⁸ Pamir, 2017: 74.

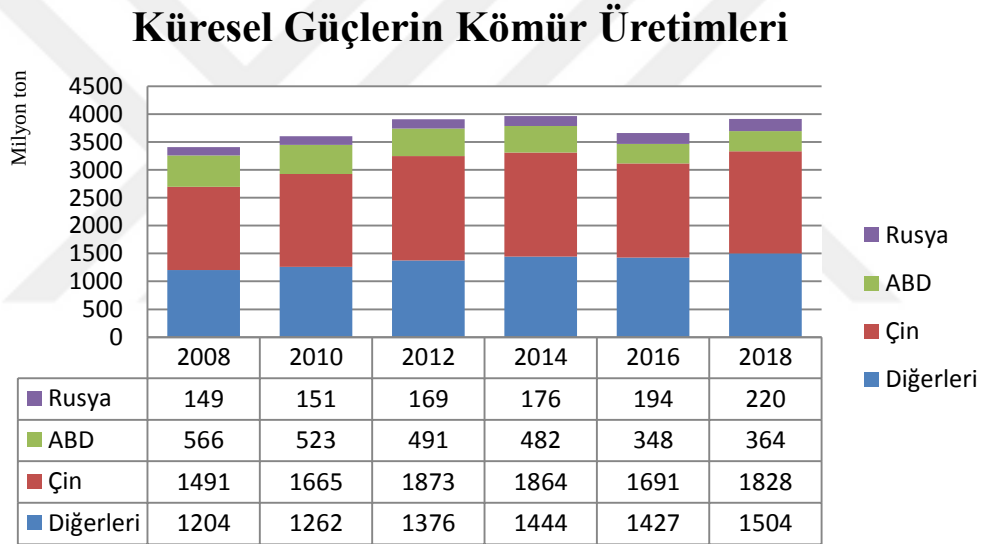
³⁹ Bulut, 2018a: 73.

⁴⁰ Bilim, 2018: 447.

⁴¹ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 25.08.2021).

salınımındaki etkisinin olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalar günümüzde de en fazla karbondioksit salınımına sebep olan kömürün, 2020-2030 yılları arasında da tek başına dünya CO₂ salınımının %38'lik bir bölümünden sorumlu olacağını işaret etmektedir.⁴² Bu durum birçok ülkeyi kömür kullanımına karşı daha özenli davranmaya sevk etmiştir.

Kömür rezervinde ABD ilk sırada yer almasına rağmen, üretiminde ve kullanımında ilk sırada çok büyük bir farkla Çin bulunmaktadır. 2018 yılı dünya genelinde kömür üretimi 3916 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu üretiminin 1828 milyon tonunu Çin üretimi oluşturmaktadır. Bir önceki yıla göre dünya toplam üretimi %4,3'lik bir yükseliş yaşarken, Çin üretimi %4,7 oranında artmıştır. Aynı zamanda toplam kömür tüketiminde de 3772 milyon tonluk tüketimin, 1906 milyon tonunu Çin karşılamaktadır. Aşağıdaki Grafik 1.2⁴³ ve Grafik 1.3⁴⁴'teki veriler de göstermektedir ki Çin son dönemdeki kömür üretim ve tüketiminin hemen hemen yarısını gerçekleştirmektedir.⁴⁵

Grafik 1.2 Küresel Güçlerin Kömür Üretimleri.

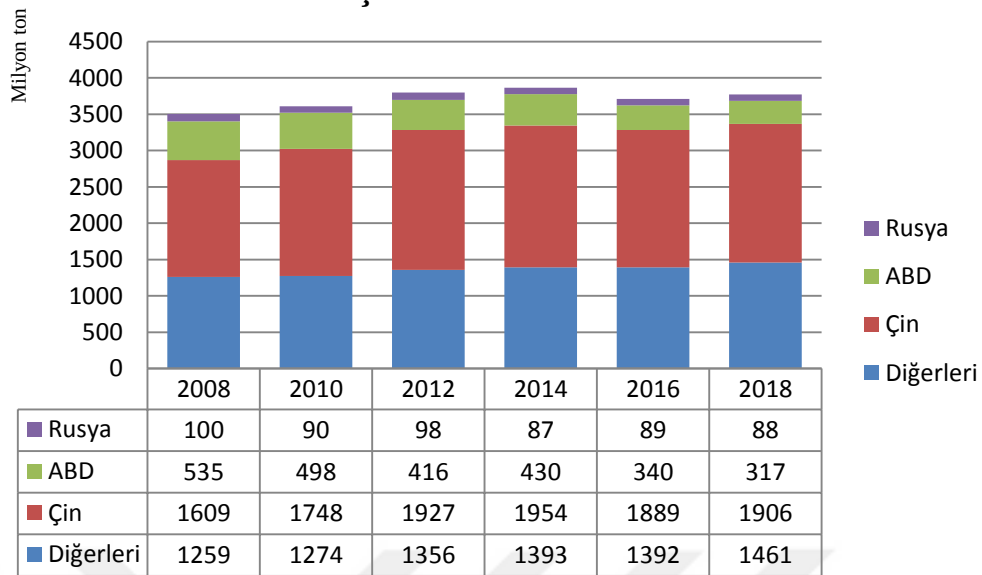
⁴² <https://iea.blob.core.windows.net/assets/a72d8abf-de08-4385-8711-b8a062d6124a/WEQ2020.pdf> (erişim tarihi: 25.08.2021).

⁴³ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (erişim tarihi: 25.08.2021).

⁴⁴ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (erişim tarihi: 25.08.2021).

⁴⁵ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (erişim tarihi: 25.08.2021).

Küresel Güçlerin Kömür Tüketimleri

Grafik 1.3 Küresel Güçlerin Kömür Tüketimleri.

Günümüzde kömür elektrik üretiminin ana malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu yönü itibarıyla kömür halen en çok kullanılan ikinci enerji kaynağı olma özelliğini korumayı başarmıştır. Dünya elektrik üretiminin yaklaşık olarak %40'ı kömürden elde edilmektedir. Son dönemlerde yenilenebilir enerjiye ve diğer kaynaklara yapılan yatırımlar artmış olsa da kömürün elektrik üretiminde birinci araç olma özelliğini uzun yıllar koruyacağı düşünülmektedir. Küresel ısınmanın başlıca aktörlerinden olan karbon salınımının önemli bir bölümü de kömürden kaynaklanmaktadır. Bu durum devletleri alternatif kaynaklara yönlendirmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki kömüre olan talepteki azalmanın en önemli nedeni olarak bu durum gösterilebilir.⁴⁶ Son yıllarda önemli bir gelişme kaydeden Çin kömür kullanımından dolayı gelişmiş ülkeler tarafından ciddi baskılara maruz kalmaktadır. Ancak Çin ekonomik gelişmesi için her türlü enerji kaynağından mümkün olduğu kadar faydalanmak istemektedir. Buna rağmen son yıllarda 2000'li yılların başlarına nazaran Çin de kömür talebindeki artışı yavaşlatmıştır. Yine de diğer gelişmiş devletlere göre kömür talebindeki göstergeler artı yönde ilerlemektedir.⁴⁷

Diğer enerji kaynakları ile karşılaştırıldığında ispatlanmış rezerv bakımından çok daha uzun ömür biçilen kömürün en önemli enerji kaynakları içerisindeki konumunu koruyacağı kaçınılmazdır. Bu yüzden devletler enerjiye yaptıkları yatırım içerisinde kömüre olan yatırımlarından tamamen vazgeçmek istememektedirler. Enerjiye bağımlılığın arttığı

⁴⁶ <https://iea.blob.core.windows.net/assets/a72d8abf-de08-4385-8711-b8a062d6124a/WE02020.pdf> (erişim tarihi: 26.08.2021).

⁴⁷ TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 2016: 124.

günümüz dünyasında ne kadar hava kirliliğine neden olması gerekçesiyle çok fazla eleştiriye maruz kalsa da kömürün devletler için can simidi görevi görmeye devam edeceği beklenmektedir.⁴⁸

1.5.1.2. Petrol

İnsanlık tarihinde kendisinden birçok alanda faydalanılan petrol kelime kökeni olarak Latince taş anlamına gelen ‘petra’ ve yağ demek olan ‘oleum’ kelime grubunun bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Yeraltında uzun yıllar süresince kalmış kimyasalların farklı ortamlara (basınç, sıcaklık vb.) maruz kalması sonucunda sıvı, katı ve gaz olarak çıkarılmaktadır. Petrol aslen sıvı olarak elde edilen hidrokarbon karışımları için kullanılan isimdir. Kaynağa erişim sağlandığı zaman henüz işleme tabi tutulmamış olanı ham petrol olarak tanımlanırken, katı olarak elde edilen ürüne ise yapısına göre asfalt, parafin ya da bitüm, sıvı olarak elde edileni ise doğal gaz olarak isimlendirilmektedir.⁴⁹

Petrol ya da petrol ürünlerinin kullanım tarihi antik Mısır dönemlerine kadar gittiği ileri sürülmüştür. Antik Mısır’da hükümdarların mumyalanmasında petrol ürünü olan bitümün kullanıldığı iddia edilmiştir. Diğer tarafta ise Ortadoğu halkları için petrolün kullanım tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Yüzeye çok yakın seviyelerde bulunan petrolün zaman zaman yeryüzüne çıkması ile petrol hem günlük hayata dâhil olmuş hem de ticareti yapılan bir ürün olmuştur.⁵⁰

Sanayi devrimi sonrasında dünyada makine kullanımı hızla artmaya başlamıştır. Bu durum beraberinde enerjiye olan talebin de artmasına sebep olmuştur. İlk dönemlerde enerji ihtiyacını karşılamak için kömür kullanımı hızla artmıştır. Ancak bir tarafta 19. yüzyıl başlarında Azerbaycan’da kuyudan petrol üretimi ilkel yöntemlerle başlamış⁵¹ diğer tarafta ise 1859 yılında ABD Pensilvanya’da petrol keşfedilmiş ve burada da üretim başlamıştır. Başlangıçta petrol ekonomik olarak dünyada önemli bir etki oluşturmamıştır. Dağınık ve verimsiz bir görünüm sergileyen petrol endüstrilerinin etkinliği, 1870 senesinde Jon D. Rockefeller’in Standard Oil petrol şirketini kurmasıyla artmaya başlamıştır. Petrolün dünya piyasalarını etkisi altına almasındaki bir diğer gelişme ise sadece aydınlatmada kullanılan geleneksel kullanımdan, elektriğin keşfiyle elektrik üretimi ve içten yanmalı motorların icadıyla araç yakıtı olarak kullanılmaya başlanması olmuştur.⁵²

⁴⁸ Tüylüoğlu ve Ofloğlu, 2004: 100.

⁴⁹ Görücü, 2013: 24.

⁵⁰ Okumuş, 2020: 1-2.

⁵¹ Seferov, 2005: 289.

⁵² Acar, 2013: 66-67.

19. yüzyılın sonlarına doğru petrolün öneminin artmasında petrolün barındırdığı bazı özellikler etkili olmuştur. Öncelikle petrol kömür ile kıyaslandığı zaman iki kat daha fazla enerji sağlamaktadır. Bir diğer özelliği ise sıvı olması dolayısıyla depolanması ve taşınması kömüre göre daha kolay olmuştur.⁵³ Petrolün ülkeler için asimetrik dağılıma sahip olmasına rağmen enerji kaynakları içerisinde birinci konumda olmasının bir başka özelliği ise 1980 sonrası kurulan sistemde kısa süreli talep ve fiyat değişikliklerinden fazla etkilenmemesi de bulunmaktadır. Ayrıca günden güne artan araç sayısı ve bu araçların yakıt olarak petrol ürünü kullanması da petrole yönelik artan talebin farklı bir boyutunu oluşturmaktadır.⁵⁴ Tüm bu nedenler bağlamında 20. yüzyıla gelindiği zaman petrol küresel ölçekte kendisine önemli bir yer edinmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde hazırlanan planların birçoğu savaşın temelinde ana enerji kaynaklarından petrolün güvence altına alınmasının amaçlandığını göstermektedir. Bu çerçevede Kafkas petrollerini kontrolü altında tutan Rusya'nın, İngiltere ve ABD'nin yanında yer almaya devam edebilmesi için büyük bir uğraş sarf edilmiştir. Ancak yapılan planlar gerçekleşmeyince dikkatler Ortadoğu petrollerine yönelmiştir. O zaman bile Ortadoğu'nun petrol açısından zengin kaynaklara sahip olduğunun bilindiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Yine İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da Ortadoğu ve önemli petrol kaynaklarına sahip bölgelerin güvenliğinin sağlanması öncelik olmuştur. Özellikle savaş sonrasında Sovyet Rusya'sı ile karşıt görüşlerin artması sonrasında başlayan Soğuk Savaş süreci Batı'yı enerji kaynaklarına erişim açısından oldukça tedirgin etmiştir. Savaş sonrasında egemen güç olarak sahneye çıkan ABD'de önceliğini petrol kaynaklarının ve ulaşım yollarının güvenliğini sağlamaya vermiştir.⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrasında enerji kaynakları içerisinde en önemli konuma yükselmiş olan petrolün ülkeler açısından önemini anlamak için yukarıda yer alan Şekil-2'ye tekrar göz atmak yerinde olacaktır. Günümüzde en çok kullanılan enerji kaynağının petrol olmasına rağmen, petrol kaynakları kömüre göre çok daha dengesiz bir dağılım göstermektedir. Petrol kaynaklarının bölgesel dağılımı aşağıdaki Grafik 1.4⁵⁷'te, başlıca kaynak zengini ülkeler Grafik 1.5⁵⁸'da gösterilmiştir.

⁵³ Soyak, 2019: 8.

⁵⁴ Demir, 2007: 14-15.

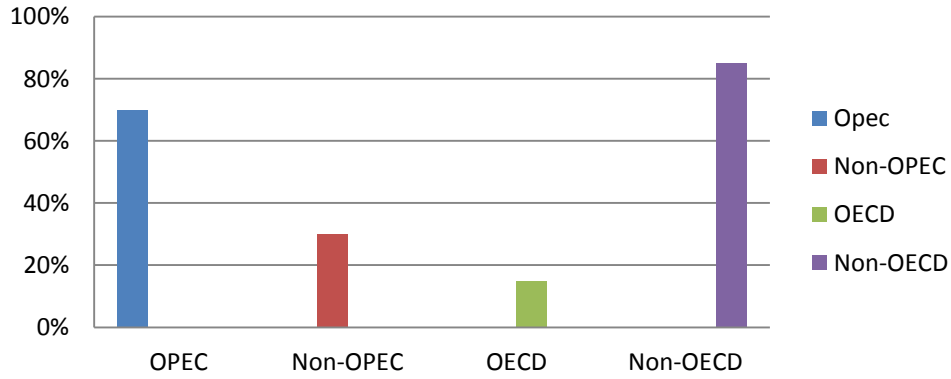
⁵⁵ Küçük, 2011: 28.

⁵⁶ Pamir, 2017: 89-90.

⁵⁷ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 27.08.2021).

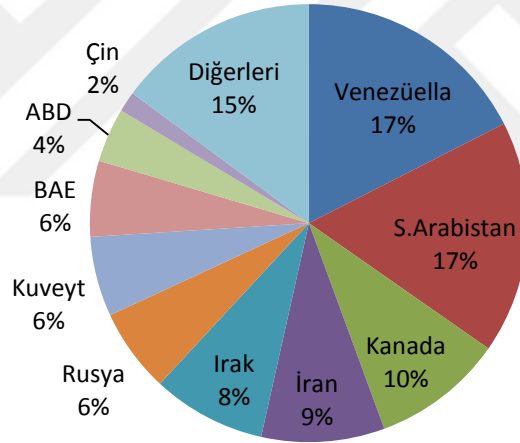
⁵⁸ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 27.08.2021).

Dünya Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı

Grafik 1.4 Dünya Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı.

Başlıca Petrol Zengini Ülkeler

Grafik 1.5 Başlıca Petrol Zengini Ülkeler.

Petrol kaynaklarının dağılımına bakıldığı zaman kaynakların Ortadoğu bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bir diğer çerçeve olan örgüt bazlı değerlendirme yapılacak olunursa da OPEC üyesi devletlerin çok büyük bir kaynağa hükmettikleri görülmektedir. Kaynakların tek elde toplanmasının etkisi 1973 Petrol Krizi döneminde tüm dünyada hissedilmiştir. Petrol kaynağı açısından oldukça fakir olan Avrupa Birliği ülkelerinin 2020 yılı petrol üretimi 3579tb/d iken, tüketimleri 13221tb/d olarak hesaplanmıştır.⁵⁹ Birçok ülkeye nazaran önemli kaynağı bulunan Çin'in ise günden güne enerjiye olan talebi artmaktadır.

⁵⁹

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 27.08.2021).

Çin'in petrol üretimi 2015 yılında zirveyi gördükten sonra düşüşler ile 2020 yılında 3901bt/d olmuş ancak tüketimi her geçen gün artarak 14314bt/d olacak şekilde gerçekleşmiştir.⁶⁰ Özellikle petrol kaynakları bakımından fakir olan devletlerin petrol tüketimlerinin bu denli yüksek olması bu ülkeleri oluşabilecek erişim problemlerine karşı daha hassas kılmaktadır.

Bunların yanı sıra sınırlı kaynaklar içerisinde en az ömür biçilen kaynak olmasına, ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımlarını arttırmalarına, elektrikli araçların sayısının artmasına rağmen petrol kullanımında beklenen talep azalması görülmemektedir. Bu da bir süreliğine daha petrol kullanımının birincil kaynak olarak kalacağını tahmin edilmesine sebep olmaktadır.⁶¹

1.5.1.3. Doğal Gaz

En çok kullanılan enerji kaynakları içerisinde üçüncü sırada doğal gaz ile karşılaşılmaktadır. Kimyasal yapısını, metan (%73-%95), etan ve propan oluşturmaktadır. Genellikle petrol ile birlikte bulunması ve üretim sürecinin daha karmaşık olması, petrol üretiminin yaygınlaşmasına rağmen uzun yıllar doğal gaz üretiminin görmezden gelinmesine neden olmuştur.⁶² Tarihsel açıdan bakılacak olunursa doğal gazı ilk 2. yüzyılda Çinliler tuz alanlarının kurutulmasında, 17. yüzyılda İtalyanlar aydınlatma ve ısıtma faaliyetlerinde kullanmışlardır. Doğal gazı ticari olarak kullanan ilk ülke olma özelliğini 1785 yılı ile İngilizler taşımaktadır. Bunun yanı sıra petrol kuyularından elde edilen doğal gazın kullanım için boru hatlarıyla taşınması yine ilk ABD'de gerçekleşmiştir. İlk boru hattı 1891 yılında Indiana ve Chicago arasında yaklaşık 290 kilometrelik bir mesafede yapılmıştır. Ancak ilk kıtalararası boru hattının yapılması 1951 yılında mümkün olmuştur.⁶³

Doğal gazın kullanımı 20. yüzyıl ortalarında yaygınlaşmaya başlamış ve 21. yüzyıl itibari ile bugünkü konumuna yükselmiştir. Yüksek oranda enerji ihtiyacı hisseden devletler petrole olan bağımlılıklarını azaltmak ve kaynak çeşitliliği oluşturmak için doğal gazı bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bir taraftan da küresel ısınmanın etkilerinin daha görülür olduğu şu günlerde, kullanımında daha az CO2 salınımı sağlayan doğal gaz, giderek daha fazla ilgi görmektedir.⁶⁴ Doğal gazın kullanımının artmasında bir diğer etken ise petrol kaynaklarına

⁶⁰ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 28.08.2021).

⁶¹ <https://iea.blob.core.windows.net/assets/a72d8abf-de08-4385-8711-b8a062d6124a/WEQ2020.pdf> (erişim tarihi: 28.08.2021).

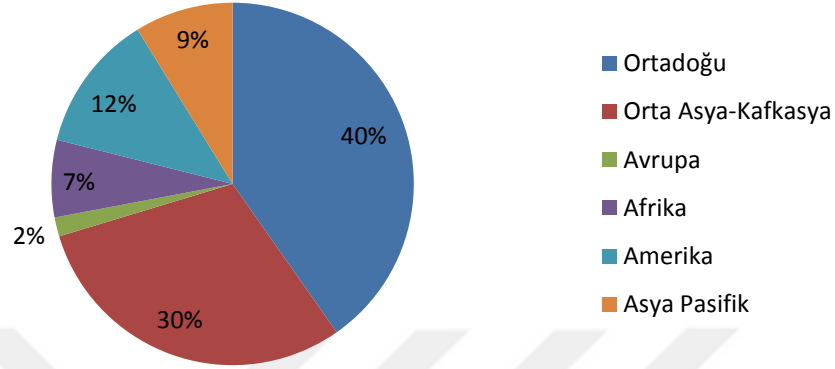
⁶² Pamir, 2017: 112.

⁶³ Bayraç, 2018: 16.

⁶⁴ Okur, 2016: 1.

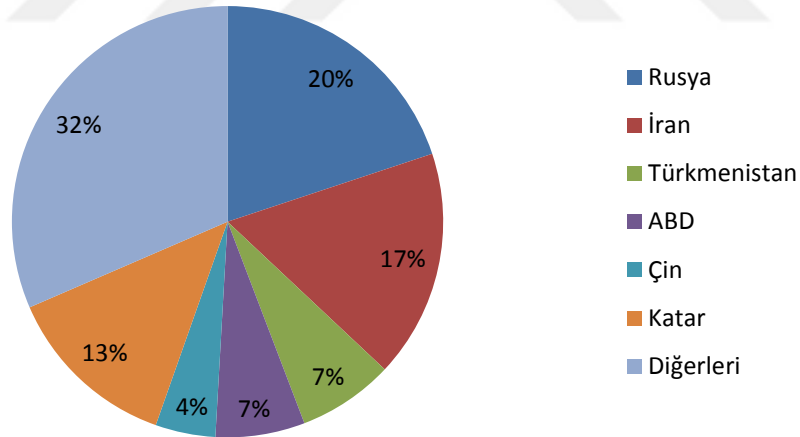
kıyasla daha fazla alana yayılmış olmasıdır. Aşağıdaki Grafik 1.6⁶⁵, de doğal gaz rezervlerinin bölgesel dağılımı ve Grafik 1.7⁶⁶, de ise başlıca rezerv zengini ülkeler gösterilmiştir.

Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı

Grafik 1.6 Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgesel Dağılımı.

Doğal Gaz Zengini Ülkeler

Grafik 1.7 Doğal Gaz Zengini Ülkeler.

Yukarıdaki bilgiler ışığında doğal gaz zengini ülkeler arasında petrol zengini olmayan ülkelerin de bulunduğu görülmektedir. 2020 yılı verilerine göre doğal gaz tüketiminde 832bcm ile ABD başta gelmektedir. Bu tüketim 914bcm olan yıllık üretim ile rahatlıkla

⁶⁵ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 28.08.2021).

⁶⁶ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 28.08.2021).

karşılanabilmektedir. Ancak küresel güç mücadelesinde ABD'nin rakibi olan Çin'de ise durum 194bcm üretime karşılık, 330bcm tüketim olarak gerçekleşmiştir. Çin'in özellikle son yıllardaki doğal gaz tüketimi hızlı bir artış göstermektedir. Bir diğer Asya ülkesi olan Japonya da doğal gaz tüketiminde yıllık 104bcm ile önemli bir ithalatçı konumundadır.⁶⁷

Doğal gaz ticaretinde yapısı itibarıyla boru hattı taşımacılığı öncelikli tercih olmaktadır. Bu sebeple gazın güvenli bir şekilde üretici ülkeden tüketici ülkeye ulaşımında boru hatlarının geçtiği güzergâhların da büyük bir önemi bulunmaktadır. Bununla birlikte önem arz eden bir başka konu da taraflar arasında yapılacak olan güvenlik anlaşmalarıdır. Özellikle Rusya bulundurduğu kaynak zenginliği ile Avrupa'nın en önemli doğal gaz tedarikçisi konumundadır. Yüksek oranda Rus gazına bağımlı olan Avrupa ülkeleri Rusya ile siyasi anlamda ters düşmek istememektedirler. Bunun nedeni ise Rusya-Ukrayna krizinde Avrupa'nın Ukrayna taraftarı tutum sergilemesidir ve bu durum Rusya'nın tadilat gerekçesiyle gaz kesintileri yapmasına neden olmuştur. Önemli bir diğer doğal gaz zengini İran'a uygulanan ambargo da Avrupa ülkelerinin alternatiflerini kısıtlarken Rusya'nın elini güçlendirmektedir. Elinde bulundurduğu kozu en etkili biçimde kullanan Rusya'nın uluslararası ilişkilerinde bu durum açıkça gözlemlenmektedir.⁶⁸ 1973 Petrol Krizinde yaşanan sorunlardan uzak durmak isteyen ülkeler olabildiğince Rusya karşıtı davranışlardan kaçınmaktadırlar.

Doğal gaz taşımacılığında kullanılan bir diğer yöntem ise gazın sıvılaştırılması ile elde edilen LNG (Liquefied Natural Gas)'ın tankerler aracılığı ile taşınmasıdır. LNG daha çok uzun mesafeli taşımacılık için tercih edilmektedir. LNG elde edebilmek için doğal gaz -162°C noktasına kadar soğutulmaktadır. Daha sonra LNG kullanılan gemiler ile okyanus ötesi ülkelere transferi yapılmaktadır. En önemli LNG ihracatçısı ülke olarak Katar göze çarpmaktadır. LNG ithal eden ülkelerde LNG'yi tekrar gaz haline getirmek için ayrıca istasyonlar bulunmaktadır. LNG yakıldığı zaman sera gazı, sülfür oksit gibi zararlı gaz salınımı oldukça düşük seviyelerde gelişmektedir.⁶⁹

Doğal gaz üretiminde günümüz şartlarında yüksek maliyeti dolayısıyla fazla yaygın olmasa da gelecek için bir alternatif oluşturan 'kaya gazı' da mevcuttur. Kaya gazı rezervlerine sahip ülkeler içerisinde Çin ilk sırada yer alırken ABD de ikinci sırada bulunmaktadır. Üretimi için yatay delme ve hidrolik kırılma kombinezonu gerektiren kaya gazının düşük maliyet ile elde edilmesi için özellikle bu iki ülkenin büyük çaba sarf ettiği

⁶⁷ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 28.08.2021).

⁶⁸ Yüksel, 2020: 58-59.

⁶⁹ He vd., 2019: 557.

görülmektedir. Dünyanın en büyük enerji tüketicisi konumunda olan Çin bu ihtiyacı karşılamak için kaya gazı yatırımlarına büyük önem vermektedir.⁷⁰ ABD’de ise hali hazırda birçok kaya gazı üretim tesisi bulunmaktadır. Ancak özellikle son dönemlerdeki enerji fiyat düşüşleri maliyeti karşılamadığı için üretim sınırlı seviyelerde kalmaktadır. Kaya gazının bulunduğu coğrafik şartlar itibari ile de teknolojik gelişmenin tam kapasite üretim için yeterli olamayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.⁷¹ Ayrıca kaya gazı üretiminin artması çevre sağlığını da tehdit etmektedir. Üretimin hidrolik kırılma yardımıyla gerçekleşmesi, küresel ısınma ile mücadele edilen şu günlerde daha fazla su kirliliğine, sera ve metan gazı salınımına hatta depremlere bile sebep olabilecek etkileri beraberinde getirmektedir.⁷²

Doğal gaz üreticisi ülkeler yaptıkları yatırımlar ile üretimlerini son yıllarda sürekli arttırma eğilimindedirler. Bu durum artan enerji talebi ile birleştiği zaman doğal gaz tüketim ve üretimindeki zirvenin 2040 yılına gelmeden gerçekleşeceği öngörülmektedir.⁷³ Ancak gelişmekte olan teknoloji ile birlikte yeni rezervler keşfedilmekte ve günümüz şartlarında üretim maliyeti çok yüksek olan bölgelerdeki rezervler bekletilmektedir. Gelişen teknoloji kaya gazı ve LNG üretiminde artışların gerçekleşme ihtimalini arttırmaktadır. Artan enerji talebi ile birlikte doğal gazın kullanımının birincil kaynaklar içerisinde yerinin daha da artacağı düşünülebilir.⁷⁴

⁷⁰ Wang vd., 2014: 2.

⁷¹ Curtis, 2002: 1935-1937.

⁷² Wang vd., 2014: 2.

⁷³ Mohr ve Evans, 2011: 5550.

⁷⁴ Pamir, 2017: 121-122.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA’NIN ÖNEMİ

2.1. Orta Asya

Günümüzde Orta Asya olarak adlandırılan bu bölge tarihin farklı dönemlerinde farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bazı tarih kitaplarında bölge ‘Türkistan’, ‘Turan’, ‘Güneydoğu Asya’, ve ‘Güney Tataristan’ isimleriyle bulunmaktadır. ‘Orta Asya’ kavramını ilk kez 1843 yılında Alman coğrafyacı Alexander Von Humboldt kullanmıştır.⁷⁵

Önemli derecede yer altı ve yer üstü kaynağına sahip olan Orta Asya bölgesi tarih boyunca büyük güçler için bir cazibe merkezi olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında bu bölgede İngiltere ve Çarlık Rusya’sı egemenlik kurmak için karşı karşıya gelmiştir. İngiltere dönemin hâkim gücü olarak Orta Asya ve Afganistan’ı da ele geçirerek gücünü arttırmak istemiştir. İngiltere hamlesini Afganistan’ı ele geçirmek için yapmış ve 1839’dan 1919 yılına kadar Afganistan’da üç kez savaşmıştır. Ancak İngiltere Afganistan coğrafyasını tek başına elde edememiştir. Aynı dönemlerde Rusya da hâkimiyet alanını genişletmek için Afganistan, Orta Asya, Pakistan ve Hindistan’a doğru genişleme çabalarına girişmiştir. Öncelikle Orta Asya coğrafyasını kontrol altına almış daha sonra Afganistan ve Hindistan bölgesinde İngiltere ile karşı karşıya gelmişlerdir.⁷⁶ Birbirlerine kesin bir üstünlük sağlayamayan iki imparatorluk güçlerinin kontrol kapasitesine göre Afganistan toprakları üzerinde, kuzeyin Rusların, güneyin İngilizlerin egemenlik bölgesi olması konusunda anlaşmışlar ve Hindistan da İngilizlerin kontrolünde kalmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Orta Asya (bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan) Rusların egemenliğine bırakılmıştır. Bölge 1917 yılına kadar Çarlık Rusya’nın egemenliğinde kalırken, Rusya’da gerçekleşen devrim sonucu bu tarihten sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin egemenliğine girmiş ve SSCB dağılana kadar onun egemenliğinde kalmıştır.⁷⁷ İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen bu mücadele tarihe ‘Büyük Oyun’ olarak geçmiştir.

1991 yılında SSCB’nin dağılması ile birlikte bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Rus egemenliğinden çıkan ülkeler bölgesel ve küresel güçlerin dikkatini çekmiştir. Uzun yıllar Rus egemenliğinde kalmanın bir etkisi olarak dışardan gelen destek taleplerine yöneticiler daha temkinli yaklaşmışlardır. Böylece bölge ülkeleri ilk dönemlerinde

⁷⁵ Purevsuren, 2016: 5.

⁷⁶ Yessirkepov, 2010: 18-19.

⁷⁷ Efgil, 2004a: 9.

daha içe dönük politikalar uygulamışlardır.⁷⁸ Soğuk Savaşın bitimi ile başlayan bu süreçte yaşanan Orta Asya güç mücadelesi ‘Yeni Büyük Oyun’ olarak literatüre geçmiştir.

2.1.1. Orta Asya’nın Jeopolitik Önemi

Orta Asya’nın jeopolitik ve jeostratejik önemi dünya hâkimiyeti kurmak isteyen devletleri kendisine çekmiştir. Ünlü dünya hâkimiyeti teorisyenleri (Brzezinski, Spykman, Mackinder vb.) bu bölgenin önemi üzerine teorilerini oluşturmuşlardır. Mackinder’in teorisine göre bu bölge Heartland içerisinde kalmaktadır. Ona göre bölgeye hâkim olan dünya hakimiyetini güvenceye alacaktır. Buna karşılık bir başka ünlü jeopolitikçi olan Spykman da kenar kuşak teorisini ortaya atmış ve Orta Asya coğrafyasını merkeze alarak Batı Avrupa’dan başlayıp Türkiye, Irak, Pakistan, Afganistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya’ya kadar bir çizgi oluşturmuştur. Onun tezine göre ise kuşağa hâkim olan gücü elinde tutacaktır.⁷⁹ Brzezinski’ye göre ise Avrasya kıtası dünya hâkimiyeti için üzerinde satranç oynanan bir tahtayı oluşturmaktadır. Orta Asya da bu bölgenin merkezinde kalmaktadır.⁸⁰ Önemli ABD’li jeopolitikçilerin Orta Asya coğrafyasının Rus hâkimiyetinde bulunduğu dönemlerde Rusya’nın avantajının farkında oldukları ve buna karşın alternatifler oluşturmaya çalıştıkları ve Soğuk Savaş sonrasında ise tekrar bölgenin hâkimiyetine yönelik teoriler geliştirdikleri açıkça gözlemlenmektedir.⁸¹ Rus jeopolitik teorisyenleri başta Aleksandr Dugin olmak üzere Orta Asya’yı Rusya’nın yakın çevresi olarak görmektedirler. Soğuk Savaş sonrasında da eski Rus hâkimiyetini sağlamak amacıyla ekonomik, kültürel, tarihsel ve siyasi ilişkileri temel alarak Yeni-Avrasyacı teoriler geliştirmektedirler.⁸²

Orta Asya’nın bu derece öneme sahip olmasındaki etkenlerden bir tanesi sınır komşularından gelmektedir. Orta Asya, kuzeyde Rusya, güneyde Afganistan ve İran, doğuda ise Çin ile ortak sınırlara sahiptir. Ayrıca Pakistan ve Hindistan’a da komşudur. Bölgede yer alan devletlerin Rusya üzerinden Avrupa’ya kara bağlantısı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İran üzerinden Basra Körfezine, Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu’na ve Çin üzerinden Pasifik Okyanusu’na bağlantı kurabilmektedirler. Coğrafi konumlarının yanında ise komşu oldukları devletlerin yükselen ya da küresel güçler olmasının da jeostratejik ve jeopolitik önemlerinin artmasında etkin bir rolü bulunmaktadır.⁸³ Asya kıtasında merkezi konuma sahip olmaları bağımsızlık sonrası başta eski egemen Rusya olmak üzere, dönemin

⁷⁸ Köse, 2020: 257.

⁷⁹ Dağcı, 2003: 1305-1306.

⁸⁰ Brzezinski, 2016: 15.

⁸¹ Dağcı, 2003: 1306.

⁸² Şakı, 2018: 51.

⁸³ Purevsuren, 2016: 8.

küresel gücü ABD, bölgesel ve gelişmekte olan güçlerden Çin, Hindistan, İran, Pakistan ve Türkiye gibi ülkelerin dikkatlerini bölgeye çevirmelerine neden olmuştur.⁸⁴

Ek olarak jeopolitik önem açısından bu devletler tarihi İpek Yolu üzerinde yer almaktadırlar. Yeni İpek Yolu Projesi ile tekrar eski görkemli yıllarına kavuşturulmak istenen İpek Yolu'nun bu bölgeden geçmesi burada yer alan devletlerin stratejik önemini arttırmıştır. Aynı zamanda bu projenin gerçekleşebilmesi için bu devletler projeye en çok katkı sağlayan Çin için fazladan öneme sahiptirler.⁸⁵

Orta Asya'nın jeopolitik öneminin artmasında temel etkenlerden bir tanesi de sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Günümüzde devletlerin en çok ihtiyaç duyduğu kaynaklardan bir tanesini fosil yakıtlar oluşturmaktadır. Birçok sanayi ülkesi enerji ihtiyacında dışa bağımlı durumda yer almaktadır. Bu devletler içerisinde enerjide dışa bağımlılıkta başta Çin gelmektedir. Rusya Federasyonu (RF) enerji konusunda dışa bağımlı olmasa ve hatta birçok ülke kendisine bağlı olsa da enerji alanında tekel olmak istediği ve SSCB döneminde bölgede tek söz sahibi olduğu dönemlere dönebilmek için tekrar Orta Asya'nın kontrolünde olmasını istemektedir. Bir diğer tarafta ABD ise enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayacak kaynaklara sahip olmasına rağmen fosil kaynakların üretiminde ve transferinde söz sahibi olmak istemektedir. Ayrıca Ortadoğu'da bu konuda elde etmiş olduğu ayrıcalığı bu bölgede de elde etmek istemektedir. Çin ise son otuz yılda çok büyük bir gelişme sağlamış ve gelişmeye de devam etmektedir. 1990'lı yıllara kadar kendi kaynakları yeterli iken bu yıllardan sonra enerji de dışa bağımlılığı hızla artmaya başlamıştır. Bu enerji talebini mümkün mertebede çeşitli kaynaklardan elde etmeye çalışan Çin için bu konuda Orta Asya hem yakınlığı hem de kaynakları bakımından önemli bir alternatifi oluşturmaktadır.⁸⁶

2.1.2. Orta Asya Enerji Kaynakları

Enerjiye erişim sağlamak insanlığın yaşamını sürmesi için tarih boyunca hayati önem taşıyan faktörlerden olmuştur. Ancak bu dönemler ihtiyaç duyulan enerji temel ihtiyaçları karşılamak için kullanılmıştır. Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte insanoğlu hızla makineleşmeye başlamış ve bu makineleri kullanmak ve üretmek için ise eskisinden daha fazla enerjiye ihtiyaç duymuştur. İlk dönemlerde bu ihtiyacın karşılanmasında kömür kullanılmıştır fakat petrol ve doğal gazın kalitesinin daha yüksek olması sonucu bu kaynaklar daha fazla önem kazanmıştır. Kömürün dünyaya görece düzenli dağılmış olması ve diğer

⁸⁴ Demirtaş, 2019: 27.

⁸⁵ Purevsuren, 2016: 9.

⁸⁶ Çınar, 2008: 26-36.

kaynaklardan çok olması kömür üzerindeki rekabeti düşürmüştür. Diğer tarafta ise petrol ve doğal gaz rezervleri belirli bölgelerde yoğunluk kazanmıştır.⁸⁷

Enerjiye talebin giderek arttığı günümüz şartlarında Ortadoğu ve Rusya'dan sonra Orta Asya sahip olduğu kaynaklar açısından üçüncü önemli bölgeyi oluşturmaktadır. Rezervlerinin çok büyük oranlarda olmamasına rağmen bulundurduğu kaynaklar alternatif sağlaması açısından çok önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Özellikle Ortadoğu'daki çatışmalar, karışıklıklar ve ABD tekeli düşünüldüğü zaman bu bölgede meydana gelecek bir enerji nakli probleminde oluşabilecek krizleri önlemek açısından bir alternatiftir Orta Asya.⁸⁸ Orta Asya coğrafyasının sahip olduğu fosil enerji kaynakları ve dünya enerji kaynakları içerisindeki payı aşağıdaki Tablo 2.1⁸⁹de gösterilmiştir.

Tablo 2.1 Orta Asya Fosil Enerji Kaynakları.

Kaynaklar	Miktar	Payı
Petrol	31,2 bin milyon varil	%2
Doğal Gaz	16,7 trilyon metre küp	%8.8
Kömür	26980 milyon ton	%2.5

Orta Asya devletlerinin hepsi fosil kaynaklar bakımından zengin değildir. Örneğin Tacikistan ve Kırgızistan'da önemli bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak bu ülkeler konum itibarıyla Çin için önemlidir. Çünkü Orta Asya'dan alacağı kaynakları ülkeye getirmek için önemli bir konumda yer almaktadırlar. Ayrıca Çin içerisinde yaşayan Kırgız nüfusun çokluğu Sincan-Uygur Özerk bölgesinde yaşanan sorunların artmasına sebebiyet verme potansiyeli taşımaktadır. Onun dışında fosil kaynak olarak fakir olan bu iki devletin bölge ülkeleri açısından önemi sahip oldukları su kaynaklarından da gelmektedir. Bölgede yetersiz su kaynakları olmasına rağmen bu iki ülkede önemli derecede su kaynağı bulunmasının merkezinde Amuderya ve Sırderya nehirleri bulunmaktadır. Bu devletlerin adı geçen nehirlerle gereğinden fazla müdahalede bulunup, kaynak depolamaya çalışmaları bölge ülkeleri ile aralarında sorunlar yaşamalarına sebep olabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu durum da bölge üzerinde kurulması gereken dengelerde yaşanabilecek bir sorun olarak gündeme gelmektedir.⁹⁰

⁸⁷ Ayduk, 2007: 6-7.

⁸⁸ Çınar, 2008: 26.

⁸⁹ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 05.09.2021).

⁹⁰ Kodaman ve Birsell, 2014: 215-216.

2.1.3. Güvenlik Çerçevesi

Devletler için güvenliğin ne anlama geldiği kuramsal görüşler çerçevesinde değişmektedir. Vestfalya ile birlikte devletler uluslararası ilişkilerdeki en temel ve güçlü aktör olarak belirlenmiştir. Klasik realist görüşe göre, devletlerin temel amacı varlığını devam ettirmektir ve bu noktada devletler varlığını korumak için ne gibi önlemler alması gerekiyorsa almalıdır. Realistler, uluslararası ilişkilerde güçlü olmayı devletin varlığını sürdürmesinin temel kuralı olduğuna göre komşularının tehdit oluşturmasını engellemek için en az onlar kadar güçlü olmanın zorunlu olduğu üzerinde durmuşlardır.⁹¹

İdealist kurama göre ise güvenlik, demokratik devlet yapılarının oluşturulması, açık diplomasinin benimsenmesi ve uluslararası örgütlerin kurulması ile sağlanabilirdi. İdealist kuramcılar devletlerin birlikte oluşturacakları örgütlerin güvenliği tehdit edici durumlarda devreye gireceğini, bu durumun da devletlerin güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf edeceğini savunmuşlardır.⁹²

Küresel güçler güvenlik çerçevesinde Orta Asya üzerinde söz sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Bu durum iki devleti (Rusya ve Çin) birleşik sınırlarından dolayı rahatsız etmektedir. Bu bölgede güvenlik stratejisi oluşturmak isteyen diğer güçleri Çin, ulusal güvenliğine bir tehdit olarak görmektedir. Çevreleme politikası uygulanmasından endişe duyan Çin bölge devletleri ile yakın ilişkiler geliştirmek için politikalar oluşturmaya çalışmaktadır.⁹³ Çin'in bölgeye bu kadar odaklanmasının arkasında yatan neden, bünyesinde barındırdığı azınlık grupların büyük çoğunluğunun bu bölge ile sınırdış olması oluşturmaktadır. Çin içerisinde bulunan Sincan-Uygur Özerk bölgesinde yer alan ayrılıkçı ve radikal İslamcı grupların dış güçler tarafından Orta Asya üzerinden desteklenmesi tehdidini engellemek Çin dış politikasının temel unsurlarından bir tanesini oluşturmaktadır.⁹⁴

Orta Asya uzun bir süre Rusların egemenliği altında kalmış ve ancak SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığına kavuşmuştur. Bölgede halen daha bu devletlerin bünyesinde önemli bir Rus halkı mevcuttur. Orta Asya, Rusya'nın belirtmiş olduğu yakın çevre politikasının içinde yer almaktadır. Bu politikanın ortaya çıkmasının altında da Rusya'nın bölge üzerindeki kontrolünü kaybetmek istememesi yatmaktadır. Bölgedeki Rus yanlısı politikacıların konumunu kaybetmeleri ve Rusya karşıtı kişilerin iktidara gelmesi bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.⁹⁵ Bölgenin Rusya'nın güvenlik çemberinde yer almasında, buradan

⁹¹ Baylis, 2008: 71-72.

⁹² Uğrasız, 2003: 141-142.

⁹³ Gül, 2007: 37.

⁹⁴ Duran ve Purevsuren, 2016: 283.

⁹⁵ Askarov, 2014: 158-160.

Rusya'ya aktarılan uyuşturucu ticaretinin, Rusya'nın rakip olarak gördüğü ülkelerin buradaki faaliyetleri ve bölgedeki milliyetçi düşüncelerin yaratabileceği etkiler göze çarpmaktadır.⁹⁶

ABD ise bölgeye 11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda Afganistan Operasyonları aracılığı ile daha önce olmadığı anlamda ilgi duymaya başlamıştır. Bu bölgede yer alan radikal grupların kendi güvenliğine tehdit oluşturduğu savını savunurken aynı zamanda da SSCB'den ayrılan ülkeleri Rus etkisinden kurtarmak istemektedir. Küresel rakip olarak gördüğü Çin ve Rusya'yı yakından kontrol etmek için bölgedeki varlığını kalıcı hale getirmek istemektedir. Bölgedeki karışıklıklar güvenlik sağlayıcı olarak ABD'nin bölgeye girişini kolaylaştırmaktadır.⁹⁷

Kısaca değinildiği gibi Orta Asya küresel güçlerin ilgisini üzerinde toplamak için çeşitli faktörlere sahiptir. Konumu itibariyle iki küresel güce komşuluk yaparken aynı zamanda da bu güçlerin rakipleri için eşsiz bir konum ileri sürmektedir. Son dönemlerin en çok konuşulan projelerinden birisi olan 'Yeni İpek Yolu Projesi' kapsamında oluşturulması planlanan ticaret ağının hayata geçirilmesi ile de önemli bir ticaret güzergâhı olacaktır. Yaşanabilecek olası enerji krizlerine karşı bulundurduğu kaynaklar neticesinde de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de ilgi duyduğu bir bölgedir. Bütün bu göstergeler sonucu Orta Asya'nın öneminin gelecek günlerde azalmayacağı aksine artacağı ön görüsünde bulunulabilir.⁹⁸

2.2. Orta Asya Devletlerine Genel Bakış

2.2.1. Kazakistan

Uzun yıllar Rus egemenliğinde kalan Kazakistan'ın bağımsızlık süreci 1980'lerin sonlarına doğru Sovyet sisteminin hızlı bir şekilde çökmeye başlamasıyla olmuştur. 1990 yılı içerisinde Kazakistan'ın önde gelenleri liderliğinde bağımsızlık hareketleri hız kazanmıştır. Henüz bağımsızlık ilan edilmemişken önce kapalı kapılar ardında 24 Nisan 1990 yılında Nursultan Nazarbayev devlet başkanlığına seçilmiş ve 1 Aralık 1991 yılında halk oylaması ile başkanlık onanmıştır. Halk oylamasının ardından çok zaman geçmeden 16 Aralık 1991 yılında Kazakistan bağımsızlığını ilan etmiştir.⁹⁹

SSCB'nin dağılması ile birlikte Orta Asya coğrafyasında bağımsızlığını kazanan devletler içerisinde 2,7 milyon kilometre karelik alan ile en geniş coğrafyayı Kazakistan oluşturmaktadır. Ayrıca denize kıyısı bulunmayan devletler içerisinde de en geniş birinci ülke konumundadır. Kazakistan coğrafyası itibariyle komşuları ile uzun sınırlara sahiptir. En uzun

⁹⁶ Güneş, 2013: 182-186.

⁹⁷ Askarov, 2014: 60-65.

⁹⁸ Efegil, 2004b: 61-62.

⁹⁹ Çağlar, 2018: 74.

sınırı 6846km ile Rusya'yla paylaşmaktadır. Diğer komşuları ile olan sınır uzunluklarını 2203km ile Özbekistan, 1533km ile Çin, 1051km ile Kırgızistan ve 379km ile Türkmenistan sınırı oluşturmaktadır. Konum olarak bakılırsa batıda Hazar Denizi, doğusunda Altay Dağları, kuzeyinde Sibirya ve güneyinde Türkistan çölleri bulunmaktadır. Çok geniş bozkırlara sahip olmasından dolayı uzun yıllar boyunca bir geçiş ülkesi olmuştur.¹⁰⁰

Sovyet döneminde tarım ülkesi olarak görülen ve ekonomik yapısı bu çerçevede şekillenmiş olan Kazakistan, bağımsızlığının ilk yıllarında ciddi ekonomik sıkıntılar çekmiştir. Az gelişmiş sanayisi dolayısıyla çıkarılan ve Rusya'ya gönderilen hammadde talebindeki durgunluk da ekonomiye önemli darbe vurmuştur. Yaşanılan ekonomik sorunların çözülmesi kapsamında 1993 yılında kamudan özel sektöre, tarımdan sanayiye birçok farklı alanda reform çalışmalarına başlanmıştır. Geriye dönük bakıldığı zaman Kazakistan, Sovyet sonrası ülkeler arasında hatırı sayılır bir ilerleme gerçekleştirdiği görülmektedir.¹⁰¹ Kazakistan'ın kaydetmiş olduğu gelişmenin önemli etkenlerinden birisini, bağımsızlık sonrasında izlemiş olduğu aktif dış politika oluşturmıştır. Sovyet döneminden kalan nükleer silahlardan vazgeçerek barışçıl dış politika izleneceğinin sinyalleri verilmiştir. Sadece bununla kalmayıp Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AİGK-CICA), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi birçok uluslararası kuruluşa üye olunmuş ve önemli zirvelere ev sahipliği yapılmıştır.¹⁰²

Kazakistan'ın hızla gelişmesindeki en önemli faktör ise sahip olduğu doğal kaynaklar olmuştur. Aktif dış politikası ile birleşince zengin petrol, doğal gaz ve kömür rezervlerine sahip olan Kazakistan'a önemli oranlarda doğrudan yabancı yatırım gerçekleşmiştir. Yapılan yatırımlar sayesinde bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomiye hâkim olan enflasyon oranlarında hızla düşüşler başlamış ve gerilemekte olan ekonomi 2000 yılı sonrasında hızlı bir yükselişe geçmiştir.¹⁰³ Yatırımlar aracılığı ile hâlihazırda bulunan enerji kaynaklarının üretimi hızlanmış ve Kazakistan önemli bir enerji ihracatçısı rolüne bürünmüştür.¹⁰⁴ Kazakistan'ın başlıca kanıtlanmış enerji rezervleri, üretimi, tüketimi ve ihracatı aşağıdaki Tablo 2.2¹⁰⁵,de gösterilmiştir.

¹⁰⁰ Çaman, 2011: 24.

¹⁰¹ Alagöz vd., 2011: 51-52.

¹⁰² Nogayeva, 2019: 351.

¹⁰³ Khoich ve Madiyarova, 2013: 21.

¹⁰⁴ Togay, 2009: 210.

¹⁰⁵ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 10.09.2021).

Tablo 2.2 Kazakistan Enerji Görünümü

	Kanıtlanmış Rezerv	Üretim	Tüketim
Petrol	30tmb	1811tb/d	379tb/d
Doğal Gaz	2,3tcm	31,7bcm	16,6bcm
Kömür	25605mt	1012mt	816mt

Kazakistan'ın sahip olduğu çeşitli madenler ve kaynaklar içerisinde en önemli kaynağı petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Bu durum 2000 sonrası dönemde Kazakistan yöneticilerinin gelen yatırımların çoğunu petrol ve doğal gaz alanında kullanmalarının en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Petrol ve doğal gaz gelirlerine endeksli bir ekonomik sistem oluşturan Kazakistan ilk dönemlerde ciddi ilerlemeler kaydetmiş olsa da özellikle petrol fiyatlarında yaşanan düşüşlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Son dönemlerde yaşanan sıkıntılar dolayısıyla ekonominin bu hassaslığının çözümü için farklı alanlara yapılan yatırımlar arttırılmıştır. Bu sayede petrolün Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içerisindeki payı düşürülmüş olsa da halen daha petrolün payı tek başına %15 seviyelerinde bir görünüme sahiptir.¹⁰⁶

Karasal bir coğrafyaya sahip olması Kazakistan'ı sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarının ihracatını boru hatları aracılığı ile gerçekleştirmeye zorlamıştır. Ülke coğrafyasının büyük bir bölümünden çıkarılan kaynakların taşınması için kullanılan boru hatları ülkenin hemen hemen tamamını kapsamaktadır. Kaynakların taşımacılığı ile ilgilenilmesinde petrol için 1997 yılında KazTransOil ve doğal gaz için 2000 yılında KazTransGas şirketleri kurulmuştur.¹⁰⁷ Kazakistan petrol ihracatının üç önemli rotası bulunmaktadır. Bunlar Tengiz-Novorossiysk Hazar Denizi Boru Hattı (Caspian Pipeline Consortium-CPC), Atırau-Samara ve Kazakistan-Çin petrol boru hatlarıdır. İlk iki boru hattı Kazak petrolünün büyük bir oranını taşımakta ve Rusya üzerinden geçtiği için Kazakistan'ı Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Kazakistan-Çin petrol hattı ise adından da anlaşılacağı üzere Çin'e yapılan taşımacılık için kullanılmaktadır. Doğal gaz taşımacılığı için bulunan boru hatlarının en önemlisi Orta Asya-Merkez (Central Asia-Center Gas Pipeline System-CAC) boru hattıdır.¹⁰⁸ Sovyetler döneminde yapılmış bu hat Türkmenistan ve Özbekistan gazının da taşımacılığı için kullanılmakta ve Kazakistan üzerinden Rusya'ya geçmesi dolayısıyla aynı

¹⁰⁶ Ölmezoğulları ve Aldibekova, 2018: 690-691.

¹⁰⁷ Gökbel ve Turganbayeva, 2021: 6-8.

¹⁰⁸ Ongarova, 2018: 14.

zamanda Kazakistan için stratejik öneme de sahiptir. Bunun dışında diğer önemli hatlar içerisinde Buhara-Ural ve Orta Asya-Çin hatları bulunmaktadır.¹⁰⁹ Kazakistan sahip olduğu hem doğal kaynaklar hem merkezi konumu hem de geniş coğrafyası sayesinde Orta Asya'da stratejik önemi en fazla olan ülkelerin başında gelmektedir. Bu durum hızla gelişmekte olan Kazakistan için artılar oluşturmaktadır.

2.2.2. Türkmenistan

Uzun yıllar Sovyet egemenliği altında bulunduktan sonra, Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlık kazanan ülkelerden bir diğerini de Türkmenistan oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği dağılma sürecine girince önce 22 Ağustos 1990 yılında egemenliğini ilan eden Türkmenistan 27 Ekim 1991 yılında da yapılan halk oylaması ile tam bağımsızlığına ulaşmıştır. İlk başkan olarak 1993 yılında Türkmenbaşı unvanını almış Saparmurat Niyazov seçilmiştir. Bağımsızlık ile birlikte benimsenen 'daimî tarafsızlık' ülkenin dış politika karakterini oluşturmuş ve başkan değişse de tarafsızlık aynı kalmıştır.¹¹⁰ Orta Asya devletleri içerisinde en düşük nüfusa sahip ülke konumundadır. Türkmenistan'ın 488,1 bin kilometre karelik toprağı bulunmaktadır. Ülke nüfusu içerisinde önemli bir oran olan 1 milyon kişi ülkenin başkenti Aşgabat'ta yaşamaktadır. Türkmenistan'ın komşuları paylaştığı sınır uzunluklarını sırasıyla, Özbekistan 1621km, İran 992km, Afganistan 744km ve Kazakistan 379km ile oluşturmaktadır. Hazar Denizine kıyısı bulunan ülkenin içerisinden Orta Asya devletleri için çok önemli olan Ceyhun (Amuderya) Nehri geçmektedir. Ülkenin özellikleri içerisinde coğrafyasının %80 gibi yüksek bir oranını oluşturan Karakum Çölü'nün kapsamı da bulunmaktadır.¹¹¹

Bağımsızlık sonrasında ülkenin yüzleştiği en büyük sorunların başında diğer Sovyet sonrası Orta Asya ülkelerinde de olduğu gibi ekonomik sıkıntılar ve enflasyon yer almıştır. Yöneticiler ülke ekonomisinin canlanabilmesi için kısa bir kararsızlık sürecinin ardından serbest piyasa ekonomisine geçişi desteklemişlerdir. Ekonominin canlanması için atılan ilk adımlar arasında krediler ile borçlanılarak enerji ve tarım üretimlerinin arttırılması hedeflenmiştir. En önemli ihracat ürünlerini doğal gaz başta olmak üzere doğal kaynaklar ve beraberinde pamuk üretimi oluşturmaktadır. İlk yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar, enerji üretiminden elde edilen gelirler aracılığı ile yerini rahatlamaya bırakmıştır. Özellikle doğal

¹⁰⁹ Gökbel ve Turganbayeva, 2021: 8.

¹¹⁰ Hamzaoglu, 2020: 649.

¹¹¹ Böke, 2021: 106.

gaz ve petrol gelirlerine bağımlı olan ekonomi, yaşanan fiyat dalgalanmalarından oldukça etkilenmektedir.¹¹²

Türkmenistan'ı Orta Asya'nın kilit ülkelerinden biri yapan en büyük özellik başta doğal gaz olmak üzere sahip olduğu enerji potansiyelidir. Petrol rezervleri bakımından 0,6tmb kaynağa sahip olması ve günlük üretiminin sadece 216 bin varil olması çok büyük bir öneme sahip olmasa da bulundurduğu doğal gaz miktarı dünya çapında öneme sahiptir. İspatlanmış doğal rezervi 13,6 trilyon metre küp olan Türkmenistan, Rusya, İran ve Katar'dan sonra dünyada dördüncü en fazla rezerve sahip ülke konumundadır. Ancak yıllık doğal gaz üretimi sıralamasında ise 56 milyar metre küp ile 13. sırada yer almaktadır.¹¹³ Önemli ölçüde doğal gaz rezervine sahip ülkenin üretiminin bu denli düşük olmasındaki ana etmen zayıf altyapıdan kaynaklanmaktadır. Bu durum ülkenin enerji ihracatçısı ülkeler arasındaki rolünü sınırlandırmaktadır.¹¹⁴

Bağımsızlık sonrasında Türkmenistan'ın doğal gaz üretimi 1997 yılına kadar bağımsızlık öncesi oranlarına göre yaklaşık %80 oranında düşüş yaşamıştır. 1997 yılı sonrasında üretimde artışlar gerçekleşmeye başlamıştır.¹¹⁵ Ancak bu kez de açık denize kıyısı olmamasının bir etkisi olarak ihracat konusunda Rusya'ya bağımlılık sorunu ile karşılaşmıştır. İlk yıllarda Türkmen gazı Rusya dışında sadece 1997 yılında inşa edilmiş boru hattı ile sınırlı oranlarda İran'ın kuzeyine gönderilebilmiştir. 2006 yılında hem Rusya-Ukrayna krizinin etkisi ile yaşanan sorunlar hem de pazar çeşitliliği oluşturulmak amacı Türkmenistan'ı Çin ve İran ile anlaşmaya itmiştir. 2006 yılında Çin ile imzalanan anlaşma ile inşasına başlanan ve 2009 yılı sonlarında tamamlanan Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı, Çin'i Türkmenistan'ın en büyük doğal gaz müşterisi yapmıştır. 2006'da varılan anlaşmaya göre bu hat ile Çin'e yıllık 30 milyar metre küp gaz taşınması planlanmıştır. İlerleyen dönemde önce 2011 yılında taraflar bu miktarın 2015 yılına kadar 40bcm/y olmasında daha sonra 2012 yılında ise miktarın 2020 yılına kadar da 65bcm/y olmasında anlaşılmıştır.¹¹⁶ Doğal gaz ihracatı için çeşitlilik oluşturma arayışları devam eden Türkmenistan 2015 yılında Güney Asya ülkeleri ile Türkmenistan-Pakistan-Afganistan-Hindistan (TAPI) doğal gaz boru hattı için anlaşmaya varılmıştır. Bu durum Türkmen gazının ihracatı için yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁷ Sahip olduğu enerji kaynaklarının transferi için kısıtlı seçenekleri bulunan Türkmen yetkililer Avrupa gibi önemli piyasalara Rusya dışından gaz

¹¹² Kovusova, 2018: 45- 46.

¹¹³ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 15.09.2021).

¹¹⁴ Aydın, 2018: 120.

¹¹⁵ İsmayılov ve Budak, 2014: 33.

¹¹⁶ Aydın, 2018: 122-123.

¹¹⁷ Anceschi, 2017: 410.

ihracatı imkânı verebilecek boru hattı projelerine sıcak bakmakta ve yatırımları desteklemektedirler.¹¹⁸

Ekonomik büyümesi büyük oranda doğal gaz gelirlerine bağımlı olan Türkmenistan, bölgede aktif tarafsızlığına devam etmekte kararlı bir tutum sergilemekte ve bölgede kurulan siyasi gruplaşmadan uzak durmaktadır. ABD, Çin ve Rusya'nın egemenlik mücadelesi içerisinde olduğu Orta Asya coğrafyasında tarafsız tutumu ile maksimum faydayı sağlamak hedeflenmektedir. Bu sayede hem ülkeye dış yatırımları çekmek hem de satmakta olduğu kaynakların potansiyel müşterilerini kaçırmamak amaçlanmaktadır. İzlenen politika ile Türkmenistan bağımsızlık sonrası düşen enerji üretimini ve ihracatını büyük oranda arttırmıştır.¹¹⁹

2.2.3. Özbekistan

Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinden biri olan Özbekistan da bağımsızlığını 1 Eylül 1991 yılında ilan etmiştir.¹²⁰ İlk devlet başkanlığı görevini İslam Kerimov üstlenmiştir. Özbekistan Orta Asya ülkeleri içerisinde nüfus olarak en kalabalık olanıdır. Yüz ölçümü 4447,4 bin kilometre kare olan ülke Orta Asya içerisinde merkezi bir konuma sahiptir. Sınır komşuları Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan oluşturmaktadır. Tüm Orta Asya ülkelerine sınırı bulunan tek Orta Asya ülkesi konumunda ve bunun yanı sıra Rusya, Çin ve İran ile doğrudan sınırı bulunmamaktadır.¹²¹

Özbekistan'ın sahip olduğu merkezi konum bağımsızlık sonrasında kendisini dört bir taraftan saldırı tehdidi altında hissetmesine sebep olmuştur. Bunun tamamen farkında olan Kerimov devletin kırılgan yapısını da dikkate alarak tüm odağını bağımsızlığın devamının sağlanmasına vermiştir. Bu çerçevede uluslararası kuruluşların ekonomi ve siyaset alanlarındaki görüşlerini özenle takip etmiş ve uygulamaya çalışmıştır.¹²² Bir tarafta siyasal düzen sağlanırken aynı zamanda ekonomik gelişmenin de gerçekleşmesi için beş ilkeli kalkınma stratejisi uygulamaya koyulmuştur. Bu ilkeler, ekonominin tümünden “dedeologlaştırılmasından”, ekonomide yapılacak reformlar için gerekli yasal temelin oluşturulmasından, devlet eliyle yapılacak reformlardan, sosyal güvenlik için ön tedbirlerin

¹¹⁸ İsmayılov ve Budak, 2014: 33.

¹¹⁹ Turan, 2021: 347.

¹²⁰ Yurttaçıkılmaz vd., 2018: 211.

¹²¹ Amanov, 2007: 79-80.

¹²² Starr, 2018: 20.

uygulanmasından ve kademeli ve sürekli dengeleyici reformların yapılmasından oluşmaktadır.¹²³

Bağımsızlık sonrasında diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi Özbekistan ekonomisinde de yüksek enflasyon görülmüştür. Bu minvalde yönetim zaman kaybetmeden piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarına başlamıştır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için gösterilen kararlı tutum 1996 yılı itibariyle etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle 2004-2016 yılları arası GSYH büyüme oranlarına bakıldığında zaman ortalama %8,1'lik bir artış gözlemlenmiştir.¹²⁴ Ekonomide yaşanan artışlar önemli seviyelere ulaşmış ve Özbekistan yakaladığı pozitif ivme ile Sovyet sonrası ülkeler arasında ekonomik gelişmede en iyiler arasına yerleşmiştir. 1996 sonrasında sahip olduğu enerji kaynaklarını iyi değerlendirmiş ve Sovyet döneminde de önemli bir paydaya sahip olan pamuk üretimini devam ettirmiştir.¹²⁵

Özbekistan sahip olduğu enerji kaynaklarının yönetimini 1992 yılında devlet eliyle kurulan Uzbekneftegas şirketine devretmiştir. Şirketin yetkileri petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkarılmasından, işletilmesinden, satışından ve diğer şirketlerle yapılacak olan iş birliklerinden oluşmaktadır.¹²⁶ Türkmenistan ve Kazakistan'a kıyasla daha az rezerve sahip olan Özbekistan'da, 2020 yılı sonu itibariyle ispatlanmış petrol rezervleri 0,6 bin milyon varil iken, doğal gaz rezervi 0,8 trilyon metre küpten oluşmaktadır. Sahip olduğu kaynaklardan maksimum faydayı sağlamak isteyen Özbekistan'ın 2021 yılı BP istatistiklerine göre günlük petrol üretimi 47 bin varil, yıllık doğal gaz üretimi ise 47,1 milyar metre küp olarak gerçekleşmiştir. Ancak Özbekistan aynı zamanda önemli bir enerji tüketicisi konumundadır. BP verilerine göre 2020 yılı günlük petrol tüketimi 86 bin varil, doğal gaz tüketimi ise 2020 yılı için 43milyar metre küp olarak kayıtlara geçmiştir.¹²⁷

Enerji konusunda kendi kendine yeterli seviyelere ulaşma noktasına yaklaşılmaması ile ekonominin en büyük girdilerini madencilik ve tarım sektörü oluşturmaktadır. Sahip olduğu altın ve uranyum yatakları ve diğer madenler ile birlikte madencilik sektöründe dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca pamuk üretiminde de dünya ikincisi olan Özbekistan ekonomisinde pamuk gelirleri GSYH içerisinde yüksek bir paydaya sahiptir. Bu durum ekonomiyi pamuk fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı hassaslaştırmıştır. Daha az

¹²³ Kurt, 2019: 29.

¹²⁴ Bae ve Mah, 2019: 240.

¹²⁵ Sakal, 2017: 53.

¹²⁶ İbrahimov, 2018: 73.

¹²⁷ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 16.09.2021).

ekonomik sorunla karşılaşılması için ekonomik girdilerde çeşitlendirme çalışmaları devam etmektedir.¹²⁸

Özbekistan ekonomisi ve ülke güvenliği için en büyük problem ekonomik girdi sağlayan kaynakların büyük bir bölümünün Fergana Vadisi'ne bağımlı olmasından ileri gelmektedir. Fergana Vadisi konum olarak Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında yer almakta ve Orta Asya coğrafyasında nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölgelerden birini oluşturmaktadır. Vadi hem önemli doğal kaynakları bünyesinde barındırmakta hem de bölge sanayisinin merkezini oluşturmaktadır. Vadinin kontrolü ve kaynakların paylaşımı konusunda ülkeler arasında anlaşmalar bulunsa da zaman zaman anlaşmazlıklar ve çatışmalar meydana gelmektedir. Vadi üzerinde oluşabilecek ihtilaflar yalnızca tarafları değil bölge istikrarını da yakından ilgilendirmektedir.¹²⁹

Sovyet sonrası dönemde sınırlı enerji kaynaklarına sahip olan Özbekistan, harcadığı enerjiyi kendi kaynaklarından karşılamaya çalışmaktadır. Ayrıca Orta Asya devletleri içerisinde tarım ve madencilik alanında öncü ülkelerdendir. Bağımsızlık sonrasında gerçekleştirdiği reformlar ile ülke ekonomisinin ve güvenliğin sağlanması temel alınmıştır. Özellikle Kırgızistan ve Tacikistan ile Fergana Vadisi üzerinde hassas ilişkilerin olması kırılgan bir yapıya neden olmuştur. Orta Asya'da sahip olduğu merkezi konum ve kaynaklar ile başta Çin olmak üzere bölgesel ve küresel güçlerin dikkatinin üzerinde bulunması jeopolitik önemini arttırmaktadır. Bu durumun fırsatlara çevrilmesi için gerekli adımlar atılmaya çalışılmaktadır.¹³⁰

2.2.4. Kırgızistan

Orta Asya coğrafyasında Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlık kazanan ülkelerden bir tanesi de Kırgızistan olmuştur. 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'da devlet başkanlığı görevine Askar Akayev seçilmiştir. Akayev Kırgızistan'da bağımsızlık sonrasında iktidarda en uzun kalan başkan olmuştur. Diğer Orta Asya ülkelerine göre daha demokratik bir siyasi yapıya sahip olması dolayısıyla Akayev sonrasında birçok lider değişikliğini getirmiştir.¹³¹ Kırgızistan'ın komşularını Çin, Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan oluşturmaktadır. 199,7 bin kilometre kare toprağı bulunan Kırgızistan Orta Asya devletlerinde içerisinde Tacikistan'dan sonra en küçük coğrafyaya sahip ülke konumundadır.

¹²⁸ Kurt, 2019: 42-49.

¹²⁹ Öncü, 2018: 70-71.

¹³⁰ Sakal, 2017: 79.

¹³¹ Buyar, 2021: 67.

Doğusunda yer alan Çin, en önemli ticaret ortaklarının başında gelmektedir ve Kırgızistan bu durumun bozulmaması için özen göstermektedir.¹³²

Bağımsız sonrasında Kırgızistan'da da diğer Sovyet sonrası ülkelerde olduğu gibi ekonomik sıkıntılar baş göstermiştir. Yüksek enflasyon oranları ile mücadele edebilmek amacıyla ülke yöneticileri üretim sektöründe özelleştirme ve piyasa ekonomisine geçiş uygulamalarını başlatmıştır. Yapılan reformların etkisi 1996 yılı itibarıyla hissedilmeye başlanmıştır.¹³³ Kazakistan ve Türkmenistan gibi zengin fosil kaynakları bulunmayan Kırgızistan'ın ekonomi için en önemli kaynaklarını tarım, hidroelektrik, turizm ve altın gelirleri oluşturmaktadır. Özellikle sahip olduğu altın için sadece Kumtor yatağına sahip olunması, ekonomiyi dış etkilere karşı oldukça kırılganlaştırmaktadır. Kumtor altın yatağının tek başına ülke ekonomisindeki payının %10 seviyelerinde olması hassaslığın en büyük göstergelerindendir.¹³⁴ Bu nedendir ki ekonomiyi iyileştirme çalışmalarının devamlılığının sağlanması ve dış yatırımların ülkeye çekilmesi için Dünya Ticaret Örgütüne başvurulmuş ve 1998 yılında kabul edilmiştir. Ayrıca 1994 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO)'nün barış için ortaklık programına katılım sağlanmış ve ülkenin bağımsızlığının devamının koruma altına alınması hedeflenmiştir.¹³⁵

Bağımsızlık sonrası Özbekistan ve Çin ile yaşanan sınır sorunları ülke güvenliği için en büyük tehdidi oluşturmuştur. Özbekistan ile yaşanan sınır sorunlarının temelinde Sovyetlerin sınır belirlemek için aldığı kararlar bulunmaktadır. Kırılgan bir yapıya sahip olduğunun farkında olan Kırgızistan komşuları ile ilişkilerini, iyi komşuluk ilkeleri çerçevesinde geliştirmeye özen göstermekte ve sorunların çözümü için barış yollarını tercih etmektedir. Çin ile ilişkilerinde ise ticaret önemli bir odak noktası olmuştur. Ancak buna karşın Kırgızistan ekonomik olarak Çin'e bağımlı hale gelmiştir. Çin en fazla ithalat yapılan ülke olmanın yanı sıra en fazla dış borcun olduğu ülke olarak da göze çarpmaktadır.¹³⁶

Kırgızistan'ın enerji kaynakları bakımından dışa bağımlılığı devam ederken, Özbekistan ve Çin ile olan sınır sorunları ise tamamı ile çözüme ulaşmamıştır. Bundan dolayıdır ki siyasi ilişkilerinde diğer ülkelere göre daha dikkatli davranmaktadır. Son dönemlerde bölgede adından sıkça söz edilen Yeni İpek Yolu Projesinin en önemli

¹³² Aşçı, 2017: 30.

¹³³ Sakmurzaeva, 2016: 16.

¹³⁴ Price, 2018: 4.

¹³⁵ Laitinen, 2018: 20.

¹³⁶ Buyar, 2021: 70-71.

destekçilerinden biri konumundadır ve proje kapsamındaki ülkeler ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmaktadır.¹³⁷

2.2.5. Tacikistan

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlık kazanan ülkeler içerisinde en küçük toprak sahibi olan Tacikistan'dır. Yüz ölçümü 143,1 bin kilometre kare olan ülkenin sınır komşuları Çin, Afganistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan oluşmaktadır. Küçük bir Afganistan toprağı nedeniyle Pakistan ile sınır bağlantısı bulunmamaktadır. 9 milyon nüfusa sahip olan ülke coğrafi olarak dağlık ve engebeli arazilerden oluşmaktadır. Ülke topraklarının yarıdan fazlasının rakımı üç bin metre üzerinde bulunur. Dağlık ve çöl arazilerden oluşan Tacikistan için en önemli bölgelerden bir tanesi Fergana Vadisi'nde sahip olduğu toprak parçasıdır.¹³⁸

Sovyetlerden bağımsızlık kazanan gerek Orta Asya gerekse diğer ülkeler içerisinde en sıkıntılı geçiş dönemini Tacikistan yaşamıştır. Bağımsızlık ile birlikte iç savaş batağına düşen Tacikistan bölge komutanları ve muhalifler arasında parçalanmıştır. Ayrıca Tacik İç Savaşında fiziki olmasa da bölgesel güçler olan İran, Özbekistan, Afganistan ve Rusya da rol almıştır. İç Savaş sürecinde ülke yönetimi düzenin devamı için Rusya'nın desteğine ihtiyaç olduğunu anlamış ve Rusya'nın desteği aranmıştır.¹³⁹ İç Savaş sonrasında da Tacikistan'ın sıkıntıları sona ermemiştir. Bu kez de dış merkezli sınır sorunları ile uğraşmak zorunluluğı doğmuştur. Hem Özbekistan hem de Kırgızistan ile sınır anlaşmazlıklarının bulunması askeri kapasitesi de düşük olan Tacikistan için önemli bir tehdit unsuru oluşturmıştır. Sorunları daha çok barışçıl yöntemlerle çözmek isteyen taraflar arasında sınırların belirlenememesindeki ana faktörün delil olarak gösterilen resmî belgelerin farklı zamanları kapsıyor olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁰

Tacikistan ispatlanmış enerji kaynakları konusunda oldukça yetersiz görünse de enerji potansiyeli bulunan bir ülkedir. Ancak günümüz şartlarında enerjiye bağımlılık söz konusudur. Tacik ekonomisinin ana gelir kaynaklarını sahip olunan madenler, hayvancılık ve tarım oluşturmaktadır. Sahip olunan madenler içerisinde en önemlisi gümüş ve alüminyumdur. İspatlanmış gümüş rezervi 60 bin ton dolaylarındadır ve dünyanın en büyük ikinci gümüş madeni olan Koni Mansur'a sahiptir. Bunun yanı sıra birçok aktif altın madeni

¹³⁷ Amanaov, 2007: 78.

¹³⁸ Baratov, 2021: 35.

¹³⁹ Amanov, 2007: 83.

¹⁴⁰ Joldoshov, 2019: 316-317.

de bulunmaktadır. Afganistan ve Çin'e sınır komşusu olması, Yeni İpek Yolu projesi hattında bulunması Tacikistan'ın jeopolitik önemini arttıran unsurları meydana getirmektedir.¹⁴¹

Orta Asya ülkeleri arasında Tacikistan da Kırgızistan gibi dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahiptir. İç savaşın da sonucu olan geç yapılaşma Tacikistan'a önemli dış borç oranları olarak dönüş yapmıştır. Tacikistan yöneticilerinin ana hedefini ihracatın arttırılması ve borçların kapatılması oluşturmaktadır.¹⁴² Dağlık arazilerde zengin kaynaklara sahip olunması bunlardan faydalanabilmek için içerisinden çıkılması gereken zor bir probleme sebep olmaktadır.

¹⁴¹ Bulut, 2018b: 66.

¹⁴² Habibulloev, 2020: 104-105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN'E GENEL BAKIŞ

3.1. Çin Tarihi

Çok köklü bir tarihi olan Çin devletinin adı M.Ö. 3. yüzyılda Qin Beyliği'nde yaşamış olan Ying Zheng'den gelmektedir. Bu dönemde Qin Beyliği İlkbahar Sonbahar savaşları sonrası hayatta kalmayı başaramamış yedi beylikten en zayıf olanıydı. Savaşan Beylikler dönemi sonrasında beyliklere ayrılmış olan bir toplumu on beş yıl gibi çok kısa bir sürede birleştirmesi sonucu oluşan bu yeni devlet "Qin" adı ile anılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra da Ying Zheng "Qin Shi Huang" adını kullanmaya başlamıştır.¹⁴³ Qin Shi Huang'ın ölümünün akabinde hanedanlıkta iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır ve tekrar bölünmeler başlamıştır. Karışıklıklar sonucu tekrar kurulan Han Hanedanlığı iktidarını on yüzyıl sürdürmüş ve Çin hükümdarlığının dış politika temelleri bu dönemde atılmıştır.¹⁴⁴

Çin milliyetçiliğinin oluşumunun Han Hanedanlığı döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Bundan sonra halk Han-Çinlisi olarak anılmaya başlamıştır ve bu grup günümüzde ise Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin etnik yapısının büyük bir kesimini oluşturmaktadır. Bu dönemde Konfüçyüs öğretilerinin öneminin arttığı dikkat çekmektedir. Merkez ve Çevre yaklaşımı bu dönemde belirlenmiş ve buna yönelik bir yönetim tarzı benimsenmiştir.¹⁴⁵ Han Dönemi'nin sonunu Kubilay Han önderliğindeki Moğol İmparatorluğu orduları getirmiştir. Çin'in tarihinde merkezde hâkimiyet sağlayan tek çevre imparatorluğudur. Yaklaşık yüzyıl boyunca tüm Çin'de bir egemenlik sağlanmıştır. Fakat 1360'lı yıllarda Ming Hanedanlığı bu duruma son vermiştir.¹⁴⁶

Moğol hâkimiyetini sona erdiren Ming Hanedanlığı döneminde daha çok içe dönük bir politika takip edilmiştir. Daha otoriter ve baskıcı bir dönem oluşmuştur. Toplumsal kastlar daha belirgin bir hal almaya başlamıştır. Bu dönemde ticaret yerine tarıma ağırlık verilmiş ve Avrupalı güçler ile limanlar aracılığıyla gerçekleşen ilk temaslar bu hanedanlık döneminde başlamıştır. Ayrıca Çin'in bazı kıyılarında da Japon tehlikesi kendini göstermeye başlamıştır.¹⁴⁷

17.yy'da Ming Hanedanlığını yenerek hükümdarlığı ele geçiren Qing (Mançu) Hanedanlığının deniz ticareti aracılığıyla önemli bir gelir sağlamaya başladığı görülmektedir.

¹⁴³ Fidan, 2007: 5-6.

¹⁴⁴ Bedel, 2017: 36-37

¹⁴⁵ Adıbelli, 2009: 54.

¹⁴⁶ <https://www.yeniakit.com.tr/biyografi/kubilay-han> (erişim tarihi: 22.10.2021).

¹⁴⁷ Özmen ve Buluş, 2017: 22.

Ancak ticaretten elde edilen gelirlerin batı bölgelerine seferlerde kullanılmasıyla gerekli fayda sağlanamamıştır. 19.yy'da Qing döneminde imparatorluk günümüz sınırlarına ulaşmıştır.¹⁴⁸

Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin başlangıcı yaşanırken 19.yy'ın ilk yarısında Çin de dünya ekonomisindeki en büyük payına sahip olmuştur. Bu dönemde dünya ekonomisinin üçte biri Çin tarafından oluşturulmuş ve bu da ekonomik olarak zirveyi temsil etmiştir. Bundan sonraki dönemde yüzyılın geri kalan kısmında Avrupa sanayi devrimi sayesinde dünya üzerindeki etkinliğini hızla arttırırken Çin'de ise çok daha büyük oranlarda düşüş yaşanmıştır.¹⁴⁹ 1839 yılında patlak veren Afyon Savaşı, Qing Hanedanlığı yönetimindeki Çin'in Avrupalılar karşısındaki üstünlüğünün sona erdiğinin fiili bir işareti niteliğindedir. Savaş sonunda Qing çok kötü şartlar getiren Nanjing Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma sonucu Çin hem Hong Kong'u kaybederken hem de birçok limanını ticarete açmak zorunda kalmıştır. Bir noktada bu Qing için sonun başlangıcını simgelemektedir.¹⁵⁰

Bir İngiliz gemisinin kaçakçılıkla suçlanarak mürettebatının esir edildiği 1856 yılında İkinci Çin-Anglo Savaşı başlamıştır. Aynı dönemde bir Fransız papazın öldürülmesi ile de Fransa da savaşa dâhil olmuş ve bir Fransız-İngiliz müttefikliği başlamıştır. Dört yıl süren savaş sonucunda yapılan barış görüşmelerinden sonuç alınamayınca yeni kuvvetlerle saldıran Anglo tarafı Çin'i 1861'de Tientsin Antlaşmasını imzalamaya mecbur bırakmıştır. Yapılan bu yeni antlaşma ile İngilizlere birçok yeni haklar verilmiştir. Örneğin Çin'de bulunan İngilizler artık Çin yasalarına tabii olmayacak, daha fazla liman ticarete açılacak, İngilizler Çin'de toprak satın alabileceklerdir.¹⁵¹

Verilen tavizler Çin'i giderek zayıflatmaya başlamıştır. 1894 yılında Kore üzerindeki hâkimiyetini korumak isteyen Çin, Kore Hükümetinin yardım talebine olumlu cevap vermiştir. Bunun sonucunda Japonya Kore üzerinden Çin'e savaş açmıştır. 1894-95 yıllarında süren savaş sonucunda Japonlar ezici bir üstünlük sağlamışlar ve Pekin'e dayanmışlardır. Pekin'i kaybetmek istemeyen Çinliler çok zor şartlar getiren barış antlaşmasını imzalamak zorunda kalmışlardır. Bu savaş sonucunda Japonya artık güçlü devletler bandına yükselirken, Çin de artık 'Asya'nın hasta adamı' olarak anılmaya başlanmıştır. Artık Japonya hem Çin etkisindeki alanları hem de ana karayı sömürge bölgeleri olarak görmeye başlamıştır. Bu durum kısa süre içerisinde Qing Hanedanlığının sonunu getirmiştir.¹⁵² 1900'lü yılların başlangıcında yönetime karşı bir nefret söylemi ve sistemde değişiklikler isteyen gruplar

¹⁴⁸ Keay, 2011: 402-403.

¹⁴⁹ Sandıklı, 2009: 41-42.

¹⁵⁰ Wesserstrom,, 2015: 52-58.

¹⁵¹ Bilgin, 2008: 4.

¹⁵² Polat, 2011: 62-63.

devlette etkinliğini arttırmaya başlamıştır. Dış müdahalelerden usanmış olan Çin halkı İmparatoriçe'ye karşı ayaklanmalar başlatmışlardır. İmparatoriçe'nin ölümünden sonra iktidar, iki yaşındaki oğluna kalmıştır ve onun yerine Zaifeng kral naibi olarak seçilmiştir. Zaifeng iktidar karşıtı eylemlere çok sert karşılıklar vermiştir ancak bunlar ilerleyen dönemde etkili olamamıştır. En nihayetinde imparatorluk yıkılmış ve yerine Çin Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁵³ Cumhuriyet, Dr. Sun Yat Sen liderliğinde gerçekleştirilen bir devrim ile kurulmuştur fakat uzun ömürlü olamamıştır. Bunun nedenleri dış güçlere verilen tavizlerin devam etmiş olmasıdır. Kuzeyde Yuan Shikai gerçekleştirdiği devrim ile kendisini kral olarak ilan etmiştir ancak 1917'de Çarlık Rusya'sında gerçekleşen işçi devrimi sonucunda Çin halkı kurtuluşlarının sadece bir İşçi Devrimi ile gerçekleşebileceğine inanmışlardır. Proletarya ilk defa gücünü 1919 yılında gerçekleştirdiği protestolarla fark etmiştir. Bu etki sonucunda 1921 yılında Mao Zedong önderliğinde Çin Komünist Partisi (ÇKP) kurulmuştur.¹⁵⁴ SSCB'nin de aracılığı ile ÇKP ile Kuomintang (KMT) arasında anlaşma sağlanmış ve KMT içerisine de komünist üyeler kabul edilmiştir. Buna rağmen Şubat 1927'de patlak veren işçi ayaklanması sonucu Kuomintang isyanı bastırırken aynı zamanda da parti içerisindeki komünistleri kovmuş ve ÇKP'yi yasaklamıştır. Bu durum KMT ile SSCB'nin arasını açmıştır. 1931'de yaşanan Japonya'nın Mançurya'yı işgali bu iki tarafı tekrar birbirine yaklaştırmış ve Japonya'ya karşı ortak mücadele verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı döneminde Mao önderliğindeki ÇKP hem Japonya ile mücadele etmiş hem de ülke içinde Mao'nun gerici olarak nitelediği iç düşmanlara karşı bir savaş vermiştir ve aynı zamanda da düşmanımın düşmanı dostumdur felsefesini benimsemiştir. Verilen mücadelenin ardından istediğini elde etmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması sağlanmıştır.¹⁵⁶

3.2. Çin'in Yükselişinin Yapı Taşları

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığı zaman diğer bölgelerde olduğu gibi Çin'de de savaş sonrası için uygulanacak yöntemler konuşulmaya başlanmıştır. Savaş süresince ABD Milliyetçiler ağırlıklı bir politika izlemiştir ancak Milliyetçiler ABD'den aldıkları yardımların çoğunu Japonlara karşı değil Komünistlere karşı kullanmayı tercih etmiştir. Mao ise ABD aracılığı ile ÇKP'nin KMT ile yaptığı geçici barışı savaş sonrasına da taşıyabileceği olasılığını araştırmıştır. Ancak savaşın bitmesi ve Japonya'nın yenilmesi ile birlikte KMT Japon askerlerini teslim alma yetkisinin sadece kendisinde olduğunu

¹⁵³ Bilgin, 2008: 6-8.

¹⁵⁴ <https://cinkultur.com/siyasi-sistem/> (erişim tarihi: 24.10.2021).

¹⁵⁵ Bekcan, 2017: 372-373.

¹⁵⁶ Zedung, 2012: 31.

savunmuştur. ÇKP ise Postdam Anlaşması'nı işaret ederek Japon ordularını teslim almaya başlayınca iki grup arasındaki ilişkiler kim daha fazla askeri teslim alacak yarışına dönüşmüştür. Bu durum iki grup arası ilişkilerin giderek gerilmesine yol açmış ve çatışmaların şiddetlenmesine neden olmuştur. Çatışmaların durması için araya giren Batılı güçlerin ise kurulacak olan hükümetin KMT liderliğinde olması gerektiğini ileri sürmeleri sonucunda bir anlaşma gerçekleşmemiştir.¹⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı (İDS)'nin sona ermesi sonucu Çin'in dış düşmandan kurtulması ile dikkatler tekrar iç çatışmaya yönelmiştir. Chiang Kai-shek liderliğindeki 'Milliyetçiler' ile Mao Zedong liderliğindeki 'Komünistler' arasında çatışmalar hiç olmadığı kadar artmıştır. SSCB'nin Japonlardan aldığı Mançurya'yı 1946'da önce Milliyetçiler sonra da 1948'de Komünistler ele geçirmiş ve buranın adını İç Moğolistan olarak değiştirmişlerdir. İDS'den sonra dört yıl süren İç Savaş'ı Komünistler kazanmıştır.¹⁵⁸

Komünistler'in İç Savaş'ta galip gelmesinde halkın desteği önemli rol oynamıştır. Halkın desteğinin komünistler safında olmasının da başlıca nedenleri vardı. Öncelikle Chiang yönetiminde ülke ekonomisi çok kötü bir duruma gelmişti ve paranın değeri neredeyse kâğıt parçası olmaktan öte değildi. Diğer bir neden ise komünistler İç Savaş bittiği zaman özgürlük geleceği ve köylülere toprak reformları ile topraklar dağıtılacağını söylemişlerdir ve zaman zaman köylerdeki toprak ağalarının evleri basılmış ve toprak ağalarının toprakları köylülere dağıtılmıştır. Bir diğer neden ise halk Japonlara karşı komünistlerin daha içten savaştığına inanmıştır. Ayrıca İç Savaş sırasında milliyetçiler ABD'den yardım almıştır ve komünistler anti emperyal tutumları ile halk nezdinde daha iyi karşılanmıştır.¹⁵⁹ Tüm bunların sonucu olarak komünistler savaşı kazanmıştır ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni ana karada kurmuşlardır. Milliyetçiler ise Tayvan adasına kaçarak orada Çin Cumhuriyeti olarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır ve ana karanın da temsilcisi olduklarını iddia etmişlerdir.

3.2.1. Mao Zedong Dönemi

Mao Zedong Hunan eyaletinde geçimini sürdürecekt ve erkek çocuklarını okutacak kadar paraya sahip olan bir çiftçinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Daha sonraları Pekin'e giden Mao burada üniversite kütüphanesinde çalışırken görüşlerinin gelişmesinde önemli katkıları bulunan kitapları okumuş ve yeni kişilerle tanışmıştır. Bu dönemde Mao Marksist düşüncüyü benimsemiştir ama Mao'yu klasik Marksistlerden ayıran bir özellik vardır ki o da Mao'nun köylüleri dışlamayıp onları yüceltmesi ve devrim için gerekli grup olarak

¹⁵⁷ <http://www.devrimsizmarksizm.net/sites/default/files/levent-dolek-cinde-surekli-devrim.pdf> (erişim tarihi: 25.10.2021).

¹⁵⁸ Keay, 2011: 489-490.

¹⁵⁹ Wesserstrom, 2015: 80-82.

görmesidir. Sonuç olarak da amacına ulaşmış ve devrimi gerçekleştirmiştir. 1949 yılından 1976 yılına kadar da Çin başkanı olarak iktidarda kalmıştır.¹⁶⁰

Mao döneminde dış politikada inişli çıkışlı dönemler yaşanmıştır bunlara örnek olarak, başlarda ABD karşıtlığı hâkim iken Mao'nun iktidarının son dönemlerinde bir yakınlaşma olduğu görülmüştür, aynı şekilde Sovyetler Birliği ile sıkı ilişkiler varken daha sonra aranın açıldığı gözlemlenmiştir, tabi bir de BM'de temsil sorunu önemli bir noktayı oluşturmuştur. Mao dönemi dış politikasında dikkat çeken bazı dış politika söylemleri bulunmaktadır, Barış İçinde Bir Arada Yaşama, Tek Bir Tarafa Yaslanma (bizden olmayan, bize karşıdır) ve Üç Dünya Kuramı.¹⁶¹

Mao dönemi dış politikasına yönelik önemli gelişmelerden bir tanesi de Kore Savaşı (Çinliler için ABD saldırganlığına karşı direnme savaşı) olmuştur. İç Savaş henüz bitmiş ve ülke içerisinde yapılması beklenen birçok düzenleme varken Çin'in sınırında yeni bir uluslararası savaş patlak vermiştir. Bu savaşta Çin Kuzey Kore'yi desteklemiştir. Çin askerleri savaşa 1950 yılında dâhil olmuştur. Hâlihazırda sınırda bekleyen ordunun bu dönemde savaşa dâhil olmasındaki en önemli faktör ABD önderliğindeki BM ordusunun Yalu Nehri'ni geçerek Çin sınırına yaklaşmış olmasıdır. Savaş sırasında savaşa girmeye istekli olmayan halkın rızası için “*ABD saldırganlığına diren, Kore'ye yardım et; yurtlarımızı koru, ülkeyi savun*” sloganı kullanılmıştır.¹⁶² Kore Savaşı'nın Çin açısından bir diğer anlamı da SSCB ile ilişkilerde daha fazla yakınlaşma meydana gelmesi ve SSCB'den ülkenin kalkınması için destek alınmasıdır.¹⁶³

Bu dönemde Sovyetler Birliği'nden alınan destek önemli bir yer tutmaktaydı. 19.yüzyıl başlarında dünya ekonomisinin üçte birine sahip olan Çin'de, 1950'de yeniden kurulduğu zaman bu oran yirmide bire düşmüştü ve ülkede hiper enflasyonun yol açtığı sıkıntılar baş göstermekteydi. Yeni yönetim kurumsal yapısını hızla oluşturduktan sonra devlet üretimini artırmak ve diğer alanlarda hızla düzeltmeler yapmak için kolları sıvamıştır. Bu anlamda yönetim ilk dönemde gayet başarılıdır. Zira 1950 yılında Çin'de ortalama yaşam süresi 25-30 yaşlarına kadar düşmüştü. Ayrıca Kore Savaşı'ndan sonra Doğu Blok'una uygulanan ambargoların dışında Çin'e ekstra ambargolar uygulanmıştır.¹⁶⁴ Ekonomi hakkında Mao halkına şu sözleri söylemiştir, “*Çin, feodal bir ülke olmaktan çıkıp halk tarafından yönetilen bir ülke olduğu gün, yoksul ve zayıf bir ülke olmaktan*

¹⁶⁰ Wesserstrom, 2015: 87-88.

¹⁶¹ Pekcan, 2015: 85-86.

¹⁶² Hui, 2017: 131-132.

¹⁶³ Tabak, 2008: 66.

¹⁶⁴ Oktay, 2017: 43-45.

*kurtulmayacaktır.*¹⁶⁵ Mao döneminde çok sıkı bir planlı merkezi ekonomik sistem uygulanmıştır. İlk olarak 1949-1956 yılları arasında sosyalist dönüşüm genel anlamda tamamlanmış, 1957-1966 yılları arasında sosyalist yapılanma gerçekleştirilmiş ve 1966-1976 yılları arasında ise büyük bir başarısızlıkla sonuçlanan Kültür Devrimi gerçekleştirilmiştir. Sürekli büyümekte olan bir devlet için uygulanacak ekonomik politikalarda önemli bir başarı sağlanamamıştır.¹⁶⁶

Kuruluşunun ilk yıllarında Mao SSCB'den gerek ekonomik ve askeri gerekse de uzman açısından yararlanmasına rağmen iki devlet arasındaki ilişkiler 1950'li yılların sonlarında bozulmaya başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Stalin'in ölümünün önemli etkileri, Mao'nun artık politikalarını SSCB güdümü dışına taşımak istemesi ve sınır anlaşmazlıkları etkili olmuştur. Özellikle 'Büyük İleri Atılım Projesi' iç politikayı SSCB güdümü dışına çekmek için gerçekleştirilmiştir. Bu proje genel anlamda ülkenin tarımsal ve endüstriyel gelişimini hedef almıştır ve bu iki alanda gerçekleştirilecek olan gelişimin diğer alanlara da etki edeceği düşünülmüştür. Bu çerçevede toplu üretimler için halk komünleri kurulmuş ve kişisel üretim yasaklanmıştır. Ancak bu proje başarı getirmemiş aksine yapılan yanlış hesaplamalardan dolayı büyük problemlere yol açmıştır.¹⁶⁷ Giderek açılan iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gergin bir durum almasında Mao'nun 1964 yılında SSCB'den 1860 tarihinde imzalanmış iki ülke arasındaki sınırı belirleyen Pekin Anlaşması'nda düzenlemeye gidilmesini istemesi olmuştur. Çünkü Kruşçev'in Mao'nun istediği Zhenbao (Rusça, Damanski) Adası'nın Çin'e verilmesini kabul etmesinin ardından, Mao'nun SSCB'nin Sibiry'a, Uzak Doğu ve Kamçatka topraklarını işgal edeceğini söylemesi ile (böyle bir niyetinin olup olmadığı şüphelidir) Kruşçev kabul ettiği düzenlemeleri iptal etmiş ve herhangi bir Çin müdahalesinde nükleer silahla karşılık vereceğini açıklamıştır. Daha sonra iki tarafta sürekli sınır ihlalleri gerçekleştiğini söyleyerek karşılıklı protestolar yaparken, 1969 yılında Çin'in Zhenbao Adası'ndaki SSCB'nin sınır muhafızlarına saldırması ile iki devlet arası ilişkiler savaşın eşiğine gelecek kadar açılmıştır.¹⁶⁸

Mao önderliğinde ÇHC'nin kuruluşu ilan edildiği zaman ABD, ÇHC'yi değil Tayvan'a kaçmış olan Çin Cumhuriyetini tanımıştır. Çünkü İç Savaş süresince ABD Milliyetçi cepheyi desteklemiştir. ÇHC BM'den çıkarılmış ve yerine Tayvan'da kurulmuş olan hükümet tanınmıştır. Kore Savaşı sırasında da yine ÇHC ile ABD askerleri karşı cephelerde mücadele etmiştir.¹⁶⁹ Fakat değişen uluslararası konjonktür birbiriyle ilişkileri

¹⁶⁵ Peyrefitte, 1975: 487.

¹⁶⁶ Sandıklı, 2009: 42.

¹⁶⁷ <http://politikakademi.org/2012/07/maonun-cini/> (erişim tarihi: 28.10.2021).

¹⁶⁸ Atasoy ve Atış, 2021: 865-866.

¹⁶⁹ Olkan, 2021, 32.

tamamen koparmış bu iki devleti tekrar ilişki kurmaya itmiştir. İki devlet arası ilişkilerin kurulmasında en önemli etkenleri, Çin için Mao ile Brejnev'in birbiri ile uyuşmazlık yaşamaları ve birbirleriyle savaşma ihtimalleri, ABD için Nixon yönetiminin ABD'yi Vietnam Savaşı'ndan kurtarmak istemesi oluşturmuştur. 1969 yılında Sovyetler'in açık bir şekilde Çin'i savaşla tehdit etmesi ve herhangi bir savaş durumunda ABD'nin tutumunun ne olacağını Washington'a sormuş olmaları ve ABD'nin böyle bir şeye izin vermeyeceğini söylemesi iki tarafın da birbirine karşı tutumunda daha hızlı bir yumuşama yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durumdan istifade eden Nixon, Temmuz 1971 yılında danışmanı Henry Kissinger'ı Çin'e gizli bir seyahat yapması için göndermiştir.¹⁷⁰ Aynı yıl Çin yönetimi de Japonya'da bulunan ABD ping-pong takımını Çin'e davet etmiştir. Aynı yıl içerisinde BM Genel Kurulu'nda alınan karar ile Çin Cumhuriyeti BM'den çıkarılmıştır ve ÇHC BM'deki yerini almıştır. Bu gelişmelerin akabinde Nixon ekibiyle birlikte 21-28 Şubat 1972'de Çin'i ziyaret etmiştir. Bu ziyarette ekonomiden askeri ilişkilere birçok konu görüşülmüş ve sonuç itibarıyla iki devlet arasında 'Şangay Bildirisi' yayınlanmıştır. Fakat bütün bu yumuşamaya rağmen iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin resmen kurulması 1979 yılını bulmuştur.¹⁷¹

Mao döneminde dış politikada etkili olan bir önemli nokta, Mao'nun dış politika söylemlerinden bir tanesi olan 'Barış İçinde Birarada Yaşama' kararlarının beş ilkesi olmuştur. Bu ilkeler 1955 yılında Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanan ve bağlantısızlar hareketinin temelini oluşturan¹⁷² Bandung Konferansı'nda Çin Başbakanı Chou En-lai ile Hindistan Başbakanı Nehru arasında yapılan antlaşma ile belirlenmiştir.¹⁷³ Bu beş ilkeyi, diğer ülkelerin egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı, karşılıklı saldırmazlık, başka devletlerin iç işlerine karışmama, devletlerin eşitliği ve karşılıklı fayda oluşturmaktadır. Bu ilkeler temel alınarak 1960'lı yıllarda Çin'in Nepal, Burma, Afganistan ve Moğolistan ile arasındaki sınır uyuşmazlıklarının ortadan kalkması sağlanmıştır.¹⁷⁴

Mao'nun bir başka dış politika söylemi olan 'Tek Tarafa Yaslanma' politikası ilk kuruluş yıllarında benimsenmiştir. İDS'den sonra iki kutba ayrılmış dünyada Mao da tarafını seçmiş ve tarafı doğal olarak Doğu Blok'u olmuştur. Bu politikanın etkin olduğu dönemde Sovyetler ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiş ve Doğu Blok'u ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin 1949-1956 yılları arasında diplomatik ilişki

¹⁷⁰ Kissinger, 2016: 700-705.

¹⁷¹ Pekcan, 2017: 1138.

¹⁷² Arıboğan vd., 2017: 101.

¹⁷³ Armaoğlu, 1986: 625.

¹⁷⁴ <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/cinkamudip.pdf> (erişim tarihi: 29.10.2021).

kurulan 25 ülkenin çoğunluğunu komünist devletler oluşturmaktaydı. Bu politikadan SSCB ile ilişkilerin bozulmaya başlamasıyla uzaklaşmaya başlanmıştır.¹⁷⁵

‘Üç Dünya Teorisi’ Mao’nun son dönem dış politika görüşünü yansıtmaktadır. Bu kuram Mao tarafından BM’ye gönderilen heyetin başkanlığını yapan Deng tarafından BM’de açıklanmıştır. Buna göre ABD ve SSCB ‘birinci dünyayı’, ister komünist ister kapitalist olsun sanayileşmiş diğer ülkeler ‘ikinci dünyayı’ ve az gelişmiş ülkeler ise ‘üçüncü dünyayı’ oluşturunuyordu.¹⁷⁶

3.2.2. Deng Xiaoping Dönemi

Deng 1904 yılında dünyaya gelmiştir. Komünizm ile Fransa’da öğrenci olduğu dönemde tanışmıştır. Ülkeye döndükten sonra Chou En-lai ve Mao ile yakın ilişkiler kurmuştur. Chou En-lai ile Fransa’da tanışmıştır. Geleceğe yönelik uygulanacak politikaları çok iyi empoze ettiği için ‘Dr. Teksir Makinesi’ lakabını almıştır. Ancak Deng her zaman Mao’nun düşüncelerini desteklemediği ve onu gerici bulduğu için ya yönetimde önemli mevkilerde yer almıştır ya da tasfiyeye maruz kalmıştır. Son görevden uzaklaştırılması, 1966 yılında başlatılan Kültür Devrimi ile gerçekleşmiş ancak Mao’nun ölümünden sonra yerine gelen Hua Guofeng döneminde parti içinde eski gücünü geri kazanmıştır ve 1978 yılına geldiği zaman parti içindeki en güçlü isim olmuştur. Bundan sonraki dönemde her zaman parti içindeki birinci isim olmasa da hayatının sonuna kadar geçen dönemde Çin politikalarını şekillendiren bir numaralı isim olmuştur.¹⁷⁷

Deng, Mao döneminde reformcu olarak suçlanmış ve görevlerinden uzaklaştırılmıştır ancak bütün bunlara rağmen Deng ekonomi üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı reformlardan vazgeçmemiş ve iktidarı eline aldığı zaman bu yönde çalışmalara başlamıştır. Reformlar yapma ve dışa açılma Deng döneminin en büyük özelliği olduğu söylenebilir. Ona göre ekonominin modernleştirilmesi, ulusal güç, güvenlik, uluslararası konum ve partinin muhafaza edilmesinin anahtarıdır. Askeri alanda da güçlenmenin gerekliliklerini kabul etmesine rağmen bunun için önceliğin düzenli bir ekonomik kalkınma olduğunu savunmuştur.¹⁷⁸ Deng ekonomik gelişim için bazı reformlar uygulamıştır. Bu reformları, ‘Kırsal Reform’, ‘Kentsel Reform’, ‘Makroekonomik Reform’ ve ‘Açık Kapı Politikası’ oluşturmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Ekrem, 2003: 12-16.

¹⁷⁶ Short, 2007: 546.

¹⁷⁷ Wesserstrom,, 2015: 105-106.

¹⁷⁸ Harris, 2014: 89.

¹⁷⁹ Öz, 2006: 3.

Deng'in uygulamada öncelik verdiği ilk reformu 'Kırsal Reform' oluşturmuştur. Çünkü Çin'in yüzde seksenlik bir bölümünü köylüler oluşturmaktaydı ve sürekli bir kalkınma için köylülerin temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekmiştir. Bunun için de köylüye getirilmiş olan kişisel üretim yapma yasağı kaldırılmış ve onun yerine köylüye üretim yapılması için araziler kiralanmıştır. Bu politika aracılığıyla köylü halk kalkınmaya başlamış ve köylü halkın ihtiyaçları giderilmeye başlanmıştır.¹⁸⁰ Kırsal reformda gerçekleştirilen başarılarından sonra ikinci hedefi kentlerde yapılacak olan reformlar oluşturmıştır. Çok sıkı devlet yönetiminde bulunan kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi kentlerde yapılan reformların temelini oluşturmaktadır. Küçük ekonomik amaçlı kamu kuruluşlarından başlayarak özelleştirme girişimleri ve bu kuruluşlara birbirleri ile kâr amaçlı ilişkilerin kurulmasına izin verilmiştir. Özelleştirilmemiş olan kurumlarda günümüzde de verimlilik açısından sıkıntılar yaşansa da günümüzde bu politika çerçevesinde özelleştirilmiş kurumlar önemli bir ekonomik payı oluşturmaktadır. Özelleştirmelerin verimliliğinin artırılması için 'Makroekonomik Reform' gerçekleştirilmiştir. Bununla amaçlanan fiyatlar üzerindeki devlet kontrolünün piyasanın kontrolüne bırakılması olmuştur. Günümüzde fiyatların %90'ı aşan seviyede piyasa tarafından belirlendiği gözlemlenmektedir. Ayrıca bu çerçevede atılan bir diğer adım ise çeşitli vergilendirmeler uygulanarak özelleştirilen şirketlere elde ettikleri kar üzerinde söz hakkı elde etmelerine olanak sağlanmıştır.¹⁸¹ Deng'in reformları içinde belki de en çok bilinen 'Açık Kapı Politikası'dır. Bu politikaya ilişkin ilk yasal düzenleme 1979 yılında yapılmıştır. Bu politikanın amacı doğrudan yabancı yatırımcıları Çin'e çekmek olmuştur. Yatırımcıların ülkeye çekmek için ise bazı ayrıcalık yaratan düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yabancı sermayeye cazip gelmesi için alt yapının ve çevrenin daha iyi olduğu bölgelerde, Özel Ekonomik Bölgeler, Ekonomik Kalkınma Bölgeleri, açık kıyı kentler ve serbest liman uygulamaları yapılmıştır. Ayrıca vergilendirme konusunda da ayrıcalıklar tanınmıştır. 1979 yılında gerçekleştirilen düzenleme de sadece dört bölgede Özel Ekonomik Bölge kurulmuş ancak ilerleyen yıllarda bu sayı arttırılmıştır.¹⁸²

Deng ekonomik reformlar ile çok sıkı denetim altında olan ekonomiyi gevşetmeye ve ekonomik olarak dışa açılımı sağlamaya başlamıştır ancak reformların ilk yıllarında ciddi bir ekonomik düzelme yaşanmamış aksine gelir azalmaya, enflasyon ise artmaya başlamıştır. Bu durum da halktan (öğrenci, öğretmen ve işçiler) bazı kesimlerin iktidara karşı protestolara başlamasına neden olmuştur. Protestoların zirveye çıktığı dönemde tarihe adını '1989 Tiananmen Olayları' olarak geçiren, göstericilere çok sert müdahalelerin yapıldığı ve birçok

¹⁸⁰ <http://turkish.cri.cn/1/2004/08/10/1@21824.htm> (erişim tarihi: 1.11.2021).

¹⁸¹ Öz, 2006: 4-5.

¹⁸² Sezen, 2007: 47.

kişinin hayatını kaybettiği devlet müdahalesi gerçekleşmiştir.¹⁸³ İhtiyaç duyulan ekonomik büyüme Deng'in meşhur 'Güney Turu'ndan sonra gerçekleşmiş ve ekonomi 1998 yılında önce ikiye katlanarak 1 trilyon dolara ulaşmış ve daha sonra da aynı hızda büyüyerek günümüze kadar bu ivmeyi korumuştur.¹⁸⁴ Deng'in güney turunda ilk durağını Shenzhen oluşturmuştur. Burası uygulanan reformlar ile hızla büyümekteydi. Deng burada yaptığı konuşmasında, yapılan reformların ve uygulanan politikaların başarıya ulaşması için sosyalizmden uzaklaşılması gerektiğini aksi takdirde sonucun bir felaket olacağını belirtmiştir.¹⁸⁵

Mao döneminde olduğu gibi Deng döneminin de temel dış politika prensibini 'Barışçıl Biraradalık' oluşturmuştur. Mao döneminden farklı olarak Deng döneminde bu politika çerçevesinde uluslararası örgütlere üye olunmuştur. Çin'in iç gelişmeye ve reformlara yönelik politikalar izlediği ve saldırgan bir devlet olmadığı vurgulanmıştır. Ancak Deng döneminde bu politikaya uymayan bir istisna Vietnam'a yapılan müdahale olmuştur. Bunun dışında bu politika günümüzde 'barışçıl yükselme' adını altında halen ÇHC dış politikasında önemli bir noktayı oluşturmaktadır. 1989 yılında yaşanan Tiananmen olaylarına devletin yaptığı sert müdahale Çin'in Batı tarafından eleştirilmesine ve ambargolar uygulanmasına neden olmuştur.¹⁸⁶

Sonuç olarak ÇHC kurulduktan sonra Çin'in 20. yüzyılına güçlü liderlerin damga vurduğu gözlemlenmektedir. Çin'in ilk 30 yılında dış politikada Mao ve onun sağ kolu Chou En-lai'nin etkisi açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Deng döneminde ise parti yapısı daha eşitlikçi bir görünüm kazanmış ve kararların alınmasında daha az radikal ideolojik yöntemler kullanılmış ayrıca liderlerin baskınlıkları daha az belirgin bir hal almıştır. Bu da yönetim yapısını daha kurumsal ve profesyonel bir seviyeye taşımıştır. Mao döneminde yapılması amaçlanan ekonomik ve toplumsal gelişimler Deng döneminde gerçekleştirilmiş ve ülkeye istikrarlı bir büyüme ivmesi kazandırılmıştır.¹⁸⁷

3.3. 2000 Sonrası Çin

Çin 21. yüzyıla Jiang Zemin liderliğinde etkili bir giriş yapmış olmasına rağmen bu dönem Zemin'in görevinin son dönemlerine denk gelmiştir. 2002 yılı sonunda görev süresi dolan Zemin yerini Hu Jintao'ya bırakmıştır.

¹⁸³ Deniz, 2014: 193-194.

¹⁸⁴ Kafkasyalı, 2012: 110.

¹⁸⁵ <https://factsanddetails.com/china/cat2/sub7/entry-5538.html> (erişim tarihi: 1.11.2021).

¹⁸⁶ https://www.academia.edu/7172164/Cinin_Yukselisi_-_kitap_bolumu (erişim tarihi: 1.11.2021).

¹⁸⁷ Harris, 2014: 44.

3.3.1. Hu Jintao Dönemi

Resmi kaynaklar Hu Jintao'nun, 1942'nin aralık ayında Anhui eyaletine bağlı Jixi şehrinde doğduğunu gösterirken, bazı kaynaklar ise Shanghai'de doğduğunu belirtmektedir. Hu, Jiangsu eyaletinde büyümüştür. Hu altı yaşındayken Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir. Gençlik yıllarına gelene kadar yeni yönetim anlayışı kapsamında ülkede Büyük İleri Atılım ve Toprak Reformu gibi gelişmeler yaşanmıştır. Hu'nun politik görüşlerinin temelleri büyük ölçüde Pekin'in kuzeybatısında yer alan Qinghua Üniversitesindeki öğrenim hayatında şekillenmiştir. Hidroelektrik Mühendisliği okuyan Hu, gelecekte eşi ve çocuklarının annesi olacak Liu Yongqing ile de burada tanışmıştır. Kültür Devrimi sürecinde eğitimin dondurulması öncesi son mezunlardan olan Hu, üniversitenin araştırma görevliliği teklifini kabul etmiştir. Hem araştırma görevlisi hem de siyasi danışman olarak görev yapmıştır.¹⁸⁸

Çin'de Hu ile başlayan dönem aynı zamanda Çin yönetimindeki gençleşme ve değişimin de göstergesi olarak tanımlanmaktaydı. Hu Jintao'nun daha gençlik dönemlerinde ülkenin kuzeybatı bölgesindeki Gansu eyaletinde gösterdiği başarılar onun parti içerisindeki hızlı yükselişinin temellerini oluşturmuştur. Hu henüz 43 yaşında iken Guizhou eyaletinin Parti Sekreterliğine yükselmiş ve parti tarihinde bu kademeye getirilen en genç yönetici olmuştur. İlerleyen süreçte Tibet Özerk bölgesinin Parti Sekreteri olmuş ve buradaki başarıları onu 2003 yılında başlayacağı Çin Devlet Başkanlığı görevine hazırlamıştır.¹⁸⁹

Hu Jintao dönemi Çin dış politikası Deng Xiaoping politikaları paralelinde devam etmiştir. Hu dönemi dış politikasında dikkat çeken temel unsurların başında uyumlu toplum, uyumlu dünya¹⁹⁰, barışçıl yükseliş ve barışçıl gelişim kavramları dikkat çekmiştir. Bu noktada diğer toplumlar tarafından yanlış anlaşılacak gayesiyle Başkan yaptığı konuşmalarda barışçıl yükseliş kavramını uluslararası organizasyonlarda yapılan açıklamalarda, bunun Çin'in kendi değerleriyle küreselleşen dünyaya uyumlu olacak şekilde adapte olmasını temsil ettiğine değinilmiş ve diğer toplumları endişelendirmemesi gerektiği vurgulanmıştır. İlerleyen dönemlerde de yanlış anlaşılmalardan kaçınmak maksadıyla “barışçıl yükseliş” kavramı “barışçıl gelişim” olarak revize edilmiştir.¹⁹¹ Çin Devlet Başkanı Hu Jintao 2005 yılında BM'nin kuruluşunun 60.'ıncı yıl dönümünde yaptığı konuşmada “küresel barış, çevre kirliliği, küresel uyum, karşılıklı güven, uluslararası güvenlik, terörle mücadele, enerji

¹⁸⁸ Ewing, 2003: 18-19.

¹⁸⁹ Kissinger, 2015: 584-585.

¹⁹⁰ Zheng ve Tok, 2007: 3.

¹⁹¹ Pekcan, 2019: 2875.

güvenliği” gibi konulara değinmiştir. Ancak konuşmasının sonuç kısmı da dâhil olmak üzere barış içinde var olma politikasına özellikle vurgu yapmıştır.¹⁹²

Çin yakaladığı hızlı gelişme ile geri kalmış ülke konumunu arkasında bırakmıştır. Ekonomik büyüme ile elde edilen kazanımlar artık gözlerden uzakta olmaktan ziyade tüm dünyanın gözleri önünde olmaktadır. Özellikle 2008 krizinde Çin ekonomisindeki pozitif gelişmeler onu dünyanın en büyük ikinci ekonomisi konumuna yükseltmiştir. Ayrıca Çin artık yeni bir ülke olduğunu 2008 yılında ev sahipliği yaptığı Olimpiyat Oyunlarında da tüm dünyaya göstermiştir.¹⁹³ Olimpiyat oyunlarında da olduğu gibi Çin bu yükselişin tehditkâr olmadığını sadece sözlü olarak ifade etmeyi bırakmış ve aynı zamanda bu durumu fiilen de uluslararası toplum nezdinde fark edilmesi için yeni hamleler yapmaya devam etmiştir. Bu alanda uygulanan politikalara yakın tarihinde hiç benzeri görülmemiş bir olay olan kendi ordusunun faaliyetlerinin gözlemlenmesi için diğer ülke temsilcilerinin davet edilmesi, yurtdışında yüzlerce Konfüçyüs Enstitüsü kurulması ve uluslararası toplumla ortak hareket edilerek Somali açıklarında korsancılığa karşı faaliyetlere savaş gemileri ile katılım sağlanması örnekleri verilebilir.¹⁹⁴

Yeni yüzyıl başlarken hali hazırda birçok sınır komşusu bulunan Çin’in, 1991’de Sovyetlerin dağılması ile bu sayı daha da artmıştır. 21. yüzyıla girilmeden yeni komşularla temelde sınır sorunları çözülmüş olsa da yeni ve eski komşular ile ilişkilerin düzeltilmesi ve iyi ilişkilerin sürdürülmesi yönünde de uygulanan dış politikaya özen gösterilmiştir. Çin ikili ilişkiler ve örgütler aracılığı ile hem ekonomik hem de siyasi ilişkilerin geliştirilmesi politikalarını benimsemiştir.¹⁹⁵ Komşularla iyi ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak Hu Jintao yönetiminde çeşitli yurtdışı ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Endonezya Cumhurbaşkanı Susilo görüşmesi sonrası imzalanan Stratejik Ortaklık Kurulmasına Dair Ortak Bildiri gibi ilişkileri güçlendiren hamleler yapılmıştır. Bunun yanı sıra bölgesel istikrarın sağlanması için de sorumluluklar alınmıştır. Bunlara verilebilecek en iyi örneklerden birisini 2003 yılında Kuzey Kore’nin Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması’ndan çekildiğini açıklaması sonrasında küresel ve bölgesel barışın korunması için 2003-2008 yılları arasında gerçekleştirilen Altılı Görüşmelere (ABD, Çin, Kuzey Kore, Japonya, Güney Kore ve Rusya) ev sahipliği yapılması verilebilir.¹⁹⁶

Ayrıca Çin mevcut konumunu yalnız bölgesel değil küresel anlamda da güçlendirmek için bazı hamleler gerçekleştirmiştir. Ekonomik kalkınmanın ve uluslararası toplum ile iyi

¹⁹² <https://www.un.org/webcast/summit2005/statements15/china050915eng.pdf> (erişim tarihi: 23.11.2022).

¹⁹³ Cuesta, 2021: 4.

¹⁹⁴ Pekcan, 2015: 127.

¹⁹⁵ Zhang, 2022: 9.

¹⁹⁶ Pekcan, 2019: 2876-2877.

ilişkilerin sürdürülebilirlik kazanması için yapılan çalışmalara, 2000 Çin-Afrika İşbirliği Forumu, 2003 Çin ile Portekizce konuşan ülkeler arasında yapılan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Forumu, 2004 Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu gibi kurulan yeni ilişkiler örnek gösterilebilir.¹⁹⁷ Bunun yanı sıra 2001 yılında gerçekleşen Dünya Ticaret Örgütü üyeliği ile birlikte ithalat tarifelerindeki düzenlemeler, yabancı sermayenin ülkeye daha kolay erişimi, yeni kurulacak ticaret ortaklıkları için kolaylaştırıcı zeminlerin oluşması gibi gelişmeler Çin ekonomisinin büyümesini olumlu olarak etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.¹⁹⁸ Çin ekonomisi Hu Jintao döneminde ortalama %10,5 büyüme göstermiş¹⁹⁹ ve 2002 yılında 1,4 trilyon dolar olan GSYH 2012 yılı sonunda 8,53 trilyon dolara yükselmiştir.²⁰⁰

Hu Jintao döneminde iyi komşuluk ilkesi benimsenmiş olsa da sonuç hep olumlu gelişmemiştir. Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye ait bir balıkçı teknesini batırmasına sessiz kalması sonucu Güney Kore ve Senkaku/Diaoyu adalarının mülkiyeti konusunda ve çevresinde Japonya ile ikili ilişkiler konusunda sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca Güney Çin Denizi'nde Vietnam ve Filipinler ile yaşanan sorunlar da bu ülkeler ile ikili ilişkilere olumsuz yansımıştır. Bu olaylarda Çin'in sergilediği agresif tutum ve ABD'nin bölgeye olan ilgisinin artması bölgede Çin tarafı için olumsuz anlamda gelişen olaylara örnekler oluşturmaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında zaman Hu döneminde Çin dış politikasında daha çok olumlu olayların göze çarptığı değerlendirilmektedir.²⁰¹

3.3.2. Xi Jinping Dönemi

Xi 1953 yılında Shaanxi eyaletinin Fuping şehrinde Çin'in eski Başbakanlarından biri olan Xi Zhongxu'nun oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kültür Devrimi sürecinde babasının tasfiye edilmesi ile Xi de kırsala sürülmüştür. Kırsalda tarım kominlerinde işçi olarak çalıştığı altı yıllık süre zarfında buradaki yerel halk ile gelecekte kendisinin partide üst kademelere ulaşmasında yardımcı olacak iyi ilişkiler geliştirmiştir.²⁰² 1973 yılında ÇKP'ye kabul edilmesinden önce parti üyeliği için on kez başvuru yapmıştır.²⁰³ 1974 yılında Şube Sekreterliği görevini üstlenmiş ve sonraki yıl Pekin'deki Tsinghua Üniversitesi Kimya Mühendisliği bölümüne başlamıştır. 1979 yılında üniversiteden mezun olduktan sonra dönemin Başbakan Yardımcısı ve Ulusal Savunma Bakanı olan Geng Biao'nun yanında üç yıl

¹⁹⁷ Cengiz, 2021: 237.

¹⁹⁸ Şimşek, 2005: 80.

¹⁹⁹ <https://www.imf.org/en/Countries/CHN#data> (erişim tarihi: 1.03.2023).

²⁰⁰ https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN&most_recent_year_desc=true (erişim tarihi: 1.03.2023).

²⁰¹ Pekcan, 2019: 2878.

²⁰² <https://www.britannica.com/biography/Xi-Jinping> (erişim tarihi: 02.03.2023).

²⁰³ Brown, 2017: 17.

görev yapmıştır. Pekin’i bırakmamak için 1982 yılında bu görevinden çekilmiş ve Hebei’de ÇKP Genel Sekreter Yardımcısı olarak kalmıştır. 1985 yılında parti komitesi üyesi ve Fujian eyaleti Xiamen kenti Belediye Başkanı Yardımcısı olmuştur. 2000 yılında Fujian eyalet Valisi olmuştur. Babasının aksine parti politikalarına bağlı hareket eden Xi 2007 yılında Polit Büro’nun dokuz üyesinden biri olarak seçilmiş ve Hu Jintao’nun olası varisleri arasına girmiştir. Kasım 2012’de Parti Genel Sekreteri seçilen Xi Jinping, Mart 2013’de de Devlet Başkanlığı görevini Hu Jintao’dan devralmıştır.²⁰⁴

Xi’nin yönetimi devraldıktan sonra öncelik verdiği konulardan bir tanesi iç politikada uzun zamandır uygulamada olan çok başlı yönetim anlayışını değiştirmek ve güçleri kendi elinde toplamak olmuştur. Ulusal güvenlik ve ekonomik reformlar gibi konularla bizatihi alakadar olmuştur. Medyada olduğu gibi üst yönetimin, ordu komutanlarının ve eyalet yöneticilerinin de desteğini almıştır.²⁰⁵ Xi güçlü yönetim anlayışıyla bağdaşık olarak, kendisine tehdit olarak gördüğü kişileri yönetimden ve partiden tasfiye etmekte kararlı bir tutum sergilemektedir.²⁰⁶

Xi Jinping döneminde Çin dış politikası değişime uğrarken iki temel anlayış ön plana çıkmıştır. Yeni dış politika yaklaşımları “Çin karakterli büyük güç diplomasisi” ve “büyük güç ilişkileri için yeni model” olmuştur. Büyük güç diplomasinin ana argümanı Çin’in geliştirmekte olan ülke konumunu arkasında bıraktığı, sorumlulukları olan ve bunları gerçekleştirmeye hazır bir ülke olduğu üzerinde durmaktadır. Büyük güç ilişkileri noktasında uygulanacak politikanın ise Xi’nin 2012 yılında ABD ziyaretinde belirttiği, hegemonya veya çatışmadan ziyade saygı eşitlik ve karşılıklı fayda temelinde gerçekleşmesi istenen ilişki olduğu değerlendirilmektedir.²⁰⁷ Belirlenen politikaların gerçekleştirilebilir olabilmesi için gerekli koşulları Xi 2014 yılında düzenlenen Merkezi Dış İlişkiler Çalışma Konferansı’nda yaptığı konuşmada vurgulamıştır. Bu konuşmada Xi, Çin’in değişen dünya şartlarının iyi gözlemlenmesi, barışçıl kalkınmaya, gençleşmeye, küresel iş birliğine ve küresel bir ekonominin gerekliliğine değinmiştir.²⁰⁸

Xi Jinping göreve geldiği ilk andan itibaren iyi komşuluk ilişkilerinin önemine sık sık konuşmalarında değinmiştir. Xi Jinping komşuluk üzerine en çok kullandığı söylemlerden birisini “İyi komşu, altınla bile değiştirilmez” cümlesi oluşturmaktadır.²⁰⁹ Hem komşuluk ilişkilerini hem de ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi adına, Xi’nin dış politikasında en dikkat

²⁰⁴ <https://www.britannica.com/biography/Xi-Jinping> (erişim tarihi: 02.03.2023).

²⁰⁵ Economy, 2018: 62.

²⁰⁶ Blackwill ve Campbell, 2016: 7.

²⁰⁷ Pekcan, 2019: 2878.

²⁰⁸ https://m.sohu.com/n/406506629/?pvi-d=000115_3w_a (erişim tarihi: 03.03.2023).

²⁰⁹ <https://turkish.cri.cn/20220420/cc04a8d7-b400-4c61-1487-ae3aced893b3.html> (erişim tarihi: 06.03.2023).

çekici hamlelerin başında Eylül 2013 yılında Kazakistan ziyareti esnasında açıkladığı Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin olduğu söylenebilir. Yeni İpek Yolu olarak da adlandırılan proje ile 60'a yakın ülkenin birbirine ticaret yolları ile bağlanması hedeflenmektedir. Bu proje kapsamında hem uluslararası ticaretin daha kolay ve hızlı yapılması amaçlanırken aynı zamanda da toplumlararası etkileşimin artırılarak daha barışçıl ilişkilerin ön plana çıkartılması hedeflenmektedir.²¹⁰ Proje ile amaçlanan hedefler beş ana başlıkta toplanmakta ve bu hedeflerin katılımcı ülkeler tarafından desteklenmesi ve uygulanmasının önemi vurgulanmaktadır. Adı geçen hedefleri, politika koordinasyonu, olanakların birbirine ilişkilendirilebilmesi, engelsiz ticaret, finansal bütünlük ve halklar arasında birebir bağların kurulması oluşturmaktadır.²¹¹ Çin'in yükselişinin sürekliliğinin sağlanması gerekli olan şartlardan bir tanesini de ekonomik büyümenin sürekliliği oluşturmaktadır. Bir Kuşak Bir Yol projesi ile Çin ile dünya arasındaki ticareti daha kolay bir hale getirmek için Rusya, Orta Asya ve Güney Asya üzerinden herkesin fayda sağlayacağı kara ve deniz ticaret yollarının yeniden yapılandırılması planlanmaktadır.²¹²

Xi Jinping Eylül ayında Kazakistan Bir Kuşak Bir Yol projesini açıkladıktan sonra Ekim 2013 yılında yaptığı konuşmasında da yine uluslararası ilişkilere dair beklentilerini açıklamıştır. Konuşmasında komşularla siyasette daha dostane ilişkiler, ekonomide daha sıkı bağlar ve güvenlik konusunda daha derin iş birlikleri ve birebir bağların kurulmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Komşularla kurulacak dostane ilişkiler ile güven ortamının yaratılmasının hem ekonomiye katkısı hem de bölgesel iş birliğine faydasının önemine dikkat çekmiştir. Böylelikle hem Çin'in hem de bölgenin kalkınmasının ortak amaç haline getirilmesinin herkesin yararına olacağı değerlendirilmiştir.²¹³

Xi Jinping döneminde komşularla ikili ilişkiler kapsamında da dünya çevrelerinde olumlu ve olumsuz yorumlara sebebiyet veren girişimler olmuştur. Bu kapsamda Güney Kore ile daha yakın ilişkiler kurulurken, eski dost Kuzey Kore ile olan bağlar korunmuştur. Ayrıca Japonya ile ilişkilerde özellikle tartışmalı adalar olarak bilinen Diaoyu/Senkaku adaları üzerinde daha agresif bir tutum benimsenmiştir. Benzer bir şekilde Güney Çin denizinde de daha aktif olabilmek için buralara yapay adalar yapılmış ve askerileştirilmiştir. Öte yandan ekonomik olarak ise daha iş birliğine ve diğer devletlerinde çıkarına olacak olan Asya Altyapı Yatırım Bankası (Asia Infrastructure Investment Bank, AIIB) 50 milyar dolarlık Çin katkılarıyla kurulmuştur. AIIB ulaşım ve enerji transferi konularını fonlaması yönüyle bu

²¹⁰ Alperen, 2018: 19.

²¹¹ Durdular, 2016: 83.

²¹² <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf> (erişim tarihi: 06.03.2023).

²¹³ Renwick, 2016: 13.

alandaki şimdiye kadar gücü elinde bulunduran Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankasına meydan okumaktadır. 56 ülkenin kurucu ortak olarak katılımı Çin'in bu alanda ne kadar yol kat ettiğinin bir göstergesini oluşturmaktadır. Bu yönüyle Xi Jinping, Jiang ve Hu'ya nazaran Çin'i çok daha ileri bir seviyeye taşımıştır.²¹⁴ Xi yönetiminde bulunan Çin Kuşak Yol projesini Polar Silk Road adı altında Arktik bölgesini de kapsayacak şekilde genişletmek istemektedir. Küresel ısınma dolayısıyla kuzey kutbu bölgesinde yer alan Arktik buzullarının erimeye başlaması tüm dünya gücü devletlerin ilgisini çekmektedir. Bölgeye yakın bir devlet olan Çin'de 2018 yılında yayımladığı "China's Arctic Policy" isimli Beyaz Kâğıt ile coğrafyaya olan ilgisini ve aktif bir rol almak gayesinde olduğunu açıkça belirtmiştir. Burada Çin Arktik coğrafyası için daha çok küresel iş birliği, güvenlik, çevresel faktörler ve araştırma çalışmaları yapılması gibi konulara daha çok atıfta bulunmuştur.²¹⁵ Ancak Beyaz Kâğıtta yer alan Polar Silk Road politikasının amacının halihazırda bulunan projeye Arktik rotasının da eklenmesiyle Avrupa ve Kuzey Amerika'ya daha kısa ve hızlı bir yoldan ulaşım sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁶ Çin'in bölgeye olan ilgisinin altında yer alan nedenlerden bir tanesi de, söz edilen coğrafyanın çok zengin enerji kaynaklarına, keşfedilmemiş enerji kaynaklarının %22'si gibi, sahip olduğunun düşünülmesi de bulunmaktadır.²¹⁷

Xi Jinping döneminde Çin ekonomisinin küreselleşmesinin sürdürülmesi için atılan adımlar arasında daha önce de bahsedildiği üzere Bir Kuşak Bir Yol projesinin başlatılması ve AIIB'nin kurulması yer almaktadır. Bu gelişmeler ile son dönemde Çin'in ABD karşısında daha avantajlı bir ticaret dengesi oluşturduğu gözlemlenmiştir. Buna ek olarak son dönemde elektrikli ve elektronik aletlerin, cam ve mıknatıs gibi gereçlerin üretiminde çok önemli bir role sahip olan hammaddeler üzerindeki Çin hâkimiyetinde de gözle görülür derece arttığı belirtilmektedir.²¹⁸

Xi döneminde yukarıda da belirtilen nedenler doğrultusunda 2012 yılında 8,53 trilyon dolar olan GSYH, 2021 yılında 17.73 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir.²¹⁹ Veriler göstermektedir ki Çin ekonomisi Xi döneminde iki kattan daha fazla büyümüştür. Ancak son dönemde ekonomideki büyüme rakamları düşerken, özellikle Covid-19 süreciyle uygulamaya konulan Sıfır Covid politikası kapsamında Çin ekonomisindeki büyüme son 30 yılda ilk defa

²¹⁴ Bader, 2016: 11-12.

²¹⁵ https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (erişim tarihi: 11.07.2023).

²¹⁶ <https://www.specialeurasia.com/2022/05/23/china-polar-silk-road-arctic/#:~:text=The%20Polar%20Silk%20Road%20refers,Europe%2C%20via%20the%20Arctic%20Circle> (erişim tarihi: 11.07.2023).

²¹⁷ <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/2820750/chinas-polar-silk-road-implications-for-the-arctic-region/> (erişim tarihi: 11.07.2023).

²¹⁸ Alhassan, 2020: 91-92.

²¹⁹ https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN&most_recent_year_desc=true (erişim tarihi: 07.03.2023).

Asya-Pasifik bölgesinin gerisinde kalmıştır.²²⁰ Mao'dan sonra gelen en güçlü lider imajına sahip Xi için ekonomi ve borsadaki göstergeler, Xi'nin elinde bulundurduğu gücün devamı için kilit önem taşımaktadır.²²¹ Dünya ekonomisinde küresel bir durgunluğa sebebiyet veren Covid-19 salgını Çin ekonomik büyümesini yavaşlatmış ve doğrudan dış yatırımları da olumsuz yönde etkilemiştir. Covid'in Çin ekonomisine en büyük etkilerinden birisi 2020 yılı ikinci yarısında ticaret açığının yaşanması olmuştur.²²² 2022 yılındaki %3'lük büyüme Çin'de son 40 yılda 2020 yılı hariç gerçekleşen en düşük oran olmuştur. Bu durum Covid-19 sonrası Çin ekonomisinin toparlanma sürecinin devam etmekte olduğunu göstermektedir.²²³

Çin'de 1978 ile başlayan açık kapı politikası ABD ile Çin arasındaki ilişkilerin dönüşümünü sağlamıştır. Böylece iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi boyuttan ekonomik boyuta taşınmıştır. İki tarafın da ekonomilerinin gelişmesinde bu olgu önemli bir paya sahip olmuştur. Ancak Çin ekonomisinin Amerikan hegemonyasına tehdit etmeye başlamasıyla iki ülke arasındaki ekonomik rekabet ticaret savaşlarına dönüşmüştür.²²⁴ Çin'in son dönemlerde uygulamaya çalıştığı dış ve ekonomi politikalarının şekillenmesinde ABD ile yaşanan ticaret savaşlarının etkisi görülmektedir. Dünyanın en büyük iki ekonomisi arasında yaşanan ticari rekabet geçmişte de gelişmiş ve gelişmekte olan güçler arasında yaşanmıştır. Küresel gücü elinde bulunduran tarafın gelişmekte olan güçleri engellemek maksadıyla korumacı politikalar geliştirmesini F. List "merdiveni itme" olarak adlandırmıştır.²²⁵ Bu açıdan bakıldığında ABD'nin Çin'e karşı uygulamakta olduğu ticaret politikalarının bu kavram ile örtüştüğü söylenebilir.

Çin ile ABD arasında süregiden ticaret savaşları eski ABD Başkanı Donald Trump dönemi ile hissedilir ölçüde gündeme taşınmıştır. Trump yaptığı açıklamalarda uzun yıllardır süregelen ticaret düzeninin artık ABD çıkarına olmadığını savunmuş ve korumacı politikalar izleme yolunda hamlelerde bulunmuştur. Bu politikalar kapsamında gümrük vergilerinde yüksek artışlar, Çin ile ortak çalışan ABD'li şirketlere siyasi baskılar ve özellikle teknoloji firmalarına ülkede kalınması için teşvikler yapılmıştır. Çin'de ABD tarafının izlediği adımlara benzer hamleler yaparak karşılık vermektedir.²²⁶ Çin ABD tarafından karşılaştığı engellemeleri aşmak için ihtiyaç duyduğu ham maddeleri diğer ülkelerden tedarik etme

²²⁰ <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/20/chinas-decade-under-xi-jinping-explained-in-seven-charts> (erişim tarihi: 07.03.2023).

²²¹ Blackwill ve Campbell, 2016: 11.

²²² Öztürk ve Suluk, 2021: 276.

²²³ <https://www.bloomberght.com/cin-ekonomisi-2022-de-yuzde-3-buyudu-2323398> (erişim tarihi: 07.03.2023).

²²⁴ Böcek, 2022: 59-60.

²²⁵ Yurttaçıkılmaz ve Emsen, 2020: 782.

²²⁶ Böcek, 2022: 81-83.

gayreti içerisine girmiştir. Ancak iki ülke arasında devam eden ticaret savaşlarının gelecek dönemlerde diğer ülkeleri de olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir.²²⁷

Xi Jinping modern Çin tarihinde Mao'dan sonra gelmiş en güçlü lider olarak tanımlanmaktadır. Xi dönemine genel olarak bakıldığında, Hu gibi iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin amaçlandığı ve bu kapsamda Bir Kuşak Bir Yol politikası gibi çok daha kapsamlı iş birliğini teşvik eden girişimlerin uygulanmaya koyulduğu görülmektedir. Yine Xi döneminde Çin'in daha agresif ve rekabetçi bir dış politika uyguladığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde Çin'in gelişmekte olan ülke pozisyonu büyük güç olarak ön plana çıkmıştır.²²⁸ Xi dönemi uygulanmaya çalışılan politikalar arasında Arktik bölgesinde de aktif rol almak bulunmaktadır.

Sonuç olarak Komünist Parti yönetimindeki Çin'in genel görünümü değerlendirildiği zaman dönem liderlerinin karakteristik özelliklerini yansıtan politikaların uygulandığı görülmektedir. Mao döneminde sürekli bir dış tehditlerden korunma hali ve dışa kapalı bir politika ön plana çıkmıştır. Kuruluş yıllarında dış tehdit olarak ABD görülmüş ve Sovyetlerle çok yakın ilişkiler kurulmuştur. Ancak daha sonrasında Sovyetler birincil tehdit olarak algılanmış ve Mao'nun son dönemlerinde ABD ile iyi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Deng döneminde ise yenilikçi ve dışa açılmanın ön plana çıkartıldığı bir politika izlenmiştir. Böylelikle Mao döneminde kurulan ABD ilişkileri, geliştirilmeye çalışmış ve dış yatırımların ülkeye gelmesinin teşviki için serbest ekonomik bölgeler oluşturulmuştur. Ayrıca Deng dış politikada düşük profilli bir ülke konumunda kalınmasını tavsiye etmiştir. Hu Jintao döneminde de genel olarak Deng'in dış politika çizgisi takip edilmiştir. Buna rağmen 2008 krizinden hemen hemen hiç etkilenmeyen Çin büyük güç olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu kapsamda Hu özellikle uyumlu toplum uyumlu dünya anlayışını ön plana çıkarmıştır. Xi Jinping döneminde ise Çin'in daha agresif bir politik tavır edindiği gözlemlenmiştir. Xi iyi komşuluk ve küresel iş birliğine verdiği öneme her fırsatta atıfta bulunsa da aynı zamanda Çin merkezli siyaseti benimsemiş ve büyük güç diplomasisi çerçevesinde hareket etmiştir. Deng dönemindeki düşük profil stratejine karşın, Xi'nin iddialı bir tutum takınması diğer küresel güç olan ABD'nin Çin'e karşı bir politik tavır sergilemesine yol açmıştır. Covid-19 gibi yaşanan küresel olaylar ve Çin'in daha proaktif bir dış politikaya yönelmesi, diğer toplumların Çin algılamasında değişimlere sebep olmuş ve bu durum Çinli politika yapıcılar için aşılması gereken bir engel olarak gün yüzüne çıkmıştır.²²⁹

²²⁷ Şanlı ve Ateş, 2020: 91-92.

²²⁸ Pekcan, 2019: 2884.

²²⁹ Keyvan, 2022: 161-162.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN ve ENERJİ

Mao'nun ölümü sonrasında Deng ile başlayan reform ve dışa açılım süreci 1980'li yıllar ile birlikte Çin'de yüksek büyüme oranları gerçekleşmeye başlamıştır. Çin'in hızlı büyümesi sonucunda, doğal olarak ihtiyaç duyduğu enerji miktarı da önemli miktarda artış göstermiştir. 1970'li yıllarda enerji kaynaklarına erişimde yaşanan sıkıntılar tüm dünyada ülkeleri ekonomik olarak etkilemiştir. O zamandan günümüze dünyada üretim katlanarak arttığı için enerji kaynaklarına erişimin önemi artık daha fazla anlaşılmıştır.²³⁰ Bu bölümde Çin'in enerji kaynakları, üretimi, tüketimi ve ithalatı gibi veriler incelenip sonrasında da Çin'in enerji güvenliği ve enerji ihtiyacını karşılamak için uyguladığı politikalar mercek altına alınacaktır.

Çin tarihsel süreçte kendi kendine yeterlilik konusuna çok önem vermiştir. Ancak yeni dünya düzeni ve değişen konjonktür ile birlikte ülkelerin her alanda kendi kendilerine yeterli olarak kalma durumları hemen hemen imkânsız bir duruma gelmiştir. Çin de bir dönem enerji konusunda kendi ihtiyacını karşılayabiliyorken, 1980'li yıllar ile başlayan ekonomik büyüme ile 1990'lı yıllarda enerji ithalatı yapan bir ülke konumuna evrilmiştir. Bu durum doğal olarak Çin'in enerjinin güvenilir bir şekilde sağlanabilmesi için dış politikasında enerji stratejileri için yeni bir sayfa açılmasını gerektirmiştir.²³¹ Çin'in iyi komşuluk ve barış içinde bir arada yaşama politikaları, Çin için hayati öneme sahip enerji güvenliği politikaları paralellik göstermektedir. Çin için en önemli faktörlerden birisi üretimin ve gelişimin kesintisiz bir şekilde sağlanması olarak gözlemlenmektedir. Kendi iç kaynakları sınırlı olan Çin için enerji kaynaklarına sorunsuz ulaşması hayati önem taşımaktadır.²³²

Çin'in enerji tüketiminde düzenli bir artış gözlemlenmektedir. Covid-19 ile birlikte pandemi süreci küresel ölçekte 2020 yılında ülkelerin birincil enerji tüketimlerini negatif yönlü olarak etkilemiş ve genel enerji tüketimi %4,5 oranında azalmıştır. Buna rağmen Çin'in birincil enerji tüketiminde 2020 yılında genelin aksine diğer yıllara nazaran az olsa da %2,1 oranında artış gerçekleşmiştir.²³³ Dünya geneli esas alındığında Çin'in birçok ülkeden daha fazla enerji rezervi bulunmaktadır. Çin'in 2020 yılı kanıtlanmış petrol rezervi 26 bin milyon varil, doğal gaz rezervi 8,4 trilyon metre küp ve kömür rezervi 143197 milyon ton olarak

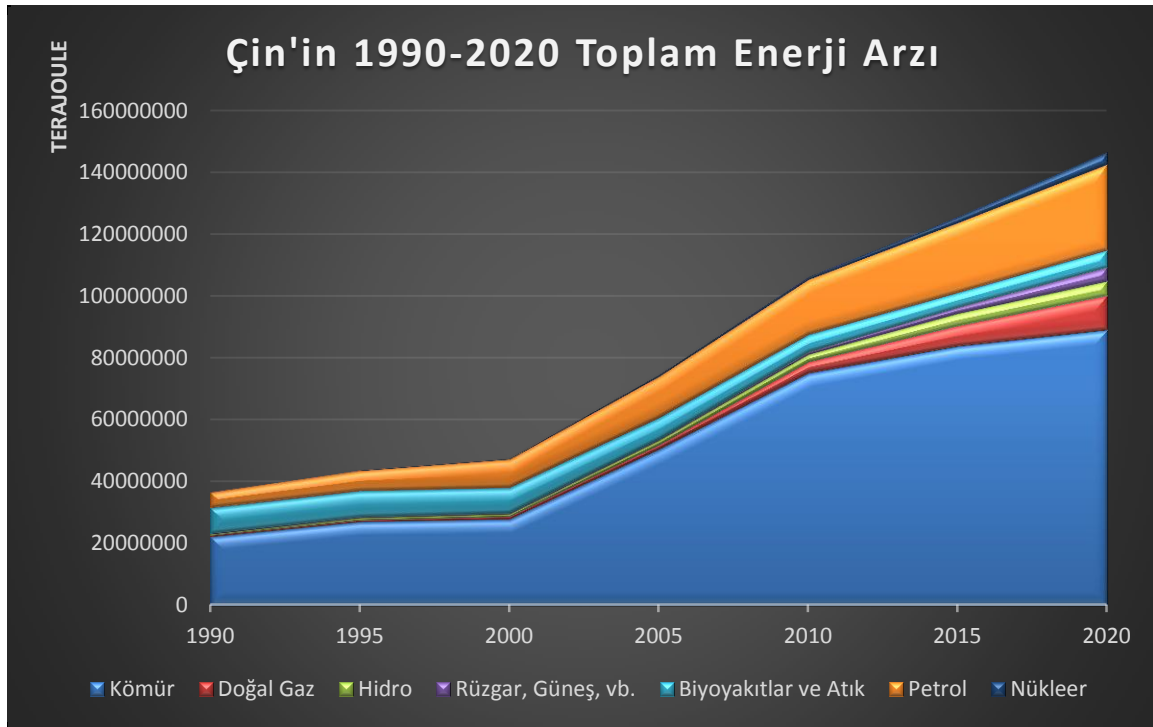
²³⁰ Gonca, 2017: 71.

²³¹ Gonca ve Özdaşlı, 2016: 158.

²³² Özer, 2019: 210.

²³³ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 14.03.2023).

tespit edilmiştir. Dünya rezervleri ile kıyaslandığı zaman Çin'in kaynakları dünya rezervlerinin, petrolde %1.5, doğal gazda %4.5 ve kömürde %13.3'nü oluşturmaktadır.²³⁴ Çin elinde bulunan kaynakları en etkili şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Aşağıdaki Grafik 4.1²³⁵, de de görüldüğü üzere Çin'in toplam enerji arzının son 30 yılda hemen hemen üç kat artmış olduğu, enerji tüketiminde son yıllarda kaynak çeşitliliğine daha fazla önem verildiği ve genel enerji kullanımı içerisinde doğal gazın payının da arttığı gözlemlenmektedir.

Grafik 4.1 Çin'in 1990-2020 Toplam Enerji Arzı.

Buna rağmen kömürün temel enerji kaynağı olarak kullanımı aynı ağırlıkta devam ederken, biyoyakıtlar ve atıkların genele oranında düşüş olduğu ve yerini diğer kaynaklara bıraktığı dikkat çekmektedir. 2019 yılında Çin'in enerji kullanımında kaynakların oransal dağılımına bakıldığında kömürün %56, petrolün %20, doğal gazın %7.6, hidronun %7.7, nükleerlerin %2.1 ve diğer kaynakların %6.9 olarak gerçekleştiği belirtilmiştir.²³⁶

4.1. Kömür

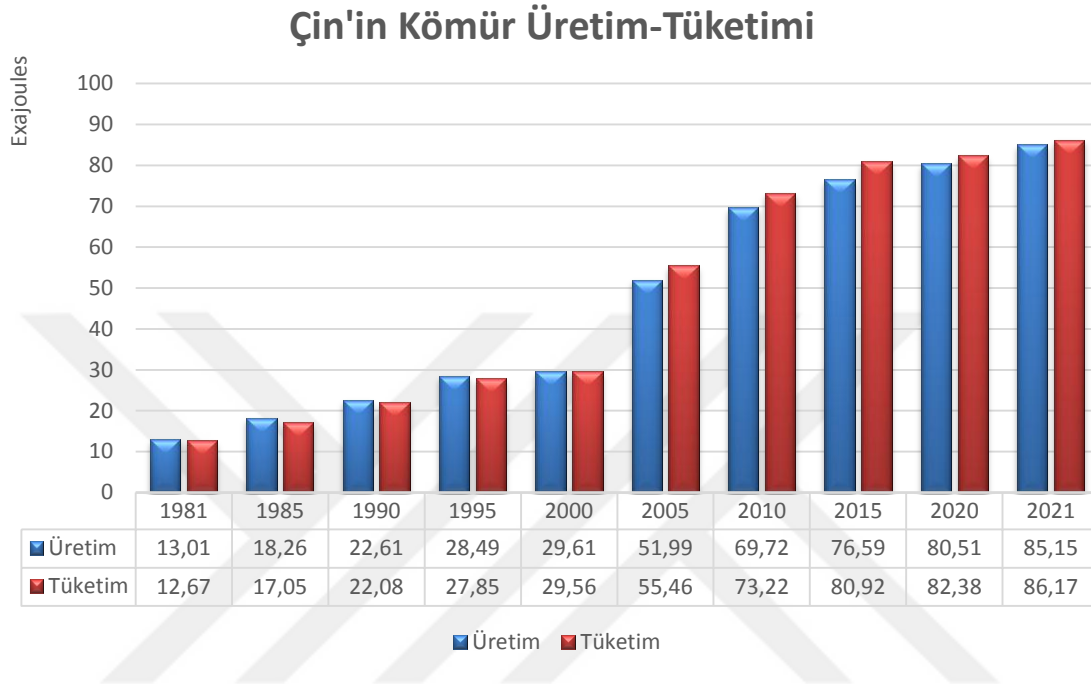
Daha önce de belirtildiği üzere Çin'in hızlı büyümesi ile enerji arzında önemli oranlarda artış gerçekleşmiştir. Çin'in enerji arzını karşılamak için başvurduğu birincil enerji kaynakları arasında kömür belirgin bir farkla başı çekmektedir. Çin'in enerji tüketiminde

²³⁴ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 14.03.2023).

²³⁵ <https://www.iea.org/countries/china> (erişim tarihi: 14.03.2023).

²³⁶ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2023-country-insight-china.pdf> (erişim tarihi: 14.03.2023).

1950’li yıllarda kömür %90’lık bir orana sahipken günümüzde bu oran hemen hemen yarı seviyesine düşmüştür.²³⁷ Dünyanın en büyük enerji tüketicisi olan Çin aynı zamanda da dünyanın en çok kömür enerjisi tüketen ülkesi konumundadır.²³⁸ Çin’in en önemli kömür yatakları ülkenin kuzeyinde bulunan İç Moğolistan, Şensi ve Şansi bölgelerinde kümelenmiştir.²³⁹

Grafik 4.2 Çin'in Kömür Üretim-Tüketimi.

Yukarıdaki Grafik 4.2²⁴⁰, de Çin'in son 30 yıllık kömür üretim ve tüketimi verilmiştir. Grafikte de görüldüğü üzere yıllar içerisinde Çin'in hem kömür üretimi hem de tüketimi önemli miktarlarda artış göstermiştir. Çin'de 1995 yılında yetkililer arasında çelik, çimento ve alüminyum sanayiinde büyüme olmayacağı görüşü ağır basmıştır. Bu yüzden kömürün temel kullanım alanı olan elektrik üretiminde büyüme oranlarının %4 seviyesini geçmeyeceği düşünülmüş ve bu alanda yeni yatırımlar yapılmamış hatta bazı işletmeler kapatılmıştır. Ancak sonraki gelişmeler tahminlerin aksi yönünde olmuş ve hükümetin hızlı hareket edebilmesiyle kömür üretimi üç yıl gibi kısa bir sürede yaklaşık 2 kat artarak 1999 yılındaki 900 milyon tondan 1800 milyon tona ulaşmıştır. Yapılan üretim dünyanın en fazla kömür üreten ikinci ülkesi olan ABD'nin iki katı olması itibariyle dikkat çekmektedir.²⁴¹ Çin kömür

²³⁷ Li ve Leung, 2012: 439.

²³⁸ Zhang vd., 2017: 644.

²³⁹ <https://chinadialogue.net/en/energy/chinas-move-to-increase-coal-supplies-wont-affect-decarbonisation/> (erişim tarihi: 16.03.2023).

²⁴⁰ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/xlsx/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-all-data.xlsx> (erişim tarihi: 15.03.2023).

²⁴¹ Becker, 2007: 93.

üretiminde 4126 milyon ton ile tek başına dünya kömür üretiminin yarısını gerçekleştirmesine rağmen kömürden elde ettiği enerji 2000 sonrasında ihtiyacı olan enerji miktarını karşılamadığı anlaşılmaktadır.²⁴²

Dünyanın açık ara en büyük kömür üreticisi olan Çin, geçmişte üretimi tüketiminden fazla olduğu için aynı zamanda da kömür ihracatı yapmaktaydı. Ancak daha önce bahsedildiği üzere hızlı büyümesi ile artan enerji talebinden dolayı 2009 yılından sonra kömür ithal eden ülkeler arasına katılmıştır.²⁴³ Yüksek kömür tüketimi, yoğun miktarlarda karbon salınımı ve hava kirliliği gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu durum ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından Çin'e karşı bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Küresel ısınmanın etkilerin giderek daha fazla hissedildiği şu dönemlerde, durumun daha kötüye gitmemesi için alınacak önlemlerin başında karbon salınımının makul seviyelere hatta sıfıra düşürülmesi gerektiği sürekli vurgulanmaktadır. Çin'de karbon salınımının azaltılması için politikalar geliştirmektedir. Eylül 2020'de yaptığı bir konuşmada Çin Başkanı Xi, 2030 yılına kadar karbon salınımının zirve yapmasını ve 2060 yılından önce de karbon sıfır seviyesine ulaşılmasının amaçlandığını belirtmiştir.²⁴⁴ Yine Nisan 2021'de Liderler İklim Zirvesinde yaptığı konuşmada Xi, 14'üncü Beş Yıllık Plan (2021-2025) ile birlikte gelecek beş yılda sıkı kontroller ile kömür kullanımının azaltılabileceğine değinmiştir.²⁴⁵ Çin ayrıca Kasım 2022'de Mısır'da düzenlenen BM İklim Zirvesi'ne de geniş çaplı bir heyet ile katılmıştır. Ancak Zirvede diğer ülkeler tarafından karbon salınımının kontrol altına alınması için gerekli önlemlerin alınmaması eleştirileri ile karşı karşıya kalmıştır.²⁴⁶

Çevre kirliliği konusunda Çin tarafından yeşil enerji kullanımının arttırılması için politikalar geliştirilmekte ve yatırımlar yapılmaktadır. Ancak bu kaynaklardan elde edilebilen enerji miktarı Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji arzını karşılayamamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak da dış baskılara rağmen kömür üretimi ve tüketimine verilen önem devam etmektedir. Ayrıca Çin'in ekonomik gelişmesinin enerji tüketimi ile paralel olması ve Çin'in birincil enerji kaynağının kömür olması, ülkenin kalkınması için kömür kullanımına devam edileceğini göstermektedir.²⁴⁷

²⁴² Bp Energy Outlook China – 2023.

²⁴³ Wang vd., 2013: 545.

²⁴⁴ <https://www.dunyaenerji.org.tr/cin-enerji-sektorunun-karbon-notr-yol-haritasi-raporu-ozeti/> (erişim tarihi: 16.03.2023).

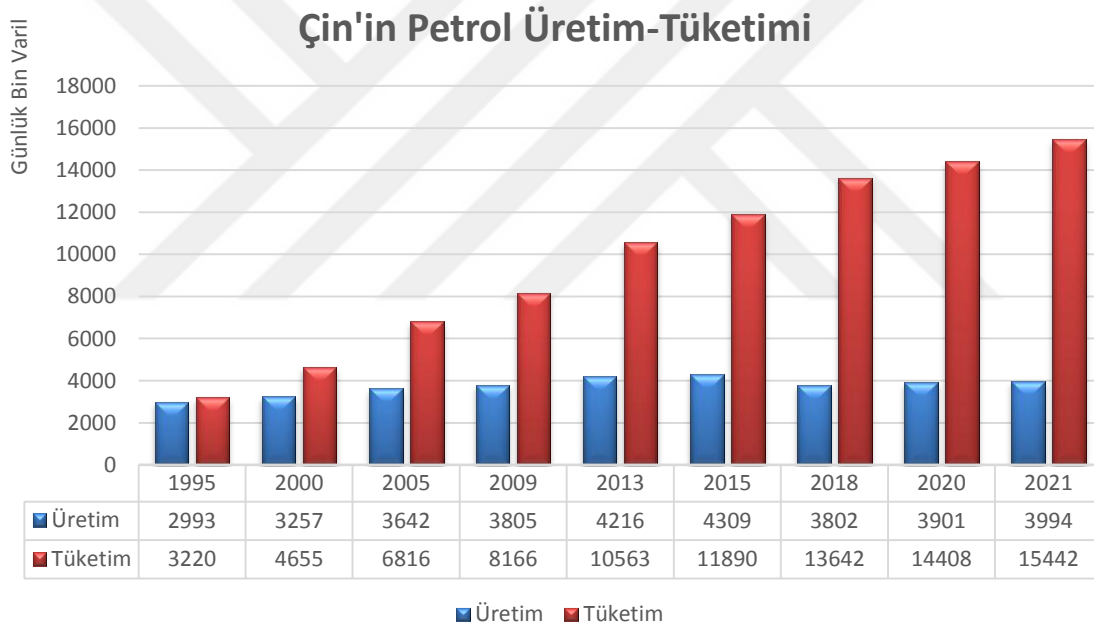
²⁴⁵ <https://chinadialogue.net/en/energy/chinas-move-to-increase-coal-supplies-wont-affect-decarbonisation/> (erişim tarihi: 16.03.2023).

²⁴⁶ <https://www.wsj.com/articles/china-resists-climate-pressure-from-west-but-makes-gains-on-its-own-11667963510> (erişim tarihi: 16.03.2023).

²⁴⁷ Jiang vd., 2019: 204-205.

4.2. Petrol

Çin'in enerji tüketiminde petrol, kömürden sonra en büyük paya sahip ikinci kaynağı oluşturmaktadır. Çin petrol konusunda da iç kaynaklara sahiptir ve aktif bir şekilde kullanmaktadır. Çin'in başlıca petrol sahaları ülkenin kuzeydoğusunda ve doğusundaki deniz havzalarında bulunmaktadır. Çin'in en fazla petrol üretimi yaptığı bölgeyi Daqing havzası oluşturmaktadır. Ancak uzmanlar hemen hemen tam kapasite üretim yapılan bu sahayı sıkıntılı günlerin beklediğini belirtmektedirler. Bu duruma karşın üretim sıkıntısı çekilmemesi adına yeni teknikler de uygulanmaktadır.²⁴⁸ Bir taraftan yeni sahaların araştırması yapılmaktadır. Son dönemde Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde keşfedilen Tarim Havzası barındırdığı 1 milyar ton rezerv ile Çin'in en büyük havzası olma potansiyeli taşımaktadır. Ancak rezervin 6000-10000 metre derinlikte olmasından dolayı işleme maliyetinin yüksek olacağı değerlendirilmektedir.²⁴⁹

Grafik 4.3 Çin'in Petrol Üretim-Tüketimi.

Çin her alanda olduğu gibi petrol tüketiminde de kendi kendine yeterli bir ülke olmak istemektedir. Deng ile başlayan reform sürecinin ilk aşamalarında petrol üretimi, iç üretimi karşılamıştır. Ancak 1993 yılından sonra Çin'in üretimi tüketimini karşılayamaz seviyeye gelmiş ve Çin de petrol ithal eden ülkeler arasındaki yerini almıştır.²⁵⁰ Yukarıdaki Grafik

²⁴⁸ <https://www.hartenergy.com/ep/exclusives/daqing-true-game-changer-china-175440> (erişim tarihi: 17.03.2023).

²⁴⁹ <https://www.naturalgasintel.com/huge-oil-natural-gas-discovery-reported-in-chinas-tarim-basin-2/> (erişim tarihi: 17.03.2023).

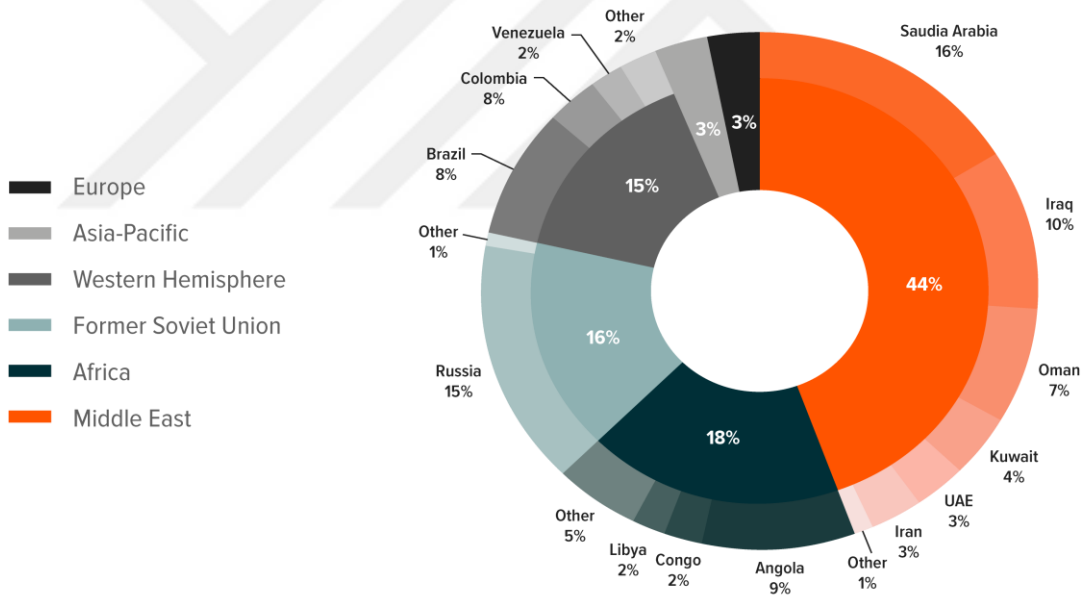
²⁵⁰ Zhao vd., 2020: 111810.

4.3²⁵¹,te görüldüğü üzere, 1993 yılından sonra Çin'in petrol üretiminde önemli bir artış gerçekleştirmemiş olmasına rağmen petrol tüketimi gün geçtikçe artmıştır. 2009 yılında ilk defa Çin tükettiği petrolün %50'den fazlasını ithal etmiştir. Günümüzde ise Çin ürettiği petrolün yaklaşık olarak 4 katını tüketmektedir.²⁵²

Çin artan petrol tüketimini karşılayabilmek için, dünyanın her yerinden kaynak ithal etmenin yollarını aramaktadır. Çin'de diğer birçok alanda da olduğu gibi petrol konusunda da belirli devlet şirketleri bulunmaktadır. Çin Ulusal Petrol Şirketi (China National Petroleum Corporation-CNPC), Çin Petrol ve Kimya Şirketi (China Petroleum and Chemical Corporation-Sinopec) ve Çin Ulusal Açık Deniz Petrol Şirketi (China National Offshore Oil Corporation-CNOOC) Çin hükümetinin petrol söz konusu olduğunda hem yurtiçinde hem de uluslararası alandaki hamlelerini yönetmektedirler.²⁵³

CHINA'S CRUDE OIL IMPORTS BY SOURCE, 2019

Source: FACTS Global Energy Services, China Oil Monthly, February 2020. US Energy Information Administration, "Country Analysis Executive Summary: China," Sep 30, 2020."

Note: Total may not equal 100% because of independent rounding.

Kaynak: <https://www.globalxetfs.com/china-sector-analysis-energy/> (erişim tarihi: 18.03.2023).

Yukarıdaki resim Çin'in başlıca petrol ithal ettiği ülke ve bölgeleri göstermektedir. Görselden de açıkça görüldüğü üzere Çin ihtiyacı olan petrolün büyük çoğunluğunu Orta Doğu ülkelerinden ithal etmektedir. Bu bölgeyi sırasıyla Afrika, Asya ve Güney Amerika

²⁵¹ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf> (erişim tarihi: 18.03.2023).

²⁵² <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf> (erişim tarihi: 18.03.2023).

²⁵³ Kınır, 2015: 29.

coğrafyası takip etmektedir.²⁵⁴ Çin’de hızla artan enerji kaynakları talebinde petrole duyulan ihtiyaç başta gelmektedir. Öyle ki 2011 yılında gerçekleşen Çin’in petrol arzındaki artış, dünya arz artışının yarısını oluşturmuştur.²⁵⁵

4.3. Doğal Gaz

Çin’in artan enerji arzını karşılamak için kullandığı kaynaklardan bir diğerini de doğal gaz oluşturmaktadır. Diğer enerji kaynakları gibi Çin kendi doğal rezervlerine de sahiptir. Çin’in 2020 yılı ispatlanmış doğal gaz rezervi 8,4 milyar metre küp ile dünya doğal gaz rezervinin %4,5’ini oluşturmaktadır. Çin doğal gaz bulunan ülkeler sıralamasında da dünyada Rusya, İran, Katar ve Türkmenistan’dan sonra beşinci sırada yer almaktadır.²⁵⁶ Çin’in başlıca doğal gaz havzaları Ordos, Sichuan, Tarim, Songliao, Tuha, Bohai Bay ve Junggar bölgelerinde yer almaktadır. Kaya gazının ağırlıklı olduğu rezervler ise Sichuan, Yunnan-Guizhou-Guangxi, Eastern Chongqing-Western Hunan and Hubei, Central Yangtze and Lower Yangtze sahalarında bulunmaktadır.²⁵⁷ Buna ek olarak Ekim 2022’de iki farklı bölgeden yeni gaz rezervlerinin keşfedildiği açıklanmıştır. Sinopec ülkenin güneybatısında yer alan Sichuan Havzasında 387.8 milyar metre küplük kaya gazı bulunduğunu²⁵⁸, CNOOC de ülkenin güneydoğusunda 50 milyar metre küplük rezerv keşfedildiğini duyurmuştur. CNOOC tarafından gerçekleştirilen keşfin derin deniz kaynaklı olması Çin’in derin sularda yaptığı araştırmalar açısından önem taşımaktadır.²⁵⁹

Aşağıdaki Grafik 4.4’te görüldüğü üzere 1990’lı yıllardan başlayarak 2006 yılına kadar Çin’in doğal gaz üretimi tüketimini dengelemiş hatta üretim fazlası verilmiştir. Ancak 2007 yılından sonra üretim tüketim seviyesinin altında kalmış ve aradaki makas giderek açılmıştır. İlk defa 2014 yılında tüketim üretimin yaklaşık olarak %50’si kadar daha fazla gerçekleşmiş ve çok kısa bir süre zarfında 2021 yılında tüketim üretimin hemen hemen iki katı oranına yükselmiştir.²⁶⁰

²⁵⁴ <https://www.globalxetfs.com/china-sector-analysis-energy/> (erişim tarihi: 18.03.2023).

²⁵⁵ Ertekin, 2017: 197.

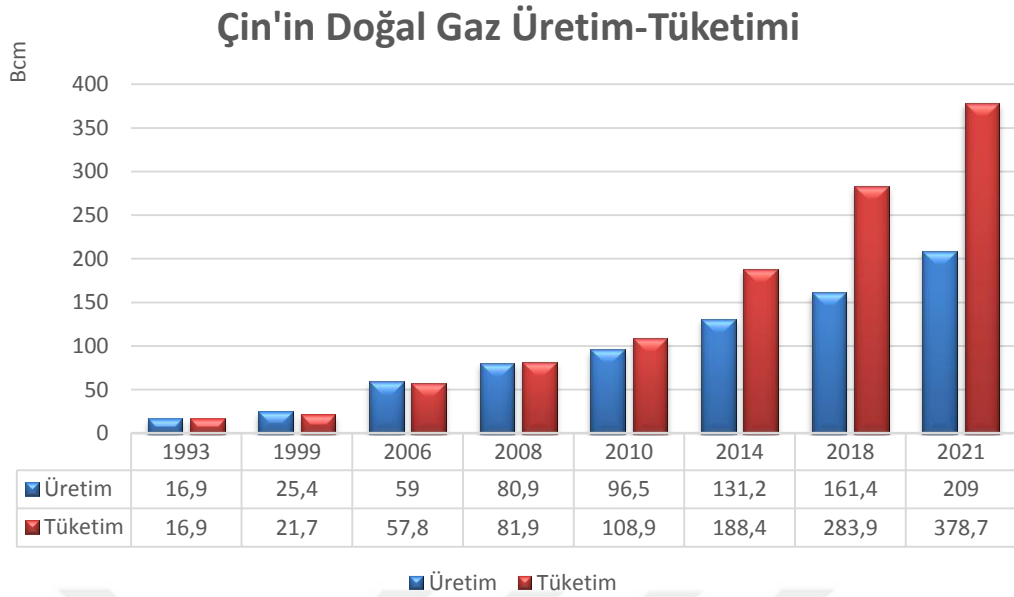
²⁵⁶ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/xlsx/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-all-data.xlsx> (erişim tarihi: 20.03.2023).

²⁵⁷ Zheng vd., 2018: 301.

²⁵⁸ <https://news.cgtn.com/news/2022-10-19/China-s-Sinopec-discovers-shale-natural-gas-reserve-in-Sichuan-Basin-1eGeEOCYh20/index.html> (erişim tarihi: 20.03.2023).

²⁵⁹ <https://www.globaltimes.cn/page/202210/1277590.shtml> (erişim tarihi: 20.03.2023).

²⁶⁰ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/xlsx/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-all-data.xlsx> (erişim tarihi: 20.03.2023).

Grafik 4.4 Çin'in Doğal Gaz Üretim-Tüketimi.

Doğal gaz tüketimindeki artış beraberinde, gaz tedarikinin sağlanması için stratejiler geliştirilmesini de zorunlu kılmıştır. 2021 verilerine göre Çin doğal gaz pazarı ve ithalatı konusunda dünyada en çok artış yaşanan ülke olmuş ve küresel arzın %60'ını gerçekleştirmiştir. Çin ithal ettiği doğal gazın büyük bir çoğunluğunu Avustralya'dan LNG olarak karşılamaktadır. Daha sonra sırasıyla Malezya, Katar, ABD, Rusya ve Endonezya gelmektedir.²⁶¹ Boru hattıyla doğal gaz ithalatında ise ithalatın hemen hemen hepsi Orta Asya'dan karşılanmaktadır. Bu çerçevede yaklaşık %60 gibi bir oranla ilk sırada Türkmenistan bulunurken, sonrasında Rusya, Kazakistan ve Özbekistan yer almaktadır.²⁶²

4.4. Yenilenebilir ve Nükleer Enerji

Yenilenebilir ve nükleer enerji fosil olmayan yakıtlar olarak geçmekte ve özellikle karbon salınımının azaltılması için fosil yakıtlara alternatif olarak düşünülmektedir. Çin hem fosil kaynakların sınırlı olması hem de yüksek karbon salınımına sebep olması dolayısıyla son dönemlerde nükleer ve yenilenebilir enerji yatırımlarını arttırmış ve kısa vade de fosil olmayan yakıtların kullanımının daha fazla arttırılması için hedefler belirlenmiştir.²⁶³ Çin'de fosil olmayan yakıtlar içerisinde nükleer enerji kullanımı 1993 yılında başlamış ve 2021 yılında 3,68 exajoules eş değerinde nükleer enerji tüketilmiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi

²⁶¹ <https://chinaglobalsouth.com/2022/08/24/where-does-china-source-its-natural-gas/> (erişim tarihi: 21.03.2023).

²⁶² <https://www.eek-energy.com/en/news/natural-gas/detail/news/china-is-largest-lng-importer.html> (erişim tarihi: 21.03.2023).

²⁶³ Wang vd., 2013: 547.

ise 1990 yılında tüketimde kullanılan enerji kaynakları arasında yok denilecek miktarlarda yerini almış ve 2021 yılı itibariyle bu miktar 11,3 exajoules seviyelerine ulaşmıştır.²⁶⁴

Çin'in toplam enerji tüketimi içerisinde fosil olmayan kaynaklardan elde edilen enerji miktarının önemli ölçüde arttığı Şekil 9'da verilmiştir. Çin özellikle 2015 Paris Anlaşması ile birlikte karbon salınımı azaltmak ve enerji tüketiminde fosil olmayan yakıtların kullanımını arttırmak için yatırımlarını arttırmıştır. Bu kapsamda yapılan yatırımlar sonucunda Çin dünyanın en büyük güneş paneli, rüzgâr tribünü, elektrikli araç üreticisi, ihracatçısı ve kurucusu olmuştur.²⁶⁵ Çin 53 aktif nükleer reaktör ile ABD ve Fransa'nın ardından dünyada üçüncü sırada bulunmaktadır. Ayrıca Çin'de 2022 yılı sonu itibariyle 23 reaktörün inşası devam ederken, 10 yeni reaktör için de yetkili makamlardan izin alınmıştır.²⁶⁶

4.5. Çin'in Enerji Güvenliği Politika ve Stratejileri

Çin yakaladığı büyüme oranları ile son birkaç on yılda önemli gelişme kaydetmiştir. Çin'in hızlı büyümesi ihtiyaçlarının da hızla artmasına ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Geçmişte enerji konusunda kendi kendine yeterli olan Çin günümüzde tükettiği enerjinin büyük çoğunluğunu dış kaynaklardan sağlamaktadır. Çin yakaladığı büyüme ivmesinin bir getirisi olarak enerjide dışa bağımlılığının artacağına farkına varmıştır. Bu durum Çin'in enerjiye sorunsuz ve kesintisiz erişiminin diğer bir deyişle enerji güvenliğinin ulusal güvenlik meselesi haline gelmesini sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki Çin enerji kaynaklarına sorunsuz ulaşmak için dış politikasını buna göre şekillendirmiş ve ilişki kurduğu ülkelere ucuz mal satma karşılığında enerji anlaşmalarını oluşturmuştur.²⁶⁷

Enerji güvenliği konusunda ilk kez 2007 yılında Çin tarafından Beyaz Kitap yayımlanması ve güvenlik için yayımlanmış diğer kitaplarda da bu hususa yer verilmesi, hükümetin enerji güvenliğini ön planda tuttuğunu göstermektedir.²⁶⁸ 2007 yılında yayımlanan Beyaz Kitapta Enerji Geliştirme Stratejisi ve Hedefleri başlığı altında, tasarrufa öncelik vermek, yerli kaynaklara güvenmek, farklı gelişim modellerini teşvik etmek, bilim ve teknolojiye güvenmek ve karşılıklı fayda için işbirliği gibi konular ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca Enerji Tedarik Kapasitesinin İyileştirilmesi konusunda da önem verilmesi gereken konular arasında, kömür endüstrisinin düzenli geliştirilmesi, elektrik gücünün aktif olarak gelişmesi, petrol, gaz ve yenilenebilir enerjinin gelişiminin hızlandırılması ve kırsal

²⁶⁴ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/xlsx/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-all-data.xlsx> (erişim tarihi: 21.03.2023).

²⁶⁵ Heggelund, 2021: 15.

²⁶⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cinin-elektrik-uretim-portfoyunde-yesil-yatirimlarin-payi-artiyor/2732308> (erişim tarihi: 21.03.2023).

²⁶⁷ Karaca, 2012: 113-114.

²⁶⁸ Alagöz, 2016: 63.

alanlardaki enerji gelişiminin geliştirilmesi yer almaktadır. Kitapta yer alan diğer konu başlıkları, enerji teknolojilerinin gelişimini hızlandırmak, enerji ve çevre gelişimini koordine etmek, derinleşen enerji sistemi reformu ve enerji alanında uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir.²⁶⁹ 2012 yılında Çin enerji politikalarına yönelik bir Beyaz Kâğıt yayımlamıştır. Bu kâğıtta enerji politikalarına yönelik uygulanması gereken eylem planları genel olarak 2007 yılındaki kitapla paralellik göstermiştir. Ancak farklı olarak halkın yaşam standardının yükseltilmesi de enerji politikaları arasına dâhil edilmiştir. Bu başlık altında hem kırsal hem de kentsel kesimdeki enerji kullanımının geliştirilmesi ve halkın enerjiye daha rahat erişim sağlayabilmesi devletin yerine getirmesi gereken bir görev olarak belirlenmiştir. Çin halkın enerjiye erişiminde yapılacak iyileştirmelerde azınlıklıkların yoğun yaşadığı Tibet, Sincan-Uygur ve İç Moğolistan gibi bölgelere de ayrıca önem verilmesi gerektiğine Beyaz Kâğıtta açıkça yer verilmiştir. Sonuç bölümünde de yine ayrıca enerji güvenliğinin sağlanması için uluslararası iş birliğinin önemi, karşılıklı faydanın sağlanması ve enerji ticaret yollarının güvence altına alınması gerektiği vurgulanmış. Çin'in enerji güvenliğine hiçbir zaman tehdit olmadığı ve olmayacağının göz önüne alınması istenirken, yenilenebilir enerji ve iklim değişikliğinin önlenmesi için yapılacak yatırımlara gerekli katkıların sağlanmaya çalışılacağı belirtilmiştir.²⁷⁰

Çin enerji konusuna yayımladığı beyaz kâğıt ve kitabın yanı sıra düzenli olarak yayımlanan beş yıllık planlarda da yer vermiştir. Özellikle en son yayımlanan 14'üncün Beş Yıllık Plan'da enerji konusu hemen hemen her başlık altında gündeme gelmiştir. Ayrıca modern enerji sistemlerinin oluşturulması başlığı altında da konu incelenmiştir. Burada temiz, karbon oranı düşük, güvenli ve verimli bir enerji sisteminin oluşturulması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede yenilenebilir enerji ve düşük karbon salınlı kaynaklara daha fazla öncelik verilirken, kömüre olan gereksinimin düşürülmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Modern enerji inşaat projeleri adı altında ise büyük temiz enerji üsleri, kıyı nükleer enerjisi, güç dağıtım kanalları, güç sistemi düzenlemesi ve petrol ve gaz depolama ve taşıma kapasitesinin arttırılmasına yer verilmiştir. Yine 14'üncü planda da etkili bir enerji tasarrufu politikasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.²⁷¹

Çin'in ithal ettiği enerjinin büyük çoğunluğu coğrafi olarak uzak bölgelerden gelmektedir. Ticaret yolları üzerinde AB, NATO gibi uluslar üstü örgütlerin ve ABD gibi bölgede çıkarları bulunan ülkelerin olması, Çin tarafından enerji güvenliğine bir tehdit olarak

²⁶⁹ <http://www.china.org.cn/english/environment/236955.htm> (erişim tarihi: 27.03.2023).

²⁷⁰ http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/09/09/content_281474986284499.htm (erişim tarihi: 27.03.2023).

²⁷¹ <https://cset.georgetown.edu/publication/china-14th-five-year-plan/> (erişim tarihi: 27.03.2023).

algılanmaktadır.²⁷² Çin de enerji güvenliğini arttırmak maksadıyla farklı bölgelerde uluslararası örgütlere ve enerji iş birliğine katılmaktadır. Uluslararası alanda Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği + Çin, Japonya ve ROK (10+3) Enerji İşbirliği, Uluslararası Enerji Forumu'nun üyesidir. Bunun yanı sıra Dünya Enerji Konferansı ve Temiz Kalkınma ve İklim için Asya-Pasifik Ortaklığı içerisinde yer almaktadır. Enerji Şartı gözlemcisi, Dünya Enerji Ajansı ve OPEC gibi uluslararası kuruluşlarla da yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır.²⁷³ Enerji güvenliğinin sağlanmasının kolaylaştırılması için Orta Asya'da da 1996 yılında Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan ile birlikte Şangay Beşlisi kurulmuş, daha sonra 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla isim Şangay İşbirliği Örgütü olarak güncellenmiştir.²⁷⁴ ŞİÖ üyeleri örgütün amacını iyi komşuluk ilişkilerinin, dostluğun, barış ve bölgesel güvenliğin daha ileri seviyelere taşınması, terörizm, kaçakçılık, yasadışı göç gibi sorunlarla mücadele etmek ve enerji, çevre, bilim ve kültür gibi konularda da birlikte çalışmak olarak belirlemişlerdir. ŞİÖ üye sayısı son olarak Eylül 2021'de İran'ın da üyeliği kabul edilerek 9 olmuştur. Ancak İran'ın tam üyelik süreci devam etmektedir. Örgütün diğer üyeleri arasında yukarıda verilenlerin dışında Hindistan ve Pakistan da bulunmaktadır. Afganistan, Moğolistan ve Belarus gözlemci üye statüsünde, Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Suudi Arabistan, Mısır ve Katar diyalog ortağı olarak örgütü yakından takip etmektedirler.²⁷⁵

Çin'in enerji güvenliğinin sağlanmasında en önemli faktörlerden birisini de ticaret yollarının güvenliğini garanti altına alınması bulunmaktadır. Çin'in ithal ettiği enerjinin büyük bir çoğunluğu Malakka, Hürmüz ve Tayvan Boğazlarından geçerek ülkeye ulaşmaktadır. Bu bölgede meydana gelebilecek terör saldırılarının önleminin alınması Çin'in enerji güvenliği için hayati önem taşımaktadır. 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in duyurduğu Bir Kuşak Bir Yol projesinin amaçları arasında, Çin'in enerji ithalat güzergâhında bulunan ülkeler ile daha yakın iş birliği sağlayabilmesi ve oluşabilecek tehditlere önleyici tedbirlerin alınabilmesinin daha kolay olmasının sağlanması da bulunmaktadır.²⁷⁶

Çin'in enerji güvenliğinde Bir Kuşak Bir Yol projesi kapsamı dışında kalan Güney Amerika ülkeleri de önemli bir role sahiptir. Çin'in ekonomik gücünden kazandığı kabiliyetleri ile Güney Amerika ülkelerinin kaynak zenginliğinden yatırımlarla faydalanmak istemektedir. Bu kapsamda 1990'lı yıllardan itibaren Çin, Güney Amerika ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Çin yaptığı girişimler ile Brezilya ve diğer

²⁷² Azer, 2012: 234

²⁷³ <http://www.china.org.cn/english/environment/236955.htm#8> (erişim tarihi: 29.03.2023).

²⁷⁴ Azer, 2012: 234.

²⁷⁵ <https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (erişim tarihi: 30.03.2023).

²⁷⁶ Deng ve Farah, 2020: 144-145.

Güney ülkeleri ile serbest ticaret, stratejik ortaklık gibi anlaşmaları hayata geçirmiş ve bunun yanı sıra Çin Güney-Güney ilişkilerinin de daha fazla gündeme gelmesini sağlamıştır. 2000'lerden sonra bölge ile Çin arasındaki ilişkiler çok daha hız kazanmış ve bölge Çin için hem mal ihraç edebileceği hem de kaynak ithal edebileceği bir pazar haline bürünmüştür.²⁷⁷ Çin'in buradaki ülkeler ile kurduğu ilişkilerin enerji ithalatında kaynak çeşitliliği sağlıyor olması, Çin'in enerji güvenliği politikalarına pozitif yönlü etki etmektedir.²⁷⁸

Çin'in enerji güvenliğini sağlamak amacıyla yatırımlarını arttırdığı bir diğer bölgeler arasında Afrika da yer almaktadır. Çin'in Afrika ile diplomatik ilişkilerinin tarihi 1950'li yıllardaki Mao dönemine kadar uzanmaktadır. Çin'in bölgedeki ilk faaliyetlerini ideolojik amaçlar oluşturmuştur. 2000'li yıllar ile birlikte ilişkilerin kapsamı genişlemeye başlamış ve ticari faaliyetler de eklenmiştir. 2006 yılında ilişkilerin 50'nci yılına hitaben Pekin'de düzenlenen zirve sonrasında Çin'in bölgeye yatırımları katlanarak artmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak 2010 yılına gelindiğinde Çin Afrika'nın en büyük ticari ortağı konumuna yükselmiştir. Çin'in bölgeye yatırımları ağırlık olarak altyapı ve enerji sektörlerinde gerçekleşmektedir. Çin'in özellikle enerji ihtiyacında çeşitlilik oluşturmak için bölgede yatırım yaptığı ülkeler arasında Sudan ve Nijerya başta gelmektedir. Bu kapsamda bu ülkelerin istikrarlı yönetimin devamı Çin'in enerji güvenliğinde önemli bir role sahiptir.²⁷⁹

Enerji güvenliği kapsamında Çin'in aktif olmaya çalıştığı bir başka bölgeyi ise Hazar ve Orta Asya coğrafyası oluşturmaktadır. Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip bu bölgenin Çin'e karasal bağlantısının olması, enerji ticaretinde Malakka ve Tayvan Boğazına olan bağımlılığın azaltılması açısından kilit bir role sahiptir. Bu coğrafyada istikrarlı yönetimlerin sağlanması Çin'in temel hedefleri arasında yer almaktadır. Çin bölgeye yaptığı yatırımlar ile hem ülkelerde istikrarın devamını hem de enerji ticaretinin geliştirilmesini hedeflemektedir.²⁸⁰ Çin'in Orta Asya ile enerji güvenliği ve ticareti kapsamındaki ilişkileri aşağıda detaylı olarak verilecektir.

²⁷⁷ Şimşek, 2019: 109.

²⁷⁸ Öztürk ve Durak, 2022: 19.

²⁷⁹ https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70284/cinin_afrika_stratejisini_anlamak (erişim tarihi: 03.04.2023).

²⁸⁰ Çiftçi, 2019: 89.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇİN-ORTA ASYA İLİŞKİLERİ

5.1. Çin Halk Cumhuriyeti Bölge Politikaları

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte on beş yeni devlet bağımsızlığını kazanmıştır. Bunlardan beş tanesini Orta Asya devletleri oluşturmaktadır. Soğuk Savaş döneminde batısında egemen bir güç olduğu için Çin bölgeye yönelik önemli bir politika uygulamamıştır. SSCB'nin dağılması ile bölgede ortaya çıkan güç boşluğu dolayısıyla güvenlik politikalarına Orta Asya'yı da eklemiştir. Hem güvenlik hem de doğal kaynaklar dolayısıyla Çin dış politikasında Orta Asya önemli bir konuma yükselmiştir.²⁸¹ Çin bağımsızlığını yeni kazanan komşuları ile iyi komşuluk politikası çerçevesinde siyasi ilişkiler geliştirmiştir. Bu çerçevede Kırgızistan'ı 5 Ocak 1992, Kazakistan'ı 3 Ocak 1992, Özbekistan'ı 2 Ocak 1992, Türkmenistan'ı 6 Ocak 1992 ve Tacikistan'ı 4 Ocak 1992 yıllarında resmi olarak tanımış ve siyasi ilişkileri başlamıştır.²⁸²

Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikalarının bir yönü güvenlik endişesinden kaynaklanmaktadır. Çin görece homojen bir ülkedir, nüfusunun %90'ını Han Çinlileri oluşturmaktadır. Hükümetin kabul ettiği diğer 54 etnik grup ancak %10'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Bu durumun Çin için sıkıntı yaratmasının arkasındaki neden ise bu azınlıkların bir bölgede toplanmış durumda olmasıdır. Çin'in batı kesiminde, Orta Asya ile sınır bölgesinde Sincan-Uygur Özerk Bölgesi yer almaktadır. Burada çok önemli bir Uygur nüfusu yaşamakta ve nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu nüfus içerisinde bağımsızlık kazanmak isteyen gruplar bulunmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlık kazanan devletlerin ortaya çıkması ve bu devletlerden bazılarının Uygurlar ile sınır olması bu gruplara bağımsızlıklarını kazanabilecekleri yönde ümit vermiştir. 1990'lı yıllarda harekete geçen bu gruplar komşu ülkelerdeki güç boşluğundan faydalanmak ve oradaki akrabalarından yardım sağlamak için çaba harcamışlardır. Bu durumun farkında olan Çin ise yeni bağımsızlık kazanan devletler ile hemen siyasi ilişkileri oluşturmuş ve aralarındaki tarihten kalma sınır problemlerinin çözümü için çalışmalara başlamıştır. Bağımsızlık için eylemlere başlayan bu gruplara Çin hükümetinin tepkisi sert olmuş ve hem olaylar hem de müdahaleler sonucunda birçok insan hayatını kaybetmiştir.²⁸³

Çin sınır sorunlarının çözüme kavuşturulması için başlattığı çalışmaların karşılığını kısa sürede almaya başlamıştır. Rusya ile olan anlaşmazlıklar 1992'den itibaren yürütülen

²⁸¹ Adıbelli, 2008: 103-104.

²⁸² Özcan, 2014: 33-39.

²⁸³ Duran ve Purevsuren, 2016: 283-284.

alışmalar ve imzalanan antlaşmalar sonucunda 1997 yılında çözüme kavuşturulmuştur. Kazakistan ile olan sınır anlaşmazlıkları 1998 yılında sonuca bağlanmıştır. Kırgızistan ve Tacikistan ile olan sorunlar ise 2002 yılında çözüme kavuşturulmuştur. Sınır sorunlarının çözümü ve ilişkilerin geliştirilmesi için 1996 yılında şangay Beşlisi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu birlik sorunların çözümünde çok faydalı olmuştur.

Çin'in enerji tüketiminde petrolde günlük 15442 varil ile dünyada ikinci sırada, doğal gazda yıllık 378,7 milyar metreküp ile üçüncü sırada, kömürde ise yıllık 86.17 exajoules ile açık ara dünya birincisidir.²⁸⁴ Kömür tüketimini azaltmaya yönelik projeler sonucu Çin doğal gazı ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmektedir ancak fosil yakıtlara olan ihtiyacın gelecek yıllarda da artmaya devam edeceği düşünülmektedir. Ayrıca Uluslararası Enerji Ajansına göre Çin 2030 yılında dünyanın en çok petrol tüketen ülkesi olacaktır.²⁸⁵ İstatistikler göz önüne alındığında doğal olarak Çin'in Orta Asya politikasının temel etmenlerinden bir tanesi enerji talebinden kaynaklanmaktadır. Yakaladığı istikrarlı ve yüksek oranlı büyümeyi devam ettirebilmek için kesintisiz olarak enerjiye erişim ihtiyacı Çin için, Orta Asya bu kalkınmanın devam etmesinde kilit rollerden birini oynamaktadır. Aynı zamanda deniz yollarındaki ABD kontrolü dolayısıyla karadan ithal edilecek olan Orta Doğu, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının da yolları bu coğrafya üzerinden geçmektedir. Buralardan elde edilecek kaynakların güvenli bir şekilde Çin'e nakledilmesi için Orta Asya'da istikrarın sağlanabilmesi hayati bir önem arz etmektedir.²⁸⁶ Bu çerçeve kapsamında Soğuk Savaştan sonra yenilenen yüzüyle Rusya iç karışıklıklar dolayısıyla zayıf dşmştur. Çin ise NATO ve ABD'yi bölgeden uzak tutmak için 1996 yılında şangay Beşlisi'nin oluşturulmasına öncülük etmiştir. Bu şekilde bölge ülkeleri ile yakından iş birliği geliştirme olanakları mümkün kılınmıştır. 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımı ile şangay Beşlisi, şangay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmştur.²⁸⁷

Örgütün kurulmasında en büyük role sahip olan Çin'in amaçları bölge ülkelerine bir tehdit oluşturmadığını göstermektedir. Ayrıca Çin bölge devletleri ile yakın ilişkiler geliştirerek bu devletlerin ABD'ye kendisinden daha yakın olmalarını engellemeye çalışmaktadır.²⁸⁸ 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi Çin'in bölgede algıladığı güvenlik tehditlerinde de bir değişime neden olmuştur. Bunda etkili olan faktör ABD'nin bölge ülkeleri ile anlaşarak buralarda üsler elde etmesinden kaynaklanmıştır. 1990'lar sonrası korktuğu tehditleri büyük

²⁸⁴ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/xlsx/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-all-data.xlsx> (erişim tarihi: 04.04.2023).

²⁸⁵ Duran ve Purevsuren, 2016: 286.

²⁸⁶ Uyanık, 2012: 34.

²⁸⁷ Azer, 2012: 234.

²⁸⁸ Özcan, 2014: 58-59.

oranda kontrol altına almış olmasına rağmen kendisine rakip ve en büyük güvenlik tehdidi olarak gördüğü bir devletin bölgeye yerleşmesi güvenlik politikalarının da yenilenmesine neden olmuştur.²⁸⁹ ABD'nin 11 Eylül sonrası Orta Asya devletleri ile kurmaya başladığı ilişkiler, bölgede ŞİÖ ile etkinlik kurmayı amaçlayan Çin tarafından bir tehdit olarak görülmektedir. Orta Asya devletlerine Rusya tekelinden kurtulmaları için en önemli alternatif olduğu düşüncesini aşılacak isteyen Çin için bölgede başka bir küresel gücün bulunması izlediği siyaseti baltalamaktadır.²⁹⁰

Çin'in petrol ithalatında kullandığı yolların doğrudan ya da dolaylı olarak ABD kontrolünde olması Çin'i alternatif güzergâhlar oluşturmaya itmektedir. Bu çerçevede Çin Orta Asya üzerinden boru hatları oluşturarak Ortadoğu ve Orta Asya petrollerini ABD kontrolü dışındaki ve daha ucuza mal olacak şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Doğal gaz ithalatında Türkistan ve Özbekistan, petrol ithalatında ise Kazakistan bu noktada Çin'in Orta Asya'daki dayanak noktalarıdır.²⁹¹ Bu çerçevede enerji alanında Çin'in odak noktasını Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan oluştururken, güvenlik alanında ilginin Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan üzerinde yoğunlaştığı görülmekte ve bu ülkelerde meydana gelen olaylarla daha yakından ilgilenilmektedir. Çin bu ülkelerin iç işlerinde yaşanacak güç dalgalanmalarını kendisine yönelebilecek tehditler olarak görmekte ve buna göre hareket etmektedir.²⁹²

2005 yılında Astana'da gerçekleşen zirvede Orta Asya ülkelerinin Çin ve Rusya'ya karşı ABD ile sahip oldukları ilişkiler sayesinde daha esnek politikalar uygulamasını engelleyici bir karar alınmıştır. Bu karar Afganistan operasyonları nedeniyle bölge devletlerinden geçici askeri üsler kazanan ABD'nin buraları terk etmesi gerektiğini bildirmiştir.²⁹³ Kuruluşundan sonra ülkeler arası sınır sorunları çözülünce daha çok ekonomik ve siyasi ilişkilere ağırlık verilmesine rağmen bölgede gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmeye çalışılan Renkli Devrimler sonucunda yapılan toplantıdan sonra imzalanan bir dizi antlaşmadan bir tanesi olan Bışkek Bildirgesi'nde örgüt aynı zamanda ŞİÖ'nün bir güvenlik örgütü olduğunu hatırlatmıştır.²⁹⁴

Örgüt üyelerinin her biri örgütte bulunmaları sonucu amaçladıkları faydaları belirli oranlarda sağlamayı başarmışlardır. Ancak şüphesiz bu konuda da en karlı çıkan devlet, örgütün kuruluşunda da öncü olan Çin'dir. Bu örgüt sayesinde Çin, sınır sorunlarını çok hızlı

²⁸⁹ Duran ve Purevsuren, 2016: 284.

²⁹⁰ Erol, 2004: 200-201.

²⁹¹ Uyanık, 2012: 43.

²⁹² Gül, 2007: 39-40.

²⁹³ Adıbelli, 2007: 9.

²⁹⁴ Adıbelli, 2008: 117-119.

ve rahat bir şekilde çözüme kavuştururken aynı zamanda da en çok korktuğu Sincan-Uygur Özerk bölgesinde yer alan ayrılıkçı gruplara bölgeden gelebilecek devlet destekli yardımların engellenmesini sağlamıştır. Bölge devletleri ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Çin batısında uyguladığı politikalarda daha çok yumuşak güce yönelmekte ve Uygurları da sisteme dâhil etmeye çalışmaktadır.²⁹⁵ Genişleme stratejisi ile bölgedeki etkinlik alanını arttıran ŞİÖ, Çin'in bölgede ABD'ye karşı sahip olduğu en büyük kozu oluşturmaktadır.

Bu çerçevede 2000'li yıllarda Çin'in Orta Asya üzerinde uyguladığı dış politikada bazı yenilikler meydana gelmiştir. Uyguladığı politikalar ve kurduğu ilişkiler sayesinde günümüzde ekonomik açıdan bölgedeki en etkili aktörlerden biri konumundadır. Başlıca izlediği politikalar ise;

- (a) Orta Asya'nın Uygur aktivizminin üssü olmasını engellemek,
- (b) Bölgede müdahale gerektirici olayların yaşanmasını engellemek,
- (c) Bölgede yer alan kaynakların bir bölümünü kontrolü altında tutmak,
- (d) Kuzey-Batı eksenli Çin pazarı stratejisinde bölge ülkelerini de pazara dâhil etmek,
- (e) ABD'nin bölgede kurmaya çalıştığı etkinliği kırmak,

olarak ön plana çıkmaktadır. Bu noktada ŞİÖ, Çin'in bölgede daha etkin olabilmesi için elinde bulunan en önemli kozu oluşturmaktadır.²⁹⁶

Çin büyümesinin ve küresel etkinliğinin devamının sağlanması için ekonomik büyümesini devam ettirmesi gerektiğinin bilincindedir. ŞİÖ ile kendisine bir güvenlik ağı oluşturan Çin, 2013 yılında Xi Jinping'in ortaya atmış olduğu "Bir Kuşak Bir Yol" projesi ile de ekonomik büyümesinin sürdürülmesini hedeflemektedir. Çin Başkanı Xi Jinping yaptığı açıklamalarda bu projenin 'asrın projesi' olduğu vurgusunu yapmaktadır. Çin'in ekonomik büyümesini sürdürebilmesi için ticaret yollarının açık ve güvenli olması gerekmektedir. Bu proje kapsamında hem karadan hem de denizden bir ticaret ağı oluşturulmak istenmektedir. Projenin finansmanı için Asya Altyapı Yatırım Bankası kurulmuştur. Proje kapsamında gerçekleştirilen veya planlanan yatırımların maliyeti 900 milyar doları bulmaktadır. Bu proje ile Çin'in hem Mackinder'in kara hâkimiyeti teorisini hem de Mahan'ın deniz hâkimiyeti teorisini aynı potada birleştirdiği gözlemlenmektedir.²⁹⁷

Çin projenin hayata geçirilmesi için gereken maliyetin en büyük payını karşılamaktadır. Bu proje ile Orta Asya ve Ortadoğu'ya ulaşımını kolaylaştıracak olan Çin, proje kapsamında oluşacak güven ortamı sayesinde enerji kaynaklarına ulaşımını kolaylaştırmayı düşünmektedir. Aynı zamanda bu projenin geçiş hattı üzerinde bulunan

²⁹⁵ Yücel, 2008: 51-52.

²⁹⁶ Duran ve Purevsuren, 2016: 282-283.

²⁹⁷ Eslen, 2017: 63-66.

lkelerde oluşacak ekonomik kalkınmalar ile Çin kendisine ürünlerini satabileceği yeni pazarlar elde etmek istemektedir. Çin'in projeden beklentilerini Xi Jinping'in projenin kazan-kazan fırsatı olduğu,  milyar insanı kapsadığı, muazzam kaynaklara sahip olan bölgelere serbest ticaret ile ulaşılabileceğini belirttiği sözlerinde görmek mümkündür.²⁹⁸ Çin hkmetine projenin Çin'in bölgede hegemonluk kazanmak istemesinden dolayı ortaya atıldığına yönelik eleştirilere ise Çin tarafı, Çin'in kimsenin içişlerine karışma gibi bir niyetinin olmadığı, projenin oluşturulmasındaki tek amacın sunduğu ekonomik fırsatlar olduğu tarzında cevaplar vermektedir. Xi Jinping ilk kez projeyi Kazakistan'dayken duyurmuştur. Bu kapsamda proje için Orta Asya ve Kazakistan'ın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu proje kapsamında kurulmak istenen ticaret ağı sayesinde ortaya çıkacak yeni ve daha yakın siyasi ilişkiler küresel siyaseti de etkileyecektir. Bu projeyi kendi egemenliğine bir tehdit olarak gören ABD alternatif projeler geliştirmeye çalışmaktadır. Çin en büyük rakibi ABD'nin kendisini çevrelemeye çalıştığını düşünmektedir. Bu proje 11 Eylül sonrası başlatılan Afganistan operasyonunun bitirilmemesi ve bölgede kalıcılık istediği anlaşılan ABD'nin küresel hkimiyetinin kırılmasına yönelik atılmış büyük bir adım olarak da algılanmaktadır.²⁹⁹

Tüm bu artılara rağmen projenin hedeflendiği şekilde hayata geçirilmesinin zaman alacağı olası bir ihtimal olarak ortaya çıkılmaktadır. Bunun nedenleri ise öncelikle proje kapsamında yer alan ülkelerden birçoğunun ABD ile güvenlik bazlı ilişkileri olması sonucu projenin içerisinde ABD'nin kendi güvenliğine tehdit olarak gördüğü ülkeler ile nasıl bir iş birliği yapacakları konusundaki soru işaretleridir. Ayrıca proje kapsamında yer alan bazı ülkeler ile Çin'in sınır sorunları devam etmektedir. Proje içerisinde yer alan ülkelerin de birbirleri ile sorunları bulunmaktadır. Güvenlik sorunlarının dışında, proje kapsamındaki birçok ülkenin ekonomik durumu kötü durumdadır. Küresel terörizmin de proje için bir tehdit unsuru olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bütün artılarının yanında bu eksilerin de dikkate alınarak yavaş ve emin adımlarla ilerlenmesine ve oluşabilecek sorunlara yönelik stratejiler geliştirilerek ilerlenmesine dikkat edilmektedir.³⁰⁰

Çin'in enerjiye olan bağımlılığından önceki kısımlarda bahsedilmişti. Özellikle 1990'ların sonlarında yaşanan Asya krizinden yara almadan ve büyümesini devam ettirerek çıkan Çin'e yapılan yatırımların artması da ihtiyaç duyulan enerji miktarını arttırmaktadır. Dünya rezervlerinin yarısından fazlasını barındıran Ortadoğu petrolleri zerindeki ABD hegemonyası Çin'in bu bölgeye yatırımcı olarak girişinde ve kendi kontrolünde gerçekleşecek

²⁹⁸ Kodaman ve Gonca, 2016: 1254-1255.

²⁹⁹ zdaşlı, 2015: 585-593.

³⁰⁰ Ayan, 2016: 15-16.

anlaşmalar yapmasının önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu yüzden Çin daha çok batılı devletlerin ambargo uyguladığı ya da görmezden geldiği devletler ile ilişkiler geliştirmek istemektedir. Ancak hem yakınlığı hem de sahip olduğu kaynaklar açısından bu noktada Orta Asya devletleri üst sıralarda yer almaktadır. Boru hatları ile gerçekleştirilecek enerji ithalatlarını içeren projelerin neredeyse tamamı Orta Asya devletlerini içermektedir.³⁰¹ Çin bu hatları sadece Orta Asya kaynakları için değil İran'ın kaynaklarından da faydalanmak için kullanmayı amaçlamaktadır.³⁰²

Bölgeye yönelik geliştirilen ilişkiler ve yapılan yatırımlar Çin ile Orta Asya arasında gerçekleşen ticaret rakamlarında da açıkça görülmektedir. Sovyetlerin dağılması ile Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandığı 1992 yılı başlarında Çin ile Orta Asya arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 500 milyon dolar iken aradan geçen 30 yılın ardından 2022 yılında 70 milyar doları aşan rakamlara ulaşmıştır.³⁰³ Aşağıda yer alan Tablo 5.1³⁰⁴ Çin ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret hacmini göstermektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere Çin hemen hemen tüm Orta Asya ülkelerine karşın ticaret üstünlüğü kurmuştur.

Tablo 5.1 Çin-Orta Asya Ticaret Hacmi

	İhracat	İthalat
Çin-Kazakistan	13.9 milyar dolar	10.6 milyar dolar
Çin-Türkmenistan	513 milyon dolar	4.79 milyar dolar
Çin-Özbekistan	5.63 milyar dolar	1.94 milyar dolar
Çin-Kırgızistan	6.47 milyar dolar	111 milyon dolar
Çin-Tacikistan	1.62 milyar dolar	159 milyon dolar

5.2. Çin'in Bölge Ülkeleri ile İlişkileri

5.2.1. Çin-Kazakistan İlişkileri

Çin – Kazakistan ilişkileri Sovyetlerin dağılmasıyla Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır. 1992 yılında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler Kazakistan

³⁰¹ Karaca, 2012: 100.

³⁰² Çolakoglu, 2006: 51-53.

³⁰³ http://english.scio.gov.cn/international/exchanges/2023-05/17/content_85354144.htm#:~:text=China%20has%20been%20the%20largest,over%2070%20billion%20U.S.%20dollars, (erişim tarihi: 07.07.2023).

³⁰⁴ <https://oec.world/en/profile/country/chn#yearly-trade> (erişim tarihi: 07.07.2023).

Cumhuriyeti ile Çin Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması adlı anlaşma ile resmîlik kazanmıştır. Daha sonraki yıllarda iki ülke arasında sınır sorunlarının çözümünü, dostluk ve iş birliğinin geliştirilmesini, terörle ve düzensiz göçlerle ortak mücadeleyi temel alan bir dizi anlaşma imzalanmıştır. 1990'lı yıllarda imzalanan anlaşmalarda öncelik iki ülke arasında kurulan yeni ilişkinin çerçevesinin oluşturulmasına verilmiş ve 1998 yılına gelindiğinde iki ülke aralarındaki sınır sorununu nihayete kavuşturmuştur. 2000 sonrası düzenlenen anlaşmalarda ise daha çok ikili ilişkilerin derinleştirilmesi, ekonomi, ticaret ve enerji gibi konular ön plana çıkarılmıştır.³⁰⁵ 2013 yılında Xi'nin Kazakistan ziyaretinde duyurduğu Bir Kuşak Bir Yol projesi de Çin'in Kazakistan ile olan ilişkilerini ilerletmek için kullandığı araçlar arasında bulunmaktadır. Bu proje kapsamında Çin ile Kazakistan aralarında gerçekleşen ticaret ilerlemesini sağlayacak altyapı tesislerinin geliştirilmesi için ortak hareket etmektedirler.³⁰⁶ Yapılan girişimler sonucunda iki ülkenin ticaret hacmi 24.5 milyar dolara yükselmiştir. İki ülke arası ticarete Çin 13.9 milyar dolarlık mal ihraç ederken, Kazakistan da 10.9 milyar dolarlık bir ihracat gerçekleştirmiştir.³⁰⁷

Kazakistan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar daha önceki bölümlerde verilmişti. Her geçen gün artan enerji ihtiyacını sorunsuz karşılamak isteyen Çin için kaynak çeşitliliği oluşturulması hayati önem arz etmektedir. Çin geliştirdiği ilişkiler sayesinde %16'lık bir oran ile Kazakistan'ın dış ticaretinde en büyük ticaret ortağı konumuna yükselmiştir. Çin, Kazakistan'a devlet bankaları ve enerji şirketleri aracılığıyla yüksek miktarlarda yatırımlar yaparken, Kazakistan'ın Çin'e olan borçları da 12 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Kazakistan'a yatırım yapan Çinli kurumlar arasında CNPC ön plana çıkmaktadır. CNPC'nin yatırımları Kazakistan'ın enerji üretiminin artırılması ve üretilen enerjinin petrol ve gaz boru hatları ile Çin'e aktarılmasının sağlanmasını hedeflemektedir.³⁰⁸

Çin'in petrol şirketleri bölgede yürütecekleri faaliyetlerde genellikle Kazakistan'ın KazMunaiGas şirketi ile ortak çalışmaktadırlar. Buna ek olarak Çinli yatırımcılar Kazakistan'da petrol ve gaz çalışmalarını daha rahat gerçekleştirebilmek adına diğer Kazak şirketlerle ortaklık kurma ve satın alma faaliyetlerine ilgi göstermektedirler. Yatırım yapan şirketlerin devlet merkezli olması aynı zamanda da ikili ilişkilerin daha ileri seviyelere taşınmasına kolaylık sağlamaktadır.³⁰⁹ Enerji alanında iki ülke arasında yeni dönem ilişkiler 1997 yılında CNPC ile KazMunaiGas arasında imzalanan Kazakistan'dan Çin'e bir petrol boru hattının kurulmasına dair bildiri ile başlamıştır. Ancak ilk dönemlerde projenin hayata

³⁰⁵ Valeev ve Kadyrova, 2015: 278-279.

³⁰⁶ Serikkaliyeva vd., 2018: 148.

³⁰⁷ <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/kaz> (erişim tarihi: 23.06.2023).

³⁰⁸ Vakulchuk ve Overland, 2019: 119.

³⁰⁹ O'Neill, 2014: 147-148.

geçirilmesi 2003 yılında Çin Başkanı Hu'nun Kazakistan'a yaptığı ilk resmi ziyarete kadar askıda kalmıştır. Devamında botu hattının yapımına ilişkin çalışmalar hızlandırılmış ve Çin hükümeti tarafından tam destek verilmiştir.³¹⁰

Bu dönemde Çin Ulusal Petrol Arama ve Geliştirme Kurumu (CNODC)'nun, Kazakistan Aktobe Petrol Sahası Limited Şirketi'nin %60,3'lük hissesini satın alması ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Devam eden süreçte ilişkilerin de hız kazanmasıyla ham petrol boru hattı projesi, Karazhambas Projesi, Maten Projesi gibi enerji alanında yeni yatırımlar yapılmıştır. Ayrıca Kazakistan Ulusal Atom Şirketi ve Çin Genel Nükleer Güç Grubu ortaklığı, Çin Gezhouba Grubu'nun Kazakistan Doğalgaz Teknolojisi ve Kazakistan Arai-Oil LLP ile olan ortaklıkları kurulmuş. Devlet düzeyinde de ortak hareket edilerek Güney Turgay bölgesinde faaliyet yürüten PetroKazakhstan şirketi Kanada'dan %67'si CNPC ve %33'ü KazMunaiGas'ın olacak şekilde satın alınmıştır.³¹¹ İlk defa bu satıştan sonra iki ülke arasındaki ilişkinin boyutu liderler tarafından karşılıklı siyasi destek ve ekonomik işbirliği seviyesinden “stratejik ortaklık” seviyesine taşınmıştır.³¹² 2004 yılında da KazTransOil ile CNODC arasında Kazakistan'dan Çin'e eşit paylara sahip olunması kaidesiyle bir petrol boru hattının kurulmasına dair karar alınmıştır. Bu karardan hemen bir ay gibi kısa bir süre sonrasında Atasu-Alashankou ham petrol boru hattı inşa projesi duyurulmuştur. Tanıtımdan yaklaşık 15 ay sonrasında Aralık 2005 yılında dönemin Kazakistan Başkanı olan Nursultan Nazarbayev projenin açılışını yapmıştır.³¹³ Kazakistan'ın günlük 400000 b/d kapasiteli hattın sadece 20000 b/d petrol nakledebiliyor olması sonucu hattın potansiyelinden daha fazla yararlanılabilmesi amacıyla Rus petrol şirketi Rosneft ile CNPC arasında 2022 yılı başlarında Rus petrolünün Çin'e bu hat üzerinden taşınmasına yönelik 10 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır.³¹⁴ Bu durum göstermektedir ki inşası yapılan hattın diğer bir artısını da Rus petrolünün bu hat ile Çin'e taşınmasına imkân sağlama potansiyelinin bulunması oluşturmaktadır. Çin'in CNPC şirketi 2013 yılında ABD'nin ConocoPhillips şirketinden, Kazakistan hükümetinin de desteği ile Kazakistan'ın en büyük petrol sahalarından olan Kashagan'da yaklaşık %9'luk bir hisse satın almıştır. Böylelikle Çin Kazakistan'dan ithal ettiği petrol miktarının daha da artırılması yolunda yeni bir kazanım elde etmiştir. Yapılan anlaşma aynı zamanda enerji konusunda Çin'in en büyük deniz aşırı

³¹⁰ Xie, 2021: 6.

³¹¹ Doğan, 2022: 29.

³¹² Kambayev, 2018: 208.

³¹³ <https://www.kcp.kz/company/history?language=en> (erişim tarihi: 10.04.2023).

³¹⁴ <https://www.argusmedia.com/en/news/2298745-rosneft-to-extend-oil-supply-to-china-via-kazakhstan> (erişim tarihi: 10.04.2023).

kazanımını oluşturmaktadır. Anlaşma kapsamında Çin, Kashagan bölgesindeki arama ve geliştirme çalışmalarına da 3 milyar dolar yatırım yapacağı taahhüdünde bulunmuştur.³¹⁵

Çin'in Kazakistan'dan enerji ithalatında bir diğer kalemi ise doğal gaz oluşturmaktadır. Orta Asya-Çin Doğal Gaz hattı da Kazakistan topraklarından geçmektedir. Kazakistan doğal gaz ihracatı için önemli olan bu hattın kendi topraklarından geçecek kısmının inşasına 2008 yılı yazında başlamıştır. Çin Petrol Mühendisliği ve İnşaat Şirketi ve KazStoryService'in yürüttüğü çalışma hızla sonuca ulaşmış ve 2009 yazında kullanıma açılmıştır.³¹⁶

Enerji ihtiyacını karşılamak adına Çin, Kazakistan'dan petrol ve doğal gazın yanı sıra uranyum da ithal etmektedir. Çin'in nükleer enerji ile ilgili konularında öne çıkan şirketlerinden olan Çin Genel Nükleer Enerji Grubu (CGNPC) ile Kazakistan'ın KazAtomProm şirketi uranyum ticareti, madenciliği ve uranyum tabletleri üretimi konularında 2006 yılından itibaren iş birliği yapmaktadırlar. 2008 yılında Kazakistan'daki uranyum madenciliğinin geliştirilmesi amacıyla Kazakistan Ulusal Atom Şirketi ile CGNPC arasında Shemiz Bayi Uranyum Limited Ortaklığı kurulmuş ve İlkoli ve Mizbaiyi madenlerinin 2008 yılından 2035 yılına kadar geliştirilmesinde ortak çalışılma kararı alınmıştır. Ulba Metalurji Fabrikasının Çin'e yılda 200 ton nükleer yakıt üretimi için Çin, 2015 yılında Kazakistan'da yer alan bir nükleer tesisin tasarım ve yapımını üstlenme sözü vermiştir.³¹⁷

5.2.2. Çin-Türkmenistan İlişkileri

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra tarafsızlık politikasını temel dış politika felsefesi olarak benimsemiştir. Bu kapsamda uluslararası ve bölgesel örgütlere katılım sağlamamıştır. Dış politikada dış ilişkilerini daha çok ikili ilişkiler çerçevesinde yürütmektedir. Bu durum Türkmenistan'ın dış dünya ile bağlantısını sınırlandırmaktadır. Ancak 1991'de Çin ile başlayan ilişkiler izlenen dış politika anlayışına rağmen hızla gelişmiştir.³¹⁸ Türkmenistan tarafsızlık politikası çerçevesinde ne Çin'in Asya Uluslararası Yatırım Bankasına üye ne de Kuşak ve Yol projesi partnerleri arasına dâhil olmuştur. Yine de Türkmenistan Çin ile ilişkisinden istediği stratejik kazanımları elde edebilmektedir. Bunun en önemli nedenini Türkmenistan'ın başta doğal gaz olmak üzere zengin enerji kaynaklarının

³¹⁵ Liao, 2021: 497.

³¹⁶ https://www.worldpipelines.com/business-news/15072013/natural_gas_pipeline_project_to_receive_pipeline_pig_handling_system_391/ (erişim tarihi: 10.04.2023).

³¹⁷ Doğan, 2022: 30.

³¹⁸ Vakulchuk ve Overland, 2019: 125.

bulunması oluşturmaktadır.³¹⁹ Türkmenistan Çin'den yatırım almak isterken, Çin'de Türkmenistan'dan enerji almak istemektedir. İki ülkenin çıkarlarının birbiriyle örtüşmesi iki ülke arasında gerçekleşen ticarete de yansımaktadır. Bunun sonucu olarak iki ülke arasındaki ticaret hacmi 5.3 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticarete Çin 500 milyon dolarlık ihracat ile alan, Türkmenistan ise 4.8 milyar dolarlık ihracat ile satan tarafta bulunmaktadır.³²⁰

Çin-Türkmenistan arasındaki ilişkiler daha çok kazan-kazan(win-win) politikası çerçevesinde ilerlemektedir. İki ülke görüşme masasında eşit statüdedir. Bunun nedenlerini ise Türkmenistan'ın Çin ile doğrudan bir sınırının olmaması ve Türkmenistan'ın izlediği bağımsızlık politikası oluşturmaktadır. Çin doğal gaz da Rusya'ya daha az bağımlı olmak istemekte ve kömür kullanımını azaltırken doğal gazın kullanımını arttırmaktadır. Türkmenistan ise sattığı doğal gaza Rusya dışında alıcılar aramaktadır. Hazar Denizi'nden ya da İran üzerinden geçiş güzergâhları oluşturmada Rusya ya da ABD engellemeleri ile karşılaşmaktadır. Bu yüzden Orta Asya üzerinden Çin ve Japonya'ya doğal gazı ulaştırmak için anlaşma yolları aranmıştır. Ancak mesafenin uzunluğu dolayısıyla birden çok devletten onay alınması ve yapım maliyetinin yüksek olması yapımı zorlaştırmıştır. Türkmenistan projeyi yürütecek şirketleri pas geçerek Çin ile birebir görüşmeler yapmıştır.³²¹

2006 yılında eski Türkmenistan Başkanı Niyazov'un Çin'i ziyareti yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Ziyaretten sonra iki ülke arasında varılan mutabakat neticesinde bir doğal gaz boru hattı inşasının yapılması kararlaştırılmıştır. Nisan 2006 yılında CNPC ile 30 yıllığına Türkmenistan'dan Çin'e doğal gaz sağlanmasını içeren anlaşma imzalanmıştır. Bu kapsamda 3 fazdan oluşan Orta Asya-Çin Gaz Hattı'nın Türkmenistan bölümünün inşasına 2007 yılında CNPC ortaklığında Stroytransgaz tarafından başlanmıştır. 2008 yılında Özbekistan kısmının yapımına Uzbekneftegas ve CNPC ortak kuruluşu olan Asia Trans Gas ve bundan bir ay sonra da Kazakistan bölümünün yapımına da KazMunaiGas ve CNPC ortaklığında kurulan Asian Gas Pipeline şirketi tarafından başlanmıştır. 2010 yılında tamamlanarak kullanıma açılan hattın maliyeti yaklaşık 7,3 milyar dolar olarak belirtilmiş ve aynı yıl içerisinde 4.38bcm doğal gaz Çin'e taşınmıştır. Boru hattı Türkmenistan'ın Özbekistan sınırında bulunan Gedaim'den başlamakta ve Sincan-Uygur bölgesinde bulunan Horgos'ta son bulmaktadır.³²² Birbirine paralel üç hattan oluşan boru hattı 2014 yılında tam kapasite çalışmaya başladıktan sonra taşınan gaz miktarı yıllık 55bcm'ye ulaşmıştır. Toplam uzunluğu 5511km olan gaz hattı dünyanın en uzun boru hattı olmasının yanı sıra, Çin'in Orta

³¹⁹ <https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/china-turkmenistan-bilateral-relations> (erişim tarihi: 11.04.2023).

³²⁰ <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/tkm> (erişim tarihi: 23.06.2023).

³²¹ Yücel, 2008: 75-78.

³²² <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/> (erişim tarihi: 11.04.2023).

Asya'daki en pahalı projesi olarak da ön plana çıkmaktadır. Orta Asya-Çin Gaz hattı, 2013 yılında duyurulan Bir Kuşak ve Bir Yol projesi ile birlikte bölgeye yönelik Çin'in en önemli projesi durumundadır.³²³

Orta Asya-Çin hattına 2013 yılında taraflar arasında kapasiteyi yıllık 85bcm'ye kadar arttıracak dördüncü bir hat eklenmesine karar verilmiştir. Yaklaşık 1000km uzunluğa sahip olacak hattın maliyetinin 6,7 milyar dolar olması beklenmektedir. Diğer üç hattın daha güneyinden geçecek şekilde yapılması kararlaştırılan hattın takip edeceği güzergâhın aşırı engebeli olması yapım aşamasına engeller çıkarmaktadır. Bu durum karşısında yapımın en zorlu arazi şartlarının bulunduğu Tacikistan topraklarından başlamasına karar verilmiştir. Hattın yapım aşamasında gerekli ekonomik kaynaklar, kalifiye personel ve kullanılacak ekipmanlar gibi araçlar genel olarak Çin tarafından karşılanacaktır. 2014 yılında yapımına başlanan hattın inşası 2016 yılında Uzbekneftegas tarafından teknik nedenler dolayısıyla askıya alınmıştır. 2018 yılında yapımına kısmen devam edilmeye başlanmış ve 2020 yılında tünel yapımından sorumlu Çinli şirket ilk tünelin tamamlandığını duyurmuştur. Ancak projenin bitiş tarihine ilişkin net bir süre belirlenmemiştir.³²⁴ Yapılmakta olan bu hat ile Orta Asya'nın Çin'in enerji güvenliğinde daha üst seviyelere çıkacağı değerlendirilmektedir.

Türkmenistan'ın zengin doğal kaynakları arasında petrol de bulunmaktadır. Bu kapsamda Çin, Türkmenistan'ın petrol kaynaklarından da faydalanmak için 2000 yılında Zemin'in ziyaretinde petrol ortaklığı için muhtıra imzalanmıştır. Böylelikle CNPC Türkmenistan'ın batısında bulunan Kumdag petrol sahasında keşif çalışmalarını yürütme yetkisi kazanmıştır. Bu olay ayrıca Türkmenistan topraklarında yabancı bir ülke şirketine verilen ilk karada arama izni olarak kayıtlara geçmiştir. CNPC'nin dışında Sinopec de Türkmenistan'ın Amu Derya nehri kıyısında bulunan en eski doğal gaz sahası olan Shatlyk'de sondaj çalışmaları yürütme yetkisi kazanmıştır.³²⁵

Çin-Türkmenistan enerji ilişkisini ileri seviyelere taşıyacak son haber 2022 yılı başlarında CNPC tarafından Türkmenistan'da yeni bir doğal gaz sahasının keşfedildiğinin açıklanması olmuştur. Keşfin ardından konuşan Çin'in Türkmenistan Büyükelçisi Qian Naicheng, iki ülke arasındaki doğal gaz ortaklığının altın dönemine ulaşmasının beklendiği küresel olaylardan etkilenmeyen, güçlü ve içsel bir ilişki olduğunu belirtmiştir.³²⁶

³²³ <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-a-line-b-and-line-c/> (erişim tarihi: 12.04.2023).

³²⁴ <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-d/> (erişim tarihi: 12.04.2023).

³²⁵ Liao, 2021: 501.

³²⁶ <https://www.globaltimes.cn/page/202206/1268601.shtml> (erişim tarihi: 12.04.2023).

5.2.3. Çin-Özbekistan İlişkileri

Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında olan Özbekistan'ın bağımsızlığı Çin tarafından Aralık 1991 yılında tanınmış ve Ocak 1992'de de diplomatik ilişkiler başlatılmıştır. Bundan sonraki yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda da gelişerek devam etmiştir. İkili ilişkilerin daha ileri seviyelere taşınması için zaman içerisinde iki ülke başkanları tarafından da karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Yapılan ziyaretler sırasında birçok alanı kapsayan ikili anlaşmalar imzalanmıştır.³²⁷ İlişkilerin geliştirilmesine verilen önem sonrasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 7.6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İkili ticarete Çin 5.6 milyar dolarlık, Özbekistan yaklaşık 2 milyar dolarlık bir paya sahiptir.³²⁸

Orta Asya ülkeleri arasında Özbekistan da zengin enerji kaynaklarına sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak jeopolitik olarak karasal bir ülke olan Özbekistan sahip olduğu kaynakları uluslararası arenaya satmakta kısıtlı imkânlarla sahiptir. Bu çerçevede hem ihracatını geliştirmek hem de üretim kapasitesini arttırmak için ortaklara ihtiyaç duyulmaktadır.³²⁹ Bu kapsamda Özbekistan'ın enerji alanında etkin olan baş aktör Uzbekneftegas ile Çin'in CNPC şirketi Özbekistan'da yürütülecek enerji çalışmaları için 2004 yılından itibaren iş birliği ve ortaklık anlaşmaları imzalamışlardır.³³⁰ İkili ilişkilerin gelişmesi ile birlikte Çin Özbekistan'ın en büyük ticaret ve yatırım ortağı haline gelmiştir. Geline son durumda Özbekistan'ın dış ticaretinde Çin'in payı %17'nin üzerinde bir paya ulaşırken, Çin'e olan dış borçları da toplam borcun %20'lik bir bölümüne tekabül etmektedir.³³¹

Çin Özbekistan'dan ithal edeceği doğal gazı Orta Asya-Çin Gaz hattı aracılığı ile gerçekleştirmektedir. CNPC Özbekistan'ın gaz ve petrol sahalarının bulunduğu Aral Denizi, Ustyurt, Buhara-Khiva ve Fergana bölgelerinde arama ve geliştirme yatırımlarında bulunmaktadır. Çin tarafı hem Orta Asya-Çin Gaz hattı hem de yapılan yatırımlar ile enerji ticaretinin geliştirilmesini hedeflemektedir.³³² Ancak Özbekistan'ın artan enerji ihtiyacı ve üretimin arttırılamaması iki ülke arasındaki enerji ticaretine olumsuz yansımaktadır. Özbekistanlı yetkililer ilerleyen dönemde Çin'e yapılan gaz ihracatının iç tüketimleri karşılamak amacıyla kesilebileceğini belirtmektedirler.³³³ Buna rağmen iki ülke liderleri Eylül

³²⁷ Rashidova, 2017: 83.

³²⁸ <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/uzb> (erişim tarihi: 23.06.2023).

³²⁹ <https://www.eurasiareview.com/19012012-uzbekistan-energy-profile-production-hurt-by-poor-infrastructure-analysis/> (erişim tarihi: 13.04.2023).

³³⁰ Fazilov ve Chen, 2013: 42.

³³¹ <https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/03/22/uzbekistan-wants-china-relations-to-progress-from-trade-to-investment/> (erişim tarihi: 13.04.2023).

³³² Rashidova, 2017: 84.

³³³ <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-a-line-b-and-line-c/> (erişim tarihi: 13.04.2023).

2022’de Sermerkant’da düzenlenen ŞİÖ zirvesinde bir araya gelmişlerdir. İkili ilişkileri ve ticaret hacmini geliştirmek amacıyla 15 milyar dolarlık yatırım, finans ve teknik yardım anlaşması imzalanmıştır. Çin hem Özbekistan’ın hem de bölgesel istikrarın devamlılığı için ilişkilerin geliştirilmesine önem vermektedir.³³⁴

5.2.4. Çin’in Kırgızistan ve Tacikistan İlişkileri

Bir diğer Orta Asya ülkesi olan Kırgızistan ile Çin’in ilişkileri 1992 yılında başlamıştır. Çin Kırgızistan ile ilişkilerinde sınır güvenliği konusunu ön planda tutmaktadır. Kırgızistan ile sınırın Sincan-Uygur Özerk bölgesi üzerinden olması nedeniyle ikili ilişkilerin ilk dönemlerinde kaçakçılık ve terörle mücadelede ortak hareket edilmek istenmiştir. Bu kapsamda ŞİÖ Terörle Mücadele Merkezi de Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te bulunmaktadır.³³⁵

Kırgızistan’ın enerji kaynakları bakımından Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi enerji zengini bir ülke olmamasına rağmen sınır komşusu olması sayesinde ticaret hacmi 6.6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İkili ticarete genel anlamda 6.5 milyar dolar ile Çin satıcı konumda yer almaktadır.³³⁶ Enerji kaynakları yetersiz olmasına rağmen Çin’in devlet şirketi olan CNPC Kırgızistan’da da petrol rafineleri kurma ve mevcutları geliştirme çalışmaları için yatırımlarda bulunmaktadır. Kaynakların az olması ve rafinelerde kullanılması için gerekli miktarda petrolü sağlayacak boru hattı bağlantılarının olmaması enerji çalışmalarını zorlaştıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir.³³⁷ 2013 yılında Orta Asya-Çin Gaz hattına eklenmesi kararlaştırılan dördüncü hattın Kırgızistan topraklarından da geçecek olması Çin’in enerji güvenliğinde Kırgızistan’ın öneminin artacağını işaret etmektedir. Ancak hattın yapım ve işletilme süresinin bitiş tarihinin 2041 yılına kadar uzatılması ve yapım süresinin ne zaman tamamlanacağını belirsizliği soru işaretlerine neden olmaktadır.³³⁸ Diğer açıdan Kırgızistan zengin fosil kaynaklarına sahip değilse de altın, bakır, demir gibi madenlere sahiptir. Kırgızistan borçları karşılığında Çin’e madenlerin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım haklarını bırakmaktadır. Çin yaptığı yatırımlar sonucunda Kırgızistan’da en etkili dış aktör olmayı başarmış ve özellikle elektrik üretiminde oluşturduğu tekel sonucu Kırgızistan’ı kendisine bağımlı kılmıştır.³³⁹

³³⁴ <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-uzbekistan-sign-agreements-worth-15b-in-samarkand/2686218> (erişim tarihi: 13.04.2023).

³³⁵ Yessirkepov, 2010: 121-122

³³⁶ <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/kgz> (erişim tarihi: 23.06.2023).

³³⁷ Mogilevskii, 2019: 10.

³³⁸ <http://tr.kabar.kg/news/cin-k-rg-zistan-do-algaz-boru-hatt-anla-mas-2041-y-l-na-kadar-uzat-ld/> (erişim tarihi: 13.04.2023).

³³⁹ Turan, 2020: 205.

Tacikistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Çin ile ikili ilişkiler 1992 yılında başlamıştır. Geçiş döneminde Tacikistan'da yaşanan iç savaş dış ilişkilerin geliştirilmesini yavaşlatmıştır.³⁴⁰ Ancak sonrasında izlenen politikalar ile Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi hedeflenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler 'stratejik ortaklık' olarak adlandırılmıştır. İkili ilişkiler kapsamında Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon Çin'e ondan fazla ziyarette bulunmuştur. Çin'in sınır komşusu olan Tacikistan ile ticaretin geliştirilmesi için de çalışılmaktadır. Bu amaç uğruna iki ülke arasında Ekonomik-Ticari İşbirliği Komisyonu kurulmuştur.³⁴¹ Tacikistan zengin maden ve sınırlı miktarda enerji kaynaklarına sahiptir. Ancak zorlu arazi şartları özellikle enerji kaynaklarının üretimini sınırlandırmakta ve ülkenin enerji ihracatçısı olmasını engellemekte, ithalatçı konumuna düşürmektedir.³⁴² Hem arazi şartları hem de kaynak eksikliği iki ülke arasındaki ticaretin 1.78 milyar dolar gibi düşük bir rakamda kalmasına sebep olmaktadır. Bu ticarete de Çin büyük ölçüde ürün ihraç eden tarafı oluşturmaktadır.³⁴³

Çin'in enerji güvenliği politikalarında Tacikistan'ın önemi 2013 yılında imzalanan Orta Asya-Çin Gaz hattının yapımının kararlaştırılması ile artmıştır. Hattın yapımına 2014 yılında Tacikistan toprakları üzerinden başlanmıştır ancak bitiş tarihine dair net bir zaman çizelgesi bulunmamaktadır.³⁴⁴ Bu durumun Çin'in Orta Asya ülkelerine yönelik izlediği enerji politikasında Tacikistan'ın alt sıralarda yer almasına neden olmaktadır.

³⁴⁰ Özcan, 2014: 36.

³⁴¹ <https://mfa.tj/tg/main/view/27/munosibathoi-tojikiston-bo-khitoi> (erişim tarihi: 14.04.2023).

³⁴² Bulut, 2018b: 66-67.

³⁴³ <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/tjk> (erişim tarihi: 23.06.2023).

³⁴⁴ <https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-d/> (erişim tarihi: 14.04.2023).

SONUÇ

Çin İç Savaş'tan çıktıktan sonra ilk dönemlerde daha içe kapalı geleneksel bir politika izlemiştir. Deng ile birlikte dış dünyaya açılım süreci reformlar eşliğinde başlamıştır. Devam eden süreçte Çin hızlı bir büyüme ivmesi kazanmıştır. Yakalanan yüksek oranlarda büyüme rakamları sonrasında Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji miktarı artmaya başlamıştır. Uzun bir süre kendi kendine yeterli olan enerji kaynakları toplam arzı karşılayamaz duruma gelince Çin enerji ithalatına başlamıştır. Aradan geçen zaman içerisinde Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji miktarı katlanarak artmış ve 2009 yılında ilk defa kullandığı enerjinin yarısından fazlasını ithalat ile karşılamıştır.

Artan enerji ihtiyacı Çin'in dış politikasına öncelikli güvenlik meselesi olarak giriş yapmıştır. 2000'li yıllarda Çin dış politikasında enerji güvenliği konusu kendisine sık sık yer bulmuştur. Çin enerji güvenliğini sağlamak maksadıyla hem enerji ithal ettiği ülkeler de çeşitlilik oluşturmayı hedeflemiş hem de iç üretim ve yenilenebilir kaynakların enerji kullanımındaki payını artırma çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede Çin, Güney Amerika'dan Afrika'ya, Ortadoğu'dan Orta Asya'ya enerji kaynaklarının yoğun olduğu bütün coğrafyalarda aktif bir yatırımcı rolünü üstlenmiştir. Ancak enerji ithalatı yapılan ülkelerin birçoğundan bu ticaretin deniz yolu ile yapılması ve ithalatın %80'ine yakın bir oranının Malakka ve Tayvan Boğazlarından gerçekleşmesi, Çin'in enerji güvenliği stratejisine tehdit oluşturmaktadır. Bu duruma karşın Çin sınır komşusu ve zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya ülkeleri ile yakın iş birliği geliştirme politikaları yürütmektedir.

Orta Asya ülkeleri arasında özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan zengin petrol, doğal gaz ve uranyum rezervlerine sahiptir. Bu devletler de yıllarca Sovyet egemenliği altında kaldıktan sonra bağımsızlıklarını kazandıkları süreçte, Rusya bağımlılıklarını azaltmak için dış politikalarında yeni arayışlara başlamışlardır. Çin de hem sınır güvenliğini sağlamak hem de enerji talebine yeni ve karasal bağlantılar sağlamak için bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren Orta Asya ülkeleri ile yakın iş birliği içerisine girmiştir. Çin ve Orta Asya devletleri arasında kısa sürede enerji ticareti için yeni petrol ve boru hattı projeleri oluşturulmaya başlanmış, enerji arama, çıkarma ve geliştirme çalışmaları için ortaklıklar kurulmuştur. Çin bölgede daha etkin ve tehdit olarak algılanmadan politika yürütebilmek için ilk önce ŞİÖ'nün kurulmasına öncülük etmiş, daha sonra da Bir Kuşak Bir Yol projesini ilan etmiştir. Böylece Çin bölgede hem daha rahat hareket etme kabiliyeti kazanmış hem de Rusya'yı da bu projelere dâhil ederek Rusya tarafından gelebilecek engellemelere karşın önlem almıştır.

Sonuç olarak zengin doğal kaynaklara sahip Orta Asya ülkeleri ile Çin arasındaki ilişkiler her geçen gün daha ileri seviyelere taşınırken, yeni boru hattı projeleri, arama ve geliştirme çalışmaları da son hız devam etmektedir. Tezin de ana araştırma konusu olan Orta Asya enerji kaynaklarının potansiyelinin üretim ve ticaret rakamları çerçevesinde incelenmesi sonucunda Çin'in enerji ihtiyacı ve gelişmekte olan sanayisi göz önüne alındığında, günümüz şartlarında ve yakın gelecekte bu miktarı karşılama noktasından çok uzak olduğu görülmektedir. Buna karşın özellikle günümüz dünyasında Çin ile ABD arasında devam etmekte olan ticaret savaşlarındaki kısıtlamaların giderek artması da dikkate alındığında Orta Asya enerji kaynaklarının Çin için çeşitlilik oluşturma ve neredeyse tamamen ABD kontrolünde olan deniz yollarından bağımsız olması enerjiye sorunsuz erişim politikası ile doğrudan örtüşmektedir.

İlerleyen süreçte Çin tarafının Orta Asya'da yapımı devam eden enerji projelerine ilave olarak yeni projeler oluşturma ve hatta Ortadoğu kaynaklarını da bu coğrafyadan ithal etme yolunda hamlelerde bulunması kaçınılmaz görünmektedir. Bölgede yer alan ülkelerin Çin ile iş birliği konusunda istekli olmaları, Çin'in bölgedeki hedeflerine ulaşmasına avantaj sağlamaktadır. Bu durumun Çin'in bölgedeki rolüne doğrudan etki edeceği ve Çinli politika yapımcılarının da hareket planlarını buna göre şekillendireceği değerlendirilmektedir. Ancak diğer tarafta bölge ülkelerinin kendi aralarında bulunan sorunlar, Çin'in birden fazla ülkeyi kapsayan projelerinin hayata geçirilmesinde sorun oluşturma potansiyeli barındırmaktadır. Bu kapsamda gelecek dönemde Çin dış politikasında, Orta Asya enerji kaynaklarının ve jeopolitiğinin daha fazla önem kazanacağı ve gündemde daha fazla yer alacağı değerlendirilmektedir.

Tez içerisinde çok kısa bahsedilse de geleceğe yönelik olarak son dönemde gündemde yer almaya başlayan "Polar İpek Yolu" projesinin de önemli bir araştırma konusu olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle küresel ısınma sonucu Arktik buzullarının erimeye başlaması dünya güçlerinin dikkatlerini üzerine çekmiş ve bölgede aktif olma yarışı şimdiden başlamıştır. Bu durum Çin'in Orta Asya politikalarını da etkileme potansiyeli barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, N. (2013). Enerjinin Jeopolitik Önemi ve 20. Yüzyılda Petrolde Aracılık: Gülbenkyan Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Adıbelli, B. (2007). *Çin'in Avrasya Stratejisi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Adıbelli, B. (2008). *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Aizhan, K. ve Diana, M. (2013). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Gelişme: Kazakistan Örneği”. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2): 20-31.
- Akbulut, G. (2008). “Küresel Değışimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1): 117-137.
- Alagöz, E. A. (2016). “Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi”. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47: 58-78.
- Alagöz, M., Erdoğan, S., ve Saçık, S. Y. (2011). “Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992–2008”. *Avrasya Etüdleri*, 38(1): 49-75.
- Alhassan, M. K. (21-22 Ağustos 2020). “Xi Jinping and China's Quest for Hegemonic Power”. 7. International Conference on Applied Economics and Finance. İzmir, 85-97.
- Alperen, Ü. (2018). ““Bir Kuşak Bir Yol” Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası”. *Bilge Strateji*, 10(19): 17-38.
- Altunyuva, F. B. (2021). Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Enerji Güvenliği: Türkiye'de Enerji Güvenliği Alanındaki Politika Yapıcı Aktörlerin Rolü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Amanov, Ş. (2007). *ABD'nin Orta Asya Politikaları*. Gökkuşbe, İstanbul.
- Anceschi, L. (2017). “Turkmenistan and The Virtual Politics of Eurasian Energy: The Case of The TAPI Pipeline Project”. *Central Asian Survey*, 36(4): 409-429.
- Askarov, S. (2014). Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Aşçı, A. (2017). “Kırgızistan’ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler”. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(2): 29-44.
- Atasoy, E. ve Atış, E. (2021). “Siyasi Coğrafya ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden 1969 Yılındaki SSCB-Çin Sınır Savaşı”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(68): 854-876.
- Ayan, E. (2016). “Yeni İpek Yolu Stratejileri ve Trans Avrasya Güvenlik Sistemleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2(3): 9-24.
- Aydin, U. (2018). “Southern Gas Corridor: The Importance of Turkmen Natural Gas”. *Elm və Innovativ Texnologiyalar Jurnalı*, (6): 119-128.
- Ayduk, H. (2007). Dünya Enerji Politikaları ve Rusya, Çin, ABD Rekabeti. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Azer, Ö. A. (11-13 Ekim 2012). “Çin’in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası”. Avrasya Ekonomileri Üzerine Uluslararası Konferans. Almatı-Kazakistan, 233-240.
- Bader, J. A. (2016). “How Xi Jinping Sees the World...and Why”. *Asia Working Group*, (2): 1-21.
- Bae, E. Y. ve Mah, J. S. (2019). “The Role of Industrial Policy in The Economic Development of Uzbekistan”. *Post-Communist Economies*, 31(2): 240-257.
- Baratov, O. (2021). Tacikistan Dış Politikasında Çok Yönlülük Arayışları ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkiler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Baylis, J. (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5(18): 69-85.
- Bayraç, H. N. (2018). “Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3): 13-36.
- Bayram, M. (2016). “Değişen Enerji Jeopolitiği ve Afrika’daki İç Savaşlar”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8): 88-100.
- Becker, J. (2007). *Ejder Şahlanıyor: Bugünkü Çin’e İçeriden Bir Bakış*. (Çev. A. Sezgintüredi), Ntv Yayınları, İstanbul.

- Bilgin, R., Sezgin, F. ve Altınar, B. (2013). “Uluslararası İlişkileri Şekillendiren Yeni Aktör Enerji: Kafkasya Örneği”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1-CS: Energy 2013 Özel Sayısı): 52-65.
- Bilim, N. (2018). “Kömürün Ülkemiz İçin Önemi ve Enerji Stratejileri”. SETSCI Conference Indexing System, 3: 447-449.
- Blackwill, R. D. ve Campbell, K. M. (2016). *Xi Jinping on The Global Stage Chinese Foreign Policy Under a Powerful But Exposed Leader*. Council on Foreign Relations Press, New York-ABD.
- Böcek, R. (2022). ABD ile Çin Arasındaki Ticaret Savaşlarının Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Böke, O. (2021). “Türkmenistan”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 105-110.
- Brown, K. (2017). “The Powers of Xi Jinping”. *Asian Affairs*, 48(1): 17-26.
- Brzezinski, Z. (2016). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gerekliklikleri*. (Çev. Y. Türedi), İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Bulut, R. (2018). “Tacikistan Cumhuriyeti ve Ekonomisi” *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 5(61): 64-68.
- Bulut, R. (2018). “Dünyada Enerji Kaynakları ve Enerjide Söz Sahibi Ülkeler”. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 6(67): 69-74.
- Buyar, C. (2021). “Demokrasi Yolunda Kırgızistan ve Bölgedeki Tarihi Rolü”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(79): 66-72.
- Cengiz, O. (2021). “Çin’in 21. Yüzyıldaki Bölgesel ve Küresel Vizyonunu Yeni İpek Yolu Projesi Üzerinden Okumak”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(27): 236-259.
- Cherp, A. ve Jewell, J. (2014). “The Concept of Energy Security: Beyond The Four As”. *Energy Policy*, 75: 415–421.
- Curtis, J. B. (2002). “Fractured Shale-Gas Systems”. *AAPG Bulletin*, 86(11): 1921-1938.

- Çağlar, A. (2018). “Kazakistan’ın Ulus İnşa Süreci ve Ekonomi Politikası”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1): 60-84.
- Çaman, M. (2011). Belirleyici Faktörler ve Temel Yönelimler Ekseninde Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Dış Politikası: 1991-2011. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Çelikpala, M. (2014). “Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı”. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40): 75-99.
- Çınar, B. (2008). “Tarihte Üçüncü Güç ve Orta Asya Enerji Savaşları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(08): 21-43.
- Çiftçi, O. (2019). “Çin’in Enerji Jeopolitiğinde Artan Rolü ve ABD’nin Enerji Politikasının Yeniden Şekillenmesi”. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 21(1): 79-98.
- Çolakoglu, S. (2006). “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 38-55.
- Dağcı, K. (2007). “Orta Asya’nın Değişen Jeopolitiğinde Rekabet Eden Güçler”. Globalleşme Sürecinde Kafkas ve Merkezi Asya Sempozyumu İktisadi ve Uluslararası İlişkiler II. Kongresi-Globalleşen Dünya’da Kafkas ve Merkezi Asya Devletlerinin Yeri, Bakü, 1304-1310.
- Demir, İ. (2007). Uluslararası Petrol Sistemi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirtaş, Y. S. (2019). “Doğu Sorunu’ndan ‘Yeni Büyük Oyun’a”. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, (31): 1-32.
- Deng, H. ve Farah, P. D. (2020). “China’s Energy Policies and Strategies for Climate Change and Energy Security”. *The Journal of World Energy Law and Business*, 13(2): 141-156.
- Doğan, B. (2022). “Yakın Dönem Çin-Kazakistan İlişkileri: Enerji Güvenliği Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 2(1): 23-34.
- Duran, H. ve Purevsuren, N. (2016). “Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin’in Orta Asya Politikası”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Afro-Avrasya Özel Sayısı): 281-294.

- Durdular, A. (2016). “Çin’in Kuşak-Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi”. *Avrasya Etüdleri*, 49(1): 77-97.
- Economy, E. C. (2018). “China’s New Revolution; The Reign of Xi Jinping”. *Foreign Affairs*, 97(3): 60-74.
- Efegil, E. (2004). “Orta Asya Jeopolitiğine Genel Bakış: Sovyetler Birliği’nin Yıkılışından Günümüze Kadar”, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*. E. Efegil, E. H. Kılıçbeyli ve P. Akçalı (drl.). Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Efegil, E. (2004). “Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik, Askeri, Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi”, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*. E. Efegil, E. H. Kılıçbeyli ve P. Akçalı (drl.). Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Eisen, J. B. (2011). “The New Energy Geopolitics?: China, Renewable Energy, and the "Greentech Race". *Chicago-Kent Law Review*, 86(1): 9-58.
- Ekrem, N. H. (2003). *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- Erol, M. S. (2004). “Avrasya Jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül”, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*. E. Efegil, E. H. Kılıçbeyli ve P. Akçalı (drl.). Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Ertekin, M. S. (2017). “Çin'in Büyüyen Enerji Talebinin Karşılanmasında Afrika'nın Önemi”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12): 189-222.
- Eslen, N. (2017). *Küresel Güç Mücadelesi: 21. Yüzyılda Jeostrateji*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Ewing, R. D. (2003). “Hu Jintao: The Making of a Chinese General Secretary”. *The China Quarterly*, (173): 17-34.
- Fazilov, F. ve Chen, X. (2013). “China and Central Asia: A Significant New Energy Nexus”. *The European Financial Review*, (4): 38-43.
- Godfried, J. W. (1968). “The Importance of Energy in The First and Second World Wars”. *The Historical Journal*, 11(3): 538-554.

- Gonca, İ. B. (2017). Enerji Güvenliği Çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya'daki Jeo-Ekonomik Çıkarları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Gonca, İ. B. ve Özdaşlı, E. (2016). “Kazakistan’ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin’in Enerji Talebi”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5(1): 147-166.
- Gökbel, A. ve Turganbayeva, T. (2021). “Kazakistan’da Petrol, Doğalgaz ve Dış Politika: Rusya, Çin, ABD ve AB Dengesi”. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1): 1-28.
- Görücü, M. Ş. (2013). Orta Asya ve Kafkasya’daki Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatlarının Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gül, T. (2007). Çin’in Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Politikaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Gündüç, Y. (2012). Energy Security and Central Asian Geopolitics. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güneş, E. (2013). “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya’nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(27): 176-203.
- Habibulloev, U. (2020). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Açısından Avrasya Ekonomik Birliği ve Tacikistan. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hamzaoglu, H. (2020). “Güncel Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkmenistan Dış Politikası”, Gölen, Z. ve Özer, S. (Ed.), *İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, Ivpe, Montenegro, 649-665.
- He, T., Chong, Z. R., Zheng, J., Ju, Y., ve Linga, P. (2019). “LNG Cold Energy Utilization: Prospects and Challenges”. *Energy*, 170: 557-568.
- Heggelund, G. M. (2021). “China’s Climate and Energy Policy: At A Turning Point?”. *Int Environ Agreements*, 21: 9-23.

- Institute of Development Studies. (2016). China as a Development Actor in Southeast Asia (Rapor No: Evidence Report:187). IDS. Brighton-İngiltere.
- İbrahimov, R. (2018). "Energy Strategy Development of Azerbaijan, Turkmenistan and Uzbekistan: A Comparative Analysis". *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 21(2): 66-91.
- İsmayılov, E. ve Budak, T. (2014). "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası". *Bilge Strateji*, 6(11): 29-49.
- Jiang, P., Yang, H. and Ma, X. (2019). "Coal Production and Consumption Analysis, and Forecasting of Related Carbon Emission: Evidence From China". *Carbon Management*, 10(2): 189-208.
- Joldoshev, A. (2019). "Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2): 303-326.
- Karaca, R. K. (2012). "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)". *Uluslararası İlişkiler*, 9(33): 93-118.
- Kembayev, Z. (2020). "Development of China-Kazakhstan Cooperation: Building The Silk Road of The Twenty-First Century?". *Problems of Post-Communism*, 67(3): 204-216.
- Keyvan, Ö. Z. (2022). "Başlangıçtan Günümüze Çin Dış Politikasının Dönüşümü: Büyük Ülke Diplomasisi". *Liberal Düşünce Dergisi*, 106: 141-168.
- Kıncır, F. (2015). Çin'in Enerji Güvenliği Politikalarının Orta Doğu Ülkeleri ile İlişkileri Üzerine Etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kissinger, H. (2015). *Çin: Düünden Bugüne Yeni Çin*, (Çev. N. I. Çeper), Kaktüs Yayınları, İstanbul.
- Kocaman, M. E. (2018). "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği". *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3): 152-171.
- Koç, A., Yağlı, H., Koç, Y. ve Uğurlu, İ. (2018). "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümünün Genel Değerlendirilmesi". *Mühendis ve Makina*, 59(692): 86-114.

- Kodaman, T. ve Birsal, H. (2014). “Dünden Bugüne, Bugünden Yarına Kırgız Jeopolitiğindeki Değişen Parametreler ve Gelecek Öngörüler”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 19(35): 213-227.
- Kodaman, T. ve Gonca, İ. B. (2016). “Jeoeconomik Hayaller: Çin’in Yeni İpek Yolu Girişiminin Orta Asya’da Algısı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(5): 1251-1261.
- Kovusova, Ş. (2018). “Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Türkmenistan Cumhuriyeti ve Makroekonomik Yapısı”. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 5(58): 43-48.
- Köse, G. (2020). “Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(72): 254-275.
- Kurt, D. (2019). Özbekistan’ın Geçiş Döneminde Uyguladığı Politikaların Makroekonomik Performansa Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Küçük, M. (2011). Competition Over World’s Oil Resources and The Reproduction of The US Hegemony. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçükkalay, M. (1997). “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2): 51-68.
- Laitinen, A. (2018). Kyrgyzstan in The Eurasian Economic Union: Challenges and Opportunities. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. University of Tampere Faculty of Management, Tampere, Finlandiya.
- Li, R. ve Leung, G. C. (2012). “Coal Consumption and Economic Growth in China”. *Energy Policy*, 40: 438-443.
- Mohr, S. H. ve Evans, G. M. (2011). “Long Term Forecasting of Natural Gas Production”. *Energy Policy*, 39: 5550-5560.
- Mogilevskii, R. (2019). “Kyrgyzstan and The Belt and Road Initiative”. *University of Central Asia-Institute of Public Policy and Administration (IPPA) Working Paper*, (50): 1-26.

- Nogayeva, A. (2019). “Geçmişten Günümüze Kazakistan”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2): 347-354.
- Okumuş, A. (2020). Ortadoğu’da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Okur, Z. (2016). Evaluating The Natural Gas Policies of The Three Natural Gas Giants: A Comparative Analysis of Iran, Russia and Qatar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Olkan, K. B. (2021). “Çin-ABD İlişkilerinde Güvenlik İkilemi: Tayvan Sorunu”. *Journal Of Business Innovation and Governance*, 4(1): 27-41.
- O’Neill, D. C. (2014). “Risky Business: The Political Economy of Chinese Investment in Kazakhstan”. *Journal of Eurasian Studies*, 5: 145-156.
- Oral, M. (2020). “Küresel Enerji Jeopolitiğinde Yükselen Aktör: LNG”. *Turkish Studies-Economy*, 15(1): 379-393.
- Ölmezoğulları, N. ve Aldibekova, G. (2018). “Kazakistan Ekonomisinde Petrolün Rolü”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(35), 669-705.
- Öncü, S. (2018). “Kırgızistan ile Özbekistan Arasındaki Potansiyel Çatışma Alanları: Su Paylaşımı ve Sınır Güvenliği”. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 6(2): 63-89.
- Özcan, İ. (2014). Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dış Politikasında Orta Asya Faktörü: Soğuk Savaş’ın Sonundan – Hu Jintao Döneminin Sonuna Kadar (1988-2012). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdaşlı, E. (2015). “Çin’in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri”. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(14): 579-596.
- Özdemir, A. (2012). “Küreselleşme Sürecinde Anahtar Rol: Enerji Politikaları”. *Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, (Ocak-Şubat): 58-72.

- Özer, G. (2019). 21. Yüzyılda Küresel Hegemonya Kavramı ve Çin Halk Cumhuriyeti Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, S. ve Saygın, S. (2017). “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12): 1-12.
- Öztürk, S. ve Suluk, S. (2021). “Covid-19 Küresel Salgınının Çin Ekonomisine Etkileri Üzerine Bir İnceleme”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 264-281.
- Öztürk, T. ve Durak, İ. N. (2022). “Çin Enerji Politikası: ABD ile Rekabetin Tehdit Dengesi Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 3(1): 1-40.
- Pamir, N. (2017). *Enerjinin İktidarı: Enerji Kaynaklarını Elinde Tutan Dünyayı Elinde Tutar!* Hayykitap, İstanbul.
- Pascual, C. ve Zambetakis, E. (2010). “The Geopolitics of Energy: From Security to Survival”. C. Pascual ve J. Elkind (Ed.), *Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications*. Brookings Institution Press, Washington, 9-35.
- Pekcan, C. (2015). Çin’in Uluslararası Sisteme Bakışı ve ABD’ye Yönelik Dış Politikası (2003-2013). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Pekcan, C. (2019). “Yeni-liberal Kurumsalcılık Çerçevesinde Çin’in Komşuluk Diplomasisi: Hu Jintao ve Xi Jinping Dönemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19): 2867-2892.
- Price, R.A. (2018). “Economic Development in Kyrgyzstan. Institute of Development Studies, K4D Helpdesk Report 404, 1-26.
- Purevsuren, N. (2016). Orta Asya Coğrafyasında Çin ve Rusya Arasında İşbirliği ve Rekabet Potansiyeli. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Rashidova, F. S. (2017). “Uzbekistan-China is on The Way of Strengthening Bilateral Relations”. *Theoretical and Applied Science*, 12(56): 80-86.
- Sakal, H. B. (2017). “A Quarter-Century Pursuit of Independence: Politics of Trade, Energy, and Economic Development in Uzbekistan”. *Perceptions*, 22(1): 49-90.

- Sakmurzaeva, N. (2016). “Bağımsızlık Döneminde Kırgızistan’ın Ekonomi Politigi”. *Reforma*, 4(72): 15-20.
- Seferov, R. (2005). “Azerbaycan’da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 285-297.
- Serikkaliyeva, A., Amirbek, A. ve Batmaz, E. Ş. (2018). “Chinese Institutional Diplomacy Toward Kazakhstan: The SCO and The New Silk Road Initiative”. *Insight Turkey*, 20(4): 129-152.
- Sevim, C. (2012). “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”. *Journal of Yasar University*, 26(7): 4378–4391.
- Sevim, C. (2020). “Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış”. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 57-63.
- Soyak, Y. N. C. (2019). Ortadoğu’da Siyaset Petrol İlişkisi: 1967 ve 1973 Krizleri Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Starr, S. F. (2018). “Change and Continuity in Uzbekistan, 1991–2016”. Starr, S. F. ve Cornell, S. E. (Ed.), *Uzbekistan’s New Face*. Rowman & Littlefield Publishers, Washington, 18-40.
- Şakı, Ç. (2018). Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şanlı, O. ve Ateş, İ. (2020). “ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri”. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 75-101.
- Şimşek, M. (2005). “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çinin Geleceğine İlişkin Senaryolar”. *Yönetim ve Ekonomi*, 12(2): 77-90.
- Şimşek, O. (2019). “Çin’in Merkantilist Enerji Politikaları ve Latin Amerika’daki Yansımaları”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(20): 106-115.

- TMMOB Makine Mühendisleri Odası (2016). Türkiye'nin Enerji Görünümü 2016 Raporu (Rapor No: MMO: 659). MMO. Ankara.
- Togay, S. (2009). "Kazakistan Ekonomisinin Petrole Bağımlılığının Azaltılmasında Para Politikasının Rolü". *Bilgi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (48): 207-240.
- Turan, İ. (2020). *Çin'in Enerji Güvenliği Politikası Kuşak Yol İnisiyatifi ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun"*. Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.
- Turan, İ. (2021). "Turkmenistan's Energy Independence Policy Regarding Sino-Russian Competition: The Role of Permanent Neutrality in The New Great Game". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(2): 332-349.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Ofloğlu, G. (2004). "Dünyada ve Türkiye'de Kömür ve Kalkınma: Ekonomik Göstergelerin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi". *Türkiye 14 Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı*. 02-04 Hazvan 2004, Zonguldak, 87-101.
- Uğrasız, B. (2003). "Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 139-145.
- Uyanık, B. (2012). Ekonomik Politikalar Işığında Çin Halk Cumhuriyeti Kazakistan İlişkileri ve Enerji Faktörü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul.
- Üçgül, İ. Ve Elibüyük, U. (2017). "Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Enerji Jeopolitiği". *ANKA e-DERGI*, 2(1): 26-33.
- Vakulchuk, R. ve Overland, I. (2019). "China's Belt and Road Initiative Through The Lens of Central Asia". F. M. Cheung ve Y. Hong (Ed.), *Regional Connection Under The Belt and Road Initiative: The Prospects for Economic and Financial Cooperation*. Taylor & Francis, New York-ABD, 115-133.
- Valeev, R. M. ve Kadyrova, L. I. (2015). "Formation and Development of Bilateral Relations of The Republic of Kazakhstan and The People's Republic of China in 1990-e-2000s". *Journal of Sustainable Development*, 8(4): 277-283.
- Wang, J., Feng, L. ve Tverberg, G. E. (2013). "An Analysis of China's Coal Supply and Its Impact on China's Future Economic Growth". *Energy Policy*, 57: 542-551.

- Wang, Q., Chen, X., Jha, A. N., ve Rogers, H. (2014). “Natural Gas From Shale Formation: The Evolution, Evidences and Challenges of Shale Gas Revolution in United States”. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 30: 1-28.
- Xiaohan, Z., Winchester, N. ve Zhang, X. (2017). “The Future of Coal in China”. *Energy Policy*, 110: 644-652.
- Xie, Z. (2021). “China’s Energy Infrastructure Development in Central Asia and Its Impact on Regional Energy Supply and Geopolitics”. *Journal of Inter-Regional Studies: Regional and Global Perspectives*, (4): 1-14.
- Xuanli Liao, J. (2021). “China’s Energy Diplomacy Towards Central Asia and The Implications on Its “Belt and Road Initiative””. *The Pacific Review*, 34(3): 490-522.
- Yerkinay, O. (2018). “Kazakistan'ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi”. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 2(3): 1-21.
- Yessirkepov, S. (2010). Çin’in Orta Asya Politikası. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz S. ve Kalkan, D. K. (2017). “Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”. *ANKASAM / Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3): 169-199.
- Yunling, Z. (2022). “China’s Relations with Neighboring States and Regions: A Comprehensive Perspective”. *China-CEE Institute China Watch*, 2(33): 1-12.
- Yurttañıkmaç, Z. Ç., Sarı, S. Karaköy, Ç. ve Emsen, Ö. S. (2018). “Özbekistan Ekonomisinin Dış Ticareti ve Rekabet Gücünde Gelişmeler”. *International Conference on Eurasian Economies*. 18-20 Haziran 2018, Taşkent-Özbekistan, 211-217.
- Yurttañıkmaç, Z. Ç. ve Emsen, Ö. S. (2020). “ABD ve Çin Arasındaki Ticaret Savaşı: Rekabet Gücü ve Reel Kur Açısından Bir Değerlendirme”. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4): 781-805.
- Yücel, L. (2008). Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Yüksel, B. (2020). Rusya ve Avrupa Birliği Doğal Gaz ilişkileri: Asimetrik Bir Karşılıklı Bağımlılık. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Ankara.
- Zhao, Y., Shi, X. ve Song, F. (2020). “Has Chinese Outward Foreign Direct Investment in Energy Enhanced China's Energy Security?”. *Energy Policy*, 146: 111803-111837.
- Zheng, M., Li, J., Wu, X., Wang, S., Guo, Q., Yu, J., Zheng, M., Chen, N. ve Yi, Q. (2018). “China's Conventional and Unconventional Natural Gas Resources: Potential and Exploration Targets”. *Journal of Natural Gas Geoscience*, 3: 295-309.
- Zheng, Y. ve Tok, S. K. (2007). “‘Harmonious Society’ and ‘Harmonious World’: China’s Policy Discourse Under Hu Jintao”. *The University of Nottingham China Policy Institute Briefing Series*, (26): 1-12.
- AA, “Çin’in Elektrik Üretim Portföyünde Yeşil Yatırımları Payı Artıyor”. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cinin-elektrik-uretim-portfoyunde-yesil-yatirimlarin-payi-artiyor/2732308> (erişim tarihi: 21.03.2023).
- AA, “China-Uzbekistan Sign Agreements Worth \$15bn in Samarkand”. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-uzbekistan-sign-agreements-worth-15b-in-samarkand/2686218> (erişim tarihi: 13.04.2023).
- Air University, “China’s Polar Silk Road: Implications for The Arctic Region”. <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/2820750/chinas-polar-silk-road-implications-for-the-arctic-region/> (erişim tarihi: 11.07.2023).
- Akçadağ, E. “Yükselen Güç Çin’in Kamu Diplomasisi”. <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/cinkamudip.pdf> (erişim tarihi: 29.10.2021).
- Albert, M., “Xi Jinping: President of China”. <https://www.britannica.com/biography/Xi-Jinping> (erişim tarihi: 02.03.2023).
- Argus Media, “Rosneft to Extend Oil Supply to China Via Kazakhstan”. <https://www.argusmedia.com/en/news/2298745-rosneft-to-extend-oil-supply-to-china-via-kazakhstan> (erişim tarihi: 10.04.2023).
- Beijing Times, “Xi Jinping: Büyük Güçlerin Diplomasisi Çin Tarzı Olmalı”. https://m.sohu.com/n/406506629/?pvi-d=000115_3w_a (erişim tarihi: 03.03.2023).

- BloombergHT, “Çin Ekonomisi, 2022'de Yüzde 3 Büyüdü”.
<https://www.bloomberght.com/cin-ekonomisi-2022-de-yuzde-3-buyudu-2323398>
 (erişim tarihi: 07.03.2023).
- BP, “BP Energy Outlook 2023-China”. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2023-country-insight-china.pdf> (erişim tarihi: 14.03.2023).
- BP, “BP Statistical Review of World Energy 2019”.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (erişim tarihi: 25.08.2021).
- BP, “BP Statistical Review of World Energy 2020”.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (erişim tarihi: 24.08.2021).
- BP, “BP Statistical Review of World Energy 2021”.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> (erişim tarihi: 14.03.2023).
- BP, “BP Statistical Review of World Energy 2022”.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf> (erişim tarihi: 18.03.2023).
- BP, “BP Statistical Review of World Energy June 2022”.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/xlsx/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-all-data.xlsx> (erişim tarihi: 04.04.2023).
- CGTN, “China’s Sinopec Discovers Shale Natural Gas Reserve in Sichuan Basin”.
<https://news.cgtn.com/news/2022-10-19/China-s-Sinopec-discovers-shale-natural-gas-reserve-in-Sichuan-Basin-1e9EOCYh20/index.html> (erişim tarihi: 20.03.2023).

- China Dialogue, “China’s Move to Increase Coal Supplies Won’t Affect Decarbonisation”.
<https://chinadialogue.net/en/energy/chinas-move-to-increase-coal-supplies-wont-affect-decarbonisation/> (erişim tarihi: 16.03.2023).
- China Global South Project, “Where Does China Source Its Natural Gas”.
<https://chinaglobalsouth.com/2022/08/24/where-does-china-source-its-natural-gas/>
(erişim tarihi: 21.03.2023).
- China.Org.Cn, “White Paper on Energy”.
<http://www.china.org.cn/english/environment/236955.htm> (erişim tarihi: 29.03.2023).
- CRI Online, “Çin, Komşu Ülkelerle Gittikçe Daha Sıkı Kader Ortaklığını Oluşturuyor”.
<https://turkish.cri.cn/20220420/cc04a8d7-b400-4c61-1487-ae3aced893b3.html> (erişim tarihi: 06.03.2023).
- CRI Online, “Deng Xiaoping ve Çin’in Reform ve Dışa Açılma Politikaları”.
<http://turkish.cri.cn/1/2004/08/10/1@21824.htm> (erişim tarihi: 1.11.2021).
- CSET, “Outline of The People’s Republic of China 14th Five-Year Plan for National Economic and Social Development and Long-Range Objectives for 2035”.
<https://cset.georgetown.edu/publication/china-14th-five-year-plan/> (erişim tarihi: 27.03.2023).
- Cuesta, B. L., “China’s Foreign Policy and The Community of Shared Future”,
https://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_opinion/2021/DIEEEEO01_2021BORLLA_exteriorChina_ENG.pdf (erişim tarihi: 24.02.2023).
- Çin Kültür Merkezi, “Çin’in Siyasi Sistemi”. <https://cinkultur.com/siyasi-sistem/> (erişim tarihi: 24.10.2021).
- Dölek, L. “Çin’de Sürekli Devrim”.
<http://www.devrimcimarksizm.net/sites/default/files/levent-dolek-cinde-surekli-devrim.pdf> (erişim tarihi: 25.10.2021).
- Dünya Enerji Konseyi, “Çin Enerji Sektörünün Karbon Nötr Yol Haritası Raporu Özeti”.
<https://www.dunyaenerji.org.tr/cin-enerji-sektorunun-karbon-notr-yol-haritasi-raporu-ozeti/> (erişim tarihi: 16.03.2023).
- EEK, “China is Largest LNG Importer”. <https://www.eek-energy.com/en/news/natural-gas/detail/news/china-is-largest-lng-importer.html> (erişim tarihi: 21.03.2023).

- Ergenç, C. “Çin’in Yükselişi”. https://www.academia.edu/7172164/Cinin_Yukselisi_-_kitap_bolumu (erişim tarihi: 1.11.2021).
- Eurasia Review, “Uzbekistan Energy Profile: Productionn Hurt By Poor Infrastructure-Analysis”. <https://www.eurasiareview.com/19012012-uzbekistan-energy-profile-production-hurt-by-poor-infrastructure-analysis/> (erişim tarihi: 13.04.2023).
- Facts and Details, “Deng Xiaoping Steps Up His Economic Reforms: Sezs and His Southern Tour”. <https://factsanddetails.com/china/cat2/sub7/entry-5538.html> (erişim tarihi: 1.11.2021).
- Global Times, “CNOOC Discovers Large Deep-Water Gas Field, Containing 50 Billion Cubic Meters of Fuel”. <https://www.globaltimes.cn/page/202210/1277590.shtml> (erişim tarihi: 20.03.2023).
- Global Times, “New China-Turkmenistan Natural Gas Field in Operation”. <https://www.globaltimes.cn/page/202206/1268601.shtml> (erişim tarihi: 12.04.2023).
- Hart Energy, “Daqing A True Game-Changer for China”. <https://www.hartenergy.com/ep/exclusives/daqing-true-game-changer-china-175440> (erişim tarihi: 17.03.2023).
- Hydrocarbons Technology, “Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China”. <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/> (erişim tarihi: 11.04.2023).
- IEA, “China”. <https://www.iea.org/countries/china> (erişim tarihi: 14.03.2023).
- IEA, “Energy Security Reliable, Affordable Access to All Fuels and Energy Sources”. <https://www.iea.org/topics/energy-security> (erişim tarihi: 16.08.2021).
- IMF, “People’s Republic of China”. <https://www.imf.org/en/Countries/CHN#data> (erişim tarihi: 01.03.2023).
- IEA, “World Energy Outlook 2020”. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/a72d8abf-de08-4385-8711-b8a062d6124a/WEO2020.pdf> (erişim tarihi: 28.08.2021).
- Jaghory, D. “China Sector Analysis: Energy”. <https://www.globalxetfs.com/china-sector-analysis-energy/> (erişim tarihi: 18.03.2023).

Jintao, H., “Build Towards a Harmonious World of Lasting Peace and Common Prosperity”, <http://www.un.org/webcast/summit2005/statements15/china050915eng.pdf> (erişim tarihi: 23.11.2022).

KABAR, “Çin-Kırgızistan Doğal Gaz Boru Hattı Anlaşması 2041 Yılına Kadar Uzatıldı”. <http://tr.kabar.kg/news/cin-k-rg-zistan-do-algaz-boru-hatt-anla-mas-2041-y-l-na-kadar-uzat-ld/> (erişim tarihi: 13.04.2023).

KCP, “Kazakhstan is A Country Possessing The Richest Resources of Hdyrocarbon Raw Products in Central Asia”. <https://www.kcp.kz/company/history?language=en> (erişim tarihi: 10.04.2023).

Natural Gas Intelligence, “Huge Oil, Natural Gas Discovery Reported in China’s Tarim Basin”. <https://www.naturalgasintel.com/huge-oil-natural-gas-discovery-reported-in-chinas-tarim-basin-2/> (erişim tarihi: 17.03.2023).

OECD World, “Çin-Kazakistan”, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/kaz> (erişim tarihi: 23.06.2023).

OECD World, “Çin-Türkmenistan”, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/tkm> (erişim tarihi: 23.06.2023).

OECD World, “Çin-Özbekistan”, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/uzb> (erişim tarihi: 23.06.2023).

OECD World, “Çin-Kırgızistan”, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/kgz> (erişim tarihi: 23.06.2023).

OECD World, “Çin-Tacikistan”, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/tjk> (erişim tarihi: 23.06.2023).

OECD, “China’s Belt and Road Initiative in The Global Trade, Investment and Finance Landscape”. <https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf> (erişim tarihi: 06.03.2023).

Politik Akademi, “Mao’nun Çin’i”. <http://politikakademi.org/2012/07/maonun-cini/> (erişim tarihi: 28.10.2021).

- Schulz, D. “China-Turkmenistan Bilateral Relations”.
<https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/china-turkmenistan-bilateral-relations> (erişim tarihi: 11.04.2023).
- Silk Road Briefing, “Uzbekistan Wants China Relations to Progress From Trade to Investment”.
<https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/03/22/uzbekistan-wants-china-relations-to-progress-from-trade-to-investment/> (erişim tarihi: 13.04.2023).
- SpecialEurasia, “China’s Polar Silk Road and Geopolitics of The Arctic Zone”.
<https://www.specialeurasia.com/2022/05/23/china-polar-silk-road-arctic/#:~:text=The%20Polar%20Silk%20Road%20refers,Europe%2C%20via%20the%20Arctic%20Circle> (erişim tarihi: 11.07.2023).
- Tacikistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Tacikistan-Çin İlişkileri”.
<https://mfa.tj/tg/main/view/27/munosibathoi-tojikiston-bo-khitoi> (erişim tarihi: 14.04.2023).
- TASAM, “Çin’in Afrika Stratejisini Anlamak”.
https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70284/cinin_afrika_stratejisini_anlamak (erişim tarihi: 03.04.2023).
- Yeni Akit, “Kubilay Han Kimdir?”.
<https://www.yeniakit.com.tr/biyografi/kubilay-han> (erişim tarihi: 22.10.2021).
- The Guardian, “China’s Decade Under Xi Jinping Explained in Seven Charts”.
<https://www.theguardian.com/world/2022/oct/20/chinas-decade-under-xi-jinping-explained-in-seven-charts> (erişim tarihi: 07.03.2023).
- The People’s Map of Global China, “Central Asia-China Gas Pipeline (Line A, Line B and Line C)”.
<https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-a-line-b-and-line-c/> (erişim tarihi: 13.04.2023).
- The People’s Map of Global China, “Central Asia-China Gas Pipeline (Line D)”.
<https://thepeoplesmap.net/project/central-asia-china-gas-pipeline-line-d/> (erişim tarihi: 14.04.2023).
- The State Council The People’s Republic of China, “China’s Arctic Policy”.
https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (erişim tarihi: 11.07.2023).

The State Council The People's Republic of China, "China-Central Asia Cooperation in Numbers". http://english.scio.gov.cn/international/exchanges/2023-05/17/content_85354144.htm#:~:text=China%20has%20been%20the%20largest,over%2070%20billion%20U.S.%20dollars. (erişim tarihi: 07.07.2023).

The State Council The People's Republic of China, "China's Energy Policy 2012". http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/09/09/content_281474986284499.htm (erişim tarihi: 27.03.2023).

The Wall Street Journal, "China Resists Climate Pressure From West, But Makes Gains on Its Own". <https://www.wsj.com/articles/china-resists-climate-pressure-from-west-but-makes-gains-on-its-own-11667963510> (erişim tarihi: 16.03.2023).

The World Bank, "GDP (current US\$)-China". https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN&most_recent_year_desc=true (erişim tarihi: 07.03.2023).

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, "Şangay İşbirliği Teşkilatı (ŞİÖ)". <https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (erişim tarihi: 30.03.2023).

World Pipelines, Pig Handling System Selected for Kazakistan-China Gas Pipeline". https://www.worldpipelines.com/business-news/15072013/natural_gas_pipeline_project_to_receive_pipeline_pig_handling_system_391/ (erişim tarihi: 10.04.2023).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Sinan DEĞER
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Hacı Ethem Şerife Kavukçu Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Uluslararası İlişkiler
Tezsiz Yüksek Lisans Diploması	
Dönem Proje Konusu	
Tezli Yüksek Lisans Diploması	
Yüksek Lisans Tez Konusu	Çin Dış Politikasında Orta Asya Enerji Kaynaklarının Önemi
Doktora Diploması	
Doktora Tez Konusu	
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	